

A.K. 94

ІНСТИТУТ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ,
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ
ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ

М. ЗИМОМРЯ, В. ГОМОННАЙ, М. ВЕГЕШ

Августин ВОЛОШИН

УЖГОРОД 1995

ББК 74.03 (4УКР)
3—62

Сьогодні багатьом відомі події, що відбувалися весною 1939 року в краї гір і долини, коли була проголошена Карпатська Україна незалежною державою. Проте широкому читацькому загалові були недоступні численні факти про життя та плідотворну діяльність її президента Августина Волошина (1874—1945), визначного вченого-педагога, громадського, культурного й церковного діяча Закарпаття, який усю свою творчу спроможність віддав українському народові, його духовним устремлінням до кращої долі, свободи і щастя.

Видання розраховане на широке коло читачів, оскільки мовиться про одну із перших спроб цілісно простежити життєвий шлях і, в першу чергу, наукову спадщину Августина Волошина, власне, як вченого-педагога. Тому й плекаємо надію, що ця праця науковців Ужгородського університету припаде до душі особливо вчителям, студентам, учням, одне слово, кожному, хто шанобливо вивчає доленосні сторінки історії Закарпаття.

В. В. Росул

Редактори: І. Хланта, М. Талапканич
Рецензенти: С. Заброварний, В. Задорожний
Художні редактори: А. Наурсков, А. Ковач.

З 4803640105—00 Без оголош.
230—94

ISBN 5—87116—017—4

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

1 Нам здавалось, що сі сині гори
1 не гори, а стіна тюрем,
Щоб не чути голосу невольних
3 — під землі, на руках з тязгарем.

Василь Гренджа-Донський

Нині відбувається процес повернення до правди до історичної пам'яті. Важко відчиняються рамена вікон, засохлі від часу, а ще більше від обставин, конкретне зумовлених тією чи іншою добою, крізь які проступають так звані «білі прогалини» літопису рідної історії. Вони, як незагоєні рани, болять, турбують нас відлунням дзвону пам'яті, немов би кличуть згуками відлітаючих журавлів, поцінити ту першу основу, побіля якої нуртують незамулені джерела істини, нашого буття на землі. Адже хто тільки не топтав сторінки історії українського народу.

Численні зайди — свої й чужі — з успіхом чи без нього робили спробу перетворити наш люд на манкуртів без роду й племені, на Іванів без пам'яті, слави й гідності. Вони не лише топтали, але й знищували світлі пам'ятки та її творців, нев'янучу красу книжки й письменства, а передусім усліджували факти як фундамент народного часопису. І ось, по довгих перелогах, навертаємося до забутих, невідомих, чи маловідомих фактів, подій і явищ з нашої історії, на сторінках якої містяться справді масштабні блискітки часу та простору, а ще — уславлені імена дочок і синів України. Їхні творчі надбання ніким нам не визичені і ні в кого нами силою не взяті. Вони складають гордість українського народу на теренах його духовних змагань і увиразнюють водночас їхню цілісність, незважаючи на те, що регіони України територіально були складниками різних держав. Ця риса — особлива «прикмета» краю гір і долин — Закарпаття. Срібна земля упродовж століть входила в державні організми Угорщини, Австро-Угорської імперії, Чехо-Словаччини, Польщі, Румунії. Проте, як слушно зауважує сучасний дослідник істо-

ричного й культурного минулого Закарпаття Олекса Мишанич, територія Українських Карпат «формулася і залишалася однією цілісною структурою, не втрачаючи свого слов'янського, руського, а в нові часи українського характеру»¹. З іншого боку, Закарпаття має чимало самобутніх ознак, коли мовиться про паралелі духовних устремлінь носіїв тих етносів, що спільнотами проживали у краї. Це — русини, — українці, угорці, словаки, чехи, румуни, німці, болгари, євреї, цигани та ін. Тому й не дивно, що Закарпаття увійшло в творчу біографію видатних представників різних народів. Скажімо, у свідомості угорців постають І. Зріні, Ф. Ракоці, Ш. Петефі, М. Мункачі, бо ці постаті пов'язані з історичними долями Закарпаття. Окреслюючи цей контекст, не можна не наголосити: неминущої вартості сторінки до літопису краю вписали видатні діячі української культури. Яків Головацький і Михайло Драгоманов, Іван Франко і Володимир Гнатюк, Марійка Підгірянка і Микола Садовський, Спиридон Черкасенко і Василь Пачовський, Олександр Олесь і Володимир Бірчак і, в першу чергу, уродженці історичного Закарпаття — М. Андрелла, І. Базилович, М. Балудянський, Марко Бараболя, А. Бачинський, Миколая Божук, Й. Бокшай, Ю. Боршош-Кум'ятський, В. Гренджа-Донський, Ю. Гуца-Венелін, Л. Дем'ян, В. Довгович, І. Дулишкович, О. Духнович, А. Ерделі, І. Ірлявський (Іван Рошко), Й. Жупан, Ф. Манайло, О. Маркуш, О. Митрак, П. Лінтур, Ф. Пстушняк, С. Панько, Ю. Станинець, А. Штефан, І. Орлай, П. Лодій, М. Лучкай та ін. Цей перелік постатей — у хронологічному переплетенні імен, носіїв минулої та сучасної епохи, — які в тій чи іншій мірі примножили культурні традиції в Закарпатті, можна б продовжувати. Однак є ім'я яке не можна оминати: **Августин Волошин**. Звісна річ, якщо мовиться про неупереджений погляд на роки та долі людські, що позначені вимірами об'єктивних координат давньої й сучасної історії Закарпаття². Василь Пачовський риторично запитував: «Чия краща земля, як Карпатська Україна? Оперезали її високі гори, сині, обмаїли зелені ліси, закосичили винниці з золотими виногородами, а річки срібні опоясали блакитними стрічками. Така вона красна та Срібна Земля!» Августин Волошин, ім'я якого було несправедливо забуто, утверджував красу рідного краю у плідних творчих змаганнях, котрі невіддільні від нашої сучасної доби.

¹ Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у XX ст. — Дрогобич, 1992. — С. 3.

² Див.: Вегеш М., Задорожний В. Велч і трагедія Карпатської України (Історико-популярний нарис). — Ужгород, 1993; Кушницький А. Закарпаття в боротьбі. — Буенос-Айрес, 1981.

Розділ I

ОДНА СТЕЖИНА — ДО ХРАМУ

І знову все на повні груди
Дихнуло, збуджене життям,
І кожне серце чує чуло,
І світ увесь, неначе храм.

Олекса Веретенченко

Нині широко відомі метафоричні образи Закарпаття, які увійшли у загальний вжиток з — під пера Івана Ірлявського, Василя Пачовського («Срібна Земля»), Михайла Драгоманова («Країна раненго брата»), Олександра Олеся («Країна див»), Івана Ольбрахта («Земля без імені») тощо. Всі вони сприймалися реаліями у березневі дні 1939 року, коли в історію віковичної боротьби українського народу за свою державність була вписана одна з її чільних, але трагічних сторінок. На теренах Закарпаття — невеличкої дешиці українських земель, відірваної гордонами від історичного материка України, тієї весни постало проголошення незалежності Карпатської України. Далекий і близький світ дізнався про трагічну долю цієї держави, в центрі Європи. Один із журналістів, акредитованих в Карпатській Україні, писав: «Як то?! Хіба це ті самі, про яких деяка преса писала, що вони не знають, яка їх рідна мова... неже це ті самі?!».

Поза всяким сумнівом, у 20—30-х роках очолював річище духовних устремлінь у краї видатний культурно-освітний і громадський діяч Августи́н Волошин. За своїм значенням він стоїть поруч з Олександром Духновичем (1803—1865) — найвидатніший будителем населення Українських Карпат у ХІХ-у столітті. Внесок Августина Волошина як професійного педагога, теоретика й практика педагогічної думки, а відтак — як організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті упродовж перших чотирьох десятиріч ХХ ст. важко переоцінити. Це засвідчував один із перших авторів життєпису вченого — відомий український

письменник та історик літературного процесу Володимир Бірчак (1871—1945) на сторінках своєї праці «Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50 — літніх уродин і 25 — літньої праці» (Ужгород, 1924). Наголосимо: Володимира Бірчака пов'язувала з Августином Волошином тривала творча співпраця та дружба. Тому й не дивно, що його книжка про визначного педагога Закарпаття і ширше — України характеризується конкретною свідчень, прикладів, яскравих спостережень. На його думку, Августин Волошин був педагогом у багатогранному розумінні слова, педагогом усєї української молоді, усього народу, який «своєю національною свідомістю, своїм характером і тим, що випередив свою суспільність, своїми поглядами на народ і єго язик о кількадесять літ».¹

Нарис Володимира Бірчака, на жаль, і досі належним чином не оцінено краєзнавцями і дослідниками життєвого й творчого шляху, як його автора, так і Августина Волошина. Хоч, звичайно він загалом добре відомий фахівцям. Адже мовиться про цілісну, сказати б, контекстуальну оцінку цієї праці. Бо ж В. Бірчак вперше зробив спробу систематизувати творчий доробок А. Волошина, синтезувати його погляди на різні прояви розмаїтої діяльності Волошина як педагога та громадського діяча універсального характеру. Августин Волошин поєднував у собі носія як гуманітарних, так і природничих цінностей, церковних і світських засад. За слушним твердженням науковця, першим з молодшої генерації, що постала у Закарпатті після А. Бачинського (1732—1809), П. Лодія (1769—1829), І. Орлая (1770—1829), Ю. Гуци-Венеліна (1803—1839), М. Лучкая (1789—1843), О. Духновича (1803—1865), власне, першим, хто збагнув важливість налагодження культурних зв'язків краю із іншими українськими землями і передусім — Галичиною та її центром — Львовом — були Гіядор Стрипський (1875—1946) та Августин Волошин². Адже ці взаємини були насильно ослаблені після 1867 р., коли особливо пожвавився процес мадяризації українського населення в Закарпатті. Зауважимо: окрім В. Бірчака, високу оцінку педагогічної та просвітницької діяльності А. Волошина дав також В. Гренджа-Донський (1897—1974), один із найвизначніших українських письменників Закарпаття 20—40-х років ХХ ст.

Його перу належить кілька спеціальних статей про життєву та творчу біографію А. Волошина, зокрема, «Августин Волошин і вдячність. О начальника шкільного реферату», «Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина», «Отець др. Августин Волошин». Тут окреслено чільне місце А. Волошина в

¹ Бірчак В. Августин Волошин. — Цнт. праця. — С. 25.

² Бірчак В. — Цнт. праця. — С. 13.

історії Закарпаття, в царині науки, освіти, культури загалом. «Це найбільший син нашого народу, — підкреслював Василь Гренджа-Донський у 1939 р. Отець Волошин уже ціле життя від ранньої своєї молодости працює для нас... В ті найтяжчі часи лихоліття він стоїть на чолі нашої боротьби, воює словом і пером. Редагує газети, календарі, пише і видає книжки, підручники та виховує цілу генерацію нашого вчителства.»³

Автор обстоює ту думку, що для Закарпаття як невід'ємного сектору українського культурного й мовного ареалу Волошин — це «наша гордість, наша слава, наша новітня історія».⁴ А звідси випливає аргументований висновок про заслужене шанування діянь Волошина, ім'я якого, за переконанням «карпатського солонця» Б. Гренджі-Донського у майбутньому носитимуть найкращі площі й вулиці, де височитимуть йому пам'ятники.

Без сумніву, плодотворна педагогічна та просвітницька діяльність Волошина викликає резонанс не тільки у Закарпатті але і далеко за його межами. Так, кореспондент канадського двотижневика «Будучність нації» у 1938 р. писав: «Минає 40-ліття громадської праці О. Августина Волошина на Закарпатті.

... Своєю працею спричинився до постанови «Просвіти» в Угорщині (товариство «Просвіта» засновано 9 травня 1920 р., тобто в час, коли Закарпаття перебувало у складі Чехословаччини, а не Угорщини, як помилково стверджує дописувач — автори), видання українських часописів... та многих інших здобитків.»⁵

Автор статті, ім'я якого нам не вдалося встановити, справедливо підкреслював, що А. Волошин постійно був «на чолі поступу українського народу» в Закарпатті. Примітний факт: Джордж Сімпсон професор європейської історії в Саскачеванському університеті, наголошував на особистих рисах А. Волошина: «Теперішній прем'єр Карпатської України Волошин греко-католицький священник розумний, досвідчений, культурний і ласкавий, ніхто не може обвинувачувати його догматизмом або несамовитими політичними амбіціями.» Аналітичні міркування містяться і на шпальтах паризького часопису «Ле Пті Париз'єр»: «Батько Волошин між населенням дуже улюблений, розумний і реаліст. Він ані мрійник, ані фанатик».⁶ З-поміж праць, виданих за кордоном, заслуговують на особливу увагу саме праці Августина Штефана (1893—1986), з — під пера якого вийшли дві

³ Гренджа-Донський В. Твори. — IX. — Вашингтон, 1989 р. — С. 214—215.

⁴ Гренджа-Донський В. — Цит. праця. — С. 181.

⁵ «Будучність нації». — 1938 р. — 1 червня.

⁶ Цитуємо за виданням: Штефан Августин. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. — Торонто, 1977. — С. 18.

книжки. Їхній автор стояв біля витоків формування й становлення державності в Закарпатті, був, либонь, найталановитішим учнем і продовжувачем А. Волошина у справі освіти та виховання. Оцінка його діяльності, приміром, як директора Мукачівської торгової академії, що була справжнім вогнищем у культурно-освітньому житті краю і відіграла посутню роль у цій царині, ще попереду. В час існування Карпатської України А. Стефан виконував обов'язки міністра шкільництва, а 15 березня 1939 р. його було обрано головою Союзу Карпатської України. А. Стефан написав ґрунтовну біографію А. Волошина, в якій докладно простежено етапні моменти життєвого й творчого шляху Волошина як педагога і громадського діяча. Вона справедливо й досі оцінюється як найкраще першоджерело відомостей про різнобічну діяльність А. Волошина. Її логічно доповнюють і такі нариси та публіцистичні виступи А. Стефана, як «А. Волошин — автор», «А. Волошин — основник «Просвіти» в Ужгороді», «Августин Волошин — професор учительської семінарії та Українського Вільного Університету». Чимало цікавих фактів і спостережень знаходимо у «Споминах» А. Стефана про діяльність А. Волошина в учительському товаристві.⁷

З нашою темою найбільш тісно пов'язане інше змістовне дослідження А. Стефана, а саме «За правду і волю». Автор цієї двохтомної праці обстоює наскрізну ідею, що є визначальною для неї: Августин Волошин — найвидатніший педагог Закарпаття, визначний фахівець у системі народного шкільництва⁸. Ось кілька домінуючих рис із портретної характеристики А. Волошина-педагога: «Волошин виховував добрих та ідейних учителів для Карпатської України, які стали визначними діячами в культурнім та економічнім відношенні краю; «вони» любили свою рідну землю, свій народ, свою церкву⁹». Серед них слід назвати Михайла Гуляничя, Олександра Полянського, Семена Дзямка, Юліана Ревая, Павла Яцка та ін. Цікаво, що окремі з них подишили аргументовані спогади про свого вчителя, окресливши його образ рельєфними деталями та яскравими фарбами.

Приміром, керівник Педагогічного товариства в Закарпатті 20-х років Павло Яцко відзначає, у першу чергу, працьовитість А. Волошина, його всебічну обізнаність у розмаїтих сферах науки, культурного й матеріального життя, інтелігентність та

⁷ Стефан А. — Цит. праця. — С. 18—20; див. також: Сірополко С. Народна освіта на українських землях і в колоніях // Дмитро Антонович: Українська культура. — Мюнхен, 1988. — С. № 88.

⁸ Стефан А. За правду і волю. Спогади і дещо з історії Карпатської України. — Книга перша. — Торонто, — 1973. — С. 247.

⁹ Стефан А. За правду і волю. — Цит. праця. — С. 247.

ерудитію. «Його (Волошина — автори): широке чело мені зда-
ваєтьс'я великим складом людських знань; складом сконцентро-
ваної енергії. . .»¹⁰. До слова, засів добрих традицій, започатко-
ваних А. Волошином, знайшов вдячний ґрунт в освітній діяль-
ності таких його вихованців, як Заслужені вчителі України
В. Мольнар, М. Бараній, Е. Шутяк, відмінники народної освіти
М. Пуїо, М. Бора, І. Сабадош, І. Міцода та ін. Численні статті
про А. Волошина, як правило, мемуарного плану написали П. Ку-
курудза, А. Кушинський, А. Лар, П. Стерчо, С. Яковенко,¹¹ що
видаються нам важливим причинком до розуміння складної,
часом суперечливої діяльності А. Волошина як політичного
діяча.

У цьому зв'язку увиразнимо статті Степана Росохи та Павла
Кукурудзи, які органічно взаємопов'язані між собою широко
закроеною темою про педагогічну діяльність А. Волошина, з
одного боку, і в вужчому плані — про його заслуги перед «Про-
світою» — з другого. П. Кукурудза дійшов висновку, що резуль-
тати майже двадцятирічної роботи представників «Просвіти»,
одним із засновників якої був А. Волошин, лягли в основу тих
духовних змагань, які завершилися 1939 року проголошенням
незалежної держави — Карпатської України. Ця масова куль-
турницько-освітня громадська організація була, без пере-
більшення, першою і найбільшою і культурологічною інститу-
цією в Закарпатській Україні, що опікувалася станом, власне,
буттям найрізноманітніших галузей українознавства у найшир-
шому розумінні цього слова. Мовиться про такі його складники
як історія, фольклор, етнографія, археологія, література мистец-
тво, музика, спорт тощо. Заснована понад сімдесят років тому
(у травні 1920 р.) товариство «Просвіта» мало перед собою мету
всіляко поширювати у всіх куточках краю знання на теренах
культури, освіти, народознавства, філософії, економіки, теології.
За дев'ятнацять років своєї діяльності товариство перестало

¹⁰ Яцко Павло. Августин Волошин // Августин Волошин. Єго життя и діяль-
ність. — Ужгород, 1924. — С. 30—31.

¹¹ Кукурудза Павло. О. Августин Волошин // Свобода. — Джерсі Сіті —
1957. — 15—20 березня; Кушинський Антін. З нагоди 49-ї річниці народження
о. Августина Волошина // Українське Козацтво. — 1973. — С. 21—25; Лар В.
Про діяльність президента Волошина // Ковчех. — 1948. — Число 5—11;
Стерчо Петро. Августин Волошин // Календар-альманах «Нового шляху». —
1974. — С. 36—37; Яковенко С. Августин Волошин як священик. — Шлях. —
1955. 22 жовтня; див. також: Штефан А. За правду і волю. — Цит. праця;
Ключурак С. До волі (Спомини). — Нью Йорк, 1978; Шандор В. Закарпаття.
Історично-правний нарис від IX ст. до 1920. — Нью Йорк, 1922; Приходько О.
Пробудження Русь. . . Закарпаття 50 літ назад. (Спомини). — Нью Йорк,
1972; Бірчак В. Карпатська Україна: Спомини й переживання. — Прага, 1940.

існувати у трагічні березневі дні 1939 р) «Просвіта», біля ко- лиски якої стояли відомі свого часу культурні й громадські діячі — А. Волошин, В. Гренджа-Донський, Юлій Брацайко, М. Брацайко, В. Гаджега, А. Штефан, В. Климпуш, Й. Бокшай, О. Невицький, С. Черкасенко, В. Бірчак та ін., нагромадила значний арсенал помітних досягнень. Так, за неповними підрахунками Юрія Боржави, автора праці «Від угорської Русі до Карпатської України» (Філадельфія, 1955), тільки між 1920—1935 р.р. товариство «Просвіта» здійснювало багатогранну роботу у восьми філіях. У його складі значились 235 книгарень, 146 театральних гуртків, 96 хорових колективів, 48 спортивних осередків. А головний театр товариства «Просвіти» здійснив за цей період (від дня заснування — 14 січня 1921 р.) 289 вистав. Про окремі з них які знайшли своє сценічне втілення, зокрема, під керівництвом М. Аркаса і, в першу чергу, славетного українського корифея театального мистецтва Миколи Садовського, можна говорити у вимірах загальноукраїнського значення. До слова, його кращі традиції продовжив закарпатський театрал А. Шерегії у стінах українського театру «Нова Сцена» у Хусті, а в новітній час — цілий ряд режисерів в Закарпатському обласному українському музично-драматичному театрі в Ужгороді (Г. Ігнатович, Г. Воловик, В. Авраменко, О. Гриб, Я. Геляс та ін.). У рамках товариства значного розголосу набула культурно-освітня, справді подвижницька діяльність Василя Гренджі-Донського, Олександра Маркуша, Луки Дем'яна, Василя Пачовського, Івана Панькевича, Марійки Підгірянки, Володимира Бірчака, Олексі Приходька, Софії Русової, Віктора Желтвая, Ірини Невицької, Ірини Волошиної, Миколи Творидла, Івана Трухлого, Єлизавети Грабар, Спиридона Черкасенка та ін. Як бачимо, у різних «виділах» товариства «Просвіта» активно співпрацювали як уродженці Закарпаття, так і вихідці з Наддніпрянської України та західно-українських земель. Головна сфера впливу припадала на такі осередки, як «педагогічне товариство» «шкільна матиця», «національний музей», «етнографічне товариство», «жіночий союз», «учительська громада», «спортові клуби», «театр», «хори» («учительський хор», «церковний хор», «дитячий хор», «руський національний хор»), а також періодичні видання («Науковий збірник товариства «Просвіта», 1922—1938; «Пчілка», 1923—1932; «Віночок», 1920—1923; «Наш рідний край», 1922—1938; «Учительський голос», 1930—1939; «Світло»; 1933—1938; «Наша земля», 1930—1939) та ін. Цікаво, що анонімний автор статті «Десять літ праці т-ва «Просвіта» в Ужгороді», яка з'явилася у «Народному ілюстрованому календарі на 1930 рік», наводить такий примітний факт: упродовж 1920—

1930 р.р. товариство «видало 138 назв книжок, загально поверх 200 000 примірників, на 8 600 сторінках». У наступні роки кількість видань зростала. За підрахунками ужгородського історика Василя Палька, в 1938 році побачили світ 73 назви тільки в сфері наукових, художніх і популярних книжок, у тім числі прийшли до читацького загалу твори Т. Шевченка, М. Коцюбинського, І. Франка, О. Кобилянської, Б. Лепкого, С. Руданського, Олександра Олеса, Марійки Підгірянки, О. Духновича, В. Гренджі-Донського, А. Волошина, С. Черкасенка, В. Пачовського та ін. Тема поширення творчості Тараса Шевченка у селах і містах Закарпаття — питання для особливої розмови. Заходами товариства «Просвіта» щорічно широко відзначалися шевченківські дні, що мало посутнє значення для національного пробудження різних верств народу. Полум'яне слово Кобзаря знайшло свій відголосок у творах закарпатських авторів — В. Гренджі-Донського, О. Маркуша, Марка Бараболі (Іван Рознійчук), Луки Дем'яна, Миколаї Божук, Ю. Боршоша-Кум'ятського, І. Ірлявського (Іван Рошко), Г. Стрипського, П. Міговка, Ю. Станинця та ін. Адже, говорили про товариство «Просвіта» без чіткого окреслення того місця, яке посідав у його діяльності Августин Волошин, власне, неможливо. Він був упродовж кількох десятиліть провідним діячем цього осередку, що відіграло у Закарпатті таку роль, як, умовно кажучи, наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові, якщо мати на оці саме духовні відродження нашого народу. Наголосимо: товариство «Просвіта» у пов'язі з іншими регіонами України, наприклад, Львівщиною, Прикарпаттям, Тернопільщиною, Буковиною, Волиню, чи Закарпаттям, спричинило далеко неоднаковий вплив на процес формування та становлення національної самосвідомості населення названих земель. Саме тому так важливо об'єктивно оцінювати кращі надбання товариства «Просвіта» у Закарпатті, характеризуючи особистий внесок, приміром, А. Волошина, В. Гренджі-Донського, В. Пачовського, В. Бірчака та Ю. Брацайка. У цьому зв'язку заслуговує на увагу нарис «Августин Волошин», автором якого є уродженець Срібної Землі Василь Маркус, вчений зі світовим ім'ям, професор політології університету Лойоли в Чикаго (США), нині — редактор Енциклопедії української діаспори¹².

Це — сконцентрований згусток роздумів і висновків щодо розуміння значення діяльності Августина Волошина та його ролі в українознавстві. Інші дослідники — відомий словацький науковець з Пряшівського університету ім. П.-Й. Шафарика Іван

¹² Маркус В. Августин Волошин // Енциклопедія українознавства. — 1955. — Т. I. — С. 315.

Ванат¹³ та канадський вчений Орест Субтельний¹⁴ — рельєфно показали сутність творчого ужитку Августина Волошина. За твердженням О. Субтельного, А. Волошин «намагався чинити опір мадяризації», відтіснивши на задній план діяльність конкуруючого товариства ім. О. Духновича¹⁵. Звісна річ, автори цих рядків не претендують на вичерпний аналіз наявної літератури вітчизняних та зарубіжних дослідників життя та творчості А. Волошина. Без перебільшення можна б підкреслити: переважна більшість вчених, які торкалися проблеми історичного минулого Закарпаття, зокрема, першої половини ХХ ст., не оминала у тому чи іншому зв'язку імені А. Волошина / Е. Вінтер, П. Стерчо, А. Штефан, В. Шандор, С. Клочурак, О. Мицюк, В. Маркус, А. Кущинський, Ю. Химинець, І. Фізер, М. Мушинка, Юрій Бача, О. Баран, С. Сабол, М. Неврлий, А. Пекар, І. Ванат, Л. Бабота, В. Микитась, П. Магочі, С. Біляк, І. Король та ін. Щоправда більшість з них тільки манорамно закрюють питання щодо його політичної діяльності, яке з цього погляду не лягає в площину нашого дослідження, присвяченого розробці спеціальної теми, сказати б, монопроблеми — «Августин Волошин як педагог.» Однак, задля об'єктивної істини годиться зауважити: після створення Закарпатської області як адміністративної одиниці України у складі колишнього СРСР (22 січня 1946 р.) ім'я Августина Волошина не тільки замовчувалось: на його спадщину та її об'єктивне вивчення було покладено «табу». Навіть його педагогічні надбання, книжки, підручники тощо — були фактично під заборонаю. Чимало із спадщини А. Волошина знищено. Все робилося для того, щоб усунути з історичної пам'яті поколінь те світло, що містилось у значному доробку Августина Волошина, перу якого належить понад сорок книжкових видань. Натомість важкою брилою тяжів над світлими ім'ям вірного сина українського народу лукавий і жорстокий присуд «чужих» і «своїх» прислужників тоталітарної системи, для якої вагомою була тільки одна оцінка з чорною фарбою. Для них Августин Волошин мусів залишатися «ворогом народу», «буржуазним націоналістом» «політичним авантюристом». Вони не обтяжували свої недолугі висновки, так звані квінтесенсії ідеологічно — пропагандистського крою посиленнями на дійсні документи сполучну ланку між життям і правдою про нього; вони не вбачали у факті як єдиному першоджерелі для будь-якого дослідження потребу орієнтації на визначальну

¹³ Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. — Книжка перша (1918—1938). — Пряшів, 1979.

¹⁴ Субтельний О. Україна. Історія. — Київ, 1992.

¹⁵ Субтельний О. Україна. — Цит. праця. — С. 298, 389.

домінанту науки. Тому сучасному читачеві необхідно щоразу заглиблюватись в архівні джерела, аби пізнати первісні документи, які виокремлюють як події нашої минувшини, так і її носіїв. У цьому контексті заслуговують доброго слова публікації останніх років, що з'явилися з-під пера Л. Баботи, М. Вегеша, А. Штефана, Ю. Химинця, В. Шандора, П. Стерча, В. Маркуся, Ю. Боржави, Миколи Мушинки, О. Мишанича, Г. Дем'яна, В. Задорожного, Ю. Балеги, Г. Божук, Павла Федаки, В. Худанича, М. Штеця, П. Чучки, В. Туряниці, В. Палька та інших дослідників¹⁶.

Окремі автори слушно переглядають свої висловлювання про Августина Волошина, що мали місце в попередніх працях, в яких фактично перший професійний вчений-педагог у Закарпатті змальовувався, м'яко кажучи, блідими і нерадівними фарбами. Так, приміром, Михайло Болдижар справедливо визнав, що Августин Волошин «для свого часу була освічена і авторитетна у своїх колах людина»¹⁷.

¹⁶ Див.: Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. — Ужгород, 1991; Балега Ю. Культурно-освітня діяльність А. Волошина // Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20—30 р.р. XX ст. — Ужгород, 1992; Дем'ян Г. Августин Волошин // Таланти бойківщини. — Львів, 1991; Гомоннай В. Від сповиточку // Карпатський край. — 1991; Гомоннай В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX—XX ст.). — Ужгород, 1992; Зимомя М. Блискітки часу. «Просвіта» та її роль у процесі становлення національною свідомості народу Закарпатської України // Ужгородський університет. — 1992; Вегеш М. «Любов народна і міжнародна». Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. — 1990; Штець М. Дотеперішні спроби кодифікації руської мови в Східній Словаччині // Від наукового товариства ім. Т. Шевченка до Українського Вільного Університету. — Пряшів, 1991; Гоца Е. Туряниця В. Августин Волошин про статеве виховання молоді // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича — Ужгород, 1992; Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі — України. — Ужгород, 1992; Правда про народний дім товариства «Просвіта.» — Ужгород, 1992; Мороз М. Традиції шкільних підручників Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського, в «Часопісі для угро-руської молодіжі» А. Волошина і «Світлі» О. Маркуша // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича, — Ужгород, 1992; Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Від наукового товариства ім. Тараса Шевченка до Українського Вільного Університету. — Пряшів, 1991; Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. — Ужгород, 1993; пор. також: Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Трояк М. В. Закарпаття в роки війни. — Ужгород, 1990; Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник // Твори.-Т. VIII. — Вашингтон, 1987; Гренджа-Донський В. Публіцистика // Твори.-Т. IX. — Вашингтон, 1989; Гренджа-Донський В. Спогади. Листи // Твори.-Т. X. — Вашингтон, 1988; Дашкевич Я. Р. (Укл.) Закарпаття в українській етнографічній літературі. Бібліографічний покажчик. — Київ, 1989.

¹⁷ Болдижар М. Політична драма чи авантюра? — Закарпатська правда. — 1990. 21 березня.

Немає сумніву в тому, що творча спадщина Августина Волошина, в якій поєднуються різні вияви його таланту та одержимої плідотворної праці, зокрема, на ниві педагогіки, психології, журналістики, теології, видавничої справи тощо у багатьох вимірах і досі не втратила наукової вартості. Звичайна річ, тут слід зважувати й на ті умови, в яких доводилося працювати автору «Методика народно-шкільного навчання» (Ужгород, 1935), тобто оцінювати теоретичні погляди Волошина — педагога з огляду на принципи історизму та тогочасні суспільні обставини життя. Проте, не буде перебільшенням, якщо скажемо: Августин Волошин не тільки продовжив, але й розвинув, підняв на новий щабель традиції видатних педагогів і вчених — І. Орлая, М. Балудянського, В. Кукольника, Петра Лодія, Ф. Ю. Гуци-Венеліна, А. Бачинського, О. Духновича, І. Раковського, які збагатили педагогічну й філософську думку України, Росії, Угорщини, Болгарії, Словачії, Чехії, Польщі, Австрії та Німеччини.

Августин Волошин, творчо засвоївши надбання вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки, спирався у своїх численних книжкових виданнях («Коротка історія педагогіки.» — Ужгород, 1923; «Педагогічна психологія», — Ужгород, 1932; «Методика народно-шкільного навчання», — Ужгород, 1935; «Логіка». — Ужгород, 1935; «Історія педагогіки». — Ужгород, 1937 та ін.) на системні дослідження процесу виховання як визначального чинника формування та становлення особистості. Ми переконані: поява ґрунтової монографічної праці про Августина Волошина — педагога і вченого давно на часі. Її вихід у недалекому майбутньому постав би даниною оплати величезного боргу, в якому полишаються сучасники на українському матерку і за його межами перед світлою пам'яттю невтомного трудівника на педагогічній ниві. Її Августин Волошин обходив, неначе храм, засівав зернами доброго, красивого та неминущого на землі...

І знову все, на повні груди
Дихнуло, збуджене життям.
І кожне серце чує чудо,
І світ увесь, неначе храм.

Розділ II

АВГУСТИН ВОЛОШИН. БЕРЕГИ ЖИТТЯ

§ 1. Заспів

Вже разносять небо по землі лелеки,
І скликають зелень
Молоді смереки...
Скільки раз тебе нам народили весни.
Світку ти карпатський світку наш чудесний!

Петро Скунець

... Хто знає, може, полонинський
плай, що височіє над Келечином
і проступає в уяві велетенським
Чугайстром, явив Августину
Волошину міцне сплетіння віри
у краще прийдешне рідного народу.

З цією вірою він прямував шляхом на тернисту Голгофу, обравши її з доброї волі, бо знав: і перший зацвіт у саду, що віщує теплу весну, і високість літньої днини, коли залиті пшеницею — пашницею ниви, і сонячне перевесло осені і щем зимнього ранку — все це одна людська радість, якщо нуртує вона біля джерел свободи та щастя. Життя не стелило йому зелений покривець дарувало випробування, коли доля об'єднувала у пов'язі з його іменем великі і малі діла. Його береги життя окреслюють широкі координати: над келечинським урочищем те життя започаткувалося напровесні, а над московським урвищем воно закінчилося у стінах в'язниці.

Завершимо заспів словами земляка — поета:

Літнє сонце й на ніч
залишає варту,
Запаливши в небі
половинську ватру...
Як зелене сонце,
Наші гори влітку,
Світку верховинський,
наш високий світку,

Петро Скущ

§ 2. Великодні дзвони дзвонять (Становлення Августина Волошина)

Бескиде, Бескиде, бескидовий краю,
Хто тебе не бачив, тот не бачив раю.
Бескиде, Бескиде, вершечки над небом,
Не можу, Бескиде, забути про тебе.

Марійка Підгірянка

Рід Волошина — давній. Він бере свій початок від лібертинів. Свого часу поміж селянами виділялася така верства — лібертини. Вона була опосередкованою ланкою між кметами, з одного боку, і шляхтою — з другого. Іван Волошин, тобто дід Августина Волошина, був вихідцем з таких лібертинів села Великі Лучки, де він служив священником у 20—30-х р.р. XIX ст. Назва цього села мимоволі викликає згадку про його відомого уродженця Михайла Лучкая (1789—1843), ушавленого вченого, мовознавця та історика, автора знаменитої «Слов'яно-руської граматики», що з'явилася у Відні 1830 року. Символічно чи випадково, але перші згадки про діяльність Івана Волошина у Великих Лучках припадають саме на 1830 рік. Своему синові Івану він передав естафету — служити людям на теренах віри греко-католицької конфесії. У сан священника батько Августина Волошина був висвячений 1867 року. Напередодні, взявши шлюб із Ємілією Замборі, він переїжджає в село Келечин Волівського округу, що на Мараморожчині (нині — Міжгірський район), де отримав церкву й паству, яку обслуговував до останніх років життя. Тут, під синіми верхами, що пружно розляглися над Келечинном, Обляською та Голятином, 18 березня 1874 року народився Августин Волошин. Власне, подружжя Ємілії Зам-

бор — Волошиної та Івана Волошина, мало окрім єдиного сина ще трьох дочок — Ольгу, Олену та Елеонору. Дитячі роки А. Волошина промайнули у мальовничому Келечині. Рідне село він завжди згадував зворушливими рядками, присвятив йому оповідку під назвою «Над Келечином». Ось як воно описане в іншому творі А. Волошина, видрукованому 1923 року в Ужгороді під назвою «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин — моя родина. Це село знаходиться близ під Бескидом у вишнім краю Марамороша. Село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога.

... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломою. Но суть і побивані хижі. В середині села є красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святое для мене місце, цілоє родное село, всіх жителів його»¹.

Як мати, так і батько Августина Волошина були вихідцями із греко-католицьких родин. Вони відзначалися доброю освітою, інтелігентністю, високою національною свідомістю. У колі сім'ї панувала українська мова, яка у верховинських районах, особно у селах і містечках Мараморожчини, дзвінко звучала в устах горян. Сюди менше долунювали удари мадяризації, що особливо посилюлася від 60-х років XIX ст. До слова, на цю регіональну самобутність Мараморожчини, звернув увагу не хто інший, як Василь Гренджа-Донський, коли слушно дійшов такого висновку: «Верховина наша говорить чистісінькою українською літературною мовою й до нині»².

Критик, без сумніву, мав рацію і в тому, що така мовна ситуація «на молодого хлопця (Августина Волошина — автори) мала вплив». У цьому зв'язку зауважимо: на зламі XIX — початку XX ст. мали місце далеко непоодинокі випадки, коли греко-католицькі священники піддавалися насильній мадяризації, пристосовувалися до панівної системи, забуваючи у затінку свято — стефанівської корони про нужди рідного народу, його історію, мову та звичаї. Духовенство в Закарпатті, за твердженням визначного українського політолога М. Драгоманова (1841—1895), у XIX ст. «підлягло зовсім угорському насильству й потроху перебилось зовсім на нове панство, майже зовсім угорське, котре й

¹ Волошин А. Моя родина // Весна. — Ужгород, 1923. — С. 2.

² Гренджа-Донський В. Короткий житєпис державного секретаря о. Августина Волошина // Твори Василя Гренджі-Донського. — Т. 9. — Вашингтон, 1989. — С. 189.

говорить між собою не інакше, як по угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей, та вслугувати начальству й панству угорському»³.

Отець Іван Волошин до цієї категорії духовенства не відносився. Він з дитинства привив синові любов до рідної мови українського народу, а «солодка мати» прищепила Августині засади християнської моралі, палкого гуманного співчуття до бідних і знедолених. Ці ідеї червоною ниткою згодом пронизуватимуть всі педагогічні праці. А. Волошина. Свої враження про перші роки життя він проникливо описав у вірші «Моя родина», в якому А. Волошин оспівав чарівний Бескид, невеличке село Келечин, де «жив отець милий», де з уст «солодкої матері» він почув рідну мову⁴. На жаль, невідомо, чи збереглися де-небудь численні листи Івана Волошина, які він писав синові українською мовою в Ужгород. Про їхню наявність згадує Володимир Бірчак, зауваживши, що «вже з дому виніс Августин Волошин знання руської мови і любов рідного слова»⁵. З дитячих літ він, за свідченням Василя Гренджі-Донського, «по мадярськи — мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі»⁶. Справа дійшла до того, що під час вступного іспиту до гімназії, учень «не хотів відповідати по мадярськи й тому його прийняли лише до приготованої класи»⁷. Перегородом обдарований хлопчик, звичайно, досконало оволодів мовою Петефі, а також, окрім угорської, ще й іншими іноземними мовами. Як підкреслює тонкий знавець і дослідник історії Закарпаття Григорій Дем'ян, Августин Волошин блискуче знав грецьку, латинську, німецьку, чеську, словацьку, сербську, російську, староболгарську мови⁸. У 1883—1892 р.р. Августин Волошин навчається в ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро—Угорській монархії. Яка атмосфера панувала у гімназійних стінах міста над Ужем у продовж 80—90-х р.р. ХІХ ст.? Відповідь на це запитання красномовно й аргументовано дає Володимир Бірчак на сторінках вже цитованої праці про Августина Волошина. «Уся наука в Ужгородській — як загалом в усіх мадярських гімназіях, — наголошує В. Бірчак, — мала одну

³ Драгоманов М. П. Вибране. — Київ, 1991. — С. 292.

⁴ Див.: Штефан А. За правду і волю. — Т. І. Торонто, 1973. — С. 246.

⁵ Бірчак В. Августин Волошин. — Цит. праця. — С. 8.

⁶ Гренджа-Донський В. Короткий жителіс... — Цит. праця. — С. 189.

⁷ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Торонто, 1977. — С. 70.

⁸ Дем'ян Г. Августин Волошин // Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. — Львів, 1991. — С. 187.

головну ціль: виховати добрих мадярів. До досягнення сеї цілі служили всі предмети, а в першій лінії історія, землепис і само собою розуміється — історія мадярської літератури. По руськи учено в тих часах тільки релігію (учеників гр.-кат. обряду) і руське тих, що добровільно хотіли вчитися тому предмету. Але як в дійсності виглядала рускість тих обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руську, але котрі не хотіли — одповідали по мадярську. Щодо науки руського в гімназії, треба не забувати, що під руським язиком не розуміли у тих часах в Ужгороді живої народної мови і нової руської літератури, а богослужбну, церковно-слов'янську штучну мову. План науки руської мови був якби з розумом так уложений, щоби учеників знеохотити і одстрашити од тої науки, тим більше, що й так вже тільки половина, а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

... Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної — то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорим кроком, так скоро, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не було вже кого учити руського — а то й релігії по руськи?»⁹.

Таким чином, в роки, на які припадало навчання А. Волошина в ужгородській гімназії (1883—1892) процес мадяризації відбувався в Закарпатті прискореним темпом. Згадаймо, що струмись мадяризації захопив і церковне життя. Перші її сліди пов'язуємо ще з 1825 роком, коли у Кошицях з'явилася збірка церковних пісень українського народу угорською мовою, а згодом ще одна — у Дебрецені. А в 1863 році В. Попович, владика Мукачівської Єпархії, дав дозвіл на виконання цих творів угорською мовою в церквах Закарпаття¹⁰.

Починаючи з 1879 року, «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет навчання в усіх публічних школах»¹¹. Все це зумовило той факт, що українська мова вивчалася «лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська»¹².

Проте, звісно, не можна розглядати тодішню систему гімназійного навчання з погляду сучасних вимог. Адже знання гуманітарних предметів і, в першу чергу, іноземних мов вона за-

⁹ Бірчак В. Августин Волошин. — Цит. праця. — С. — 8, 9. (Цитуємо текст з наближенням до сучасної норми орфографії).

¹⁰ Ногаєвський І. Історія української держави ХХ ст. — Київ, 1993. — С. 32.

¹¹ За рідне слово. — Ч. I: Полеміка з русофілами. — Мукачів, 1937. — С. 35.

¹² За рідне слово. — Цит. праця. — С. 36.

безпечувала з високою якістю. Це засвідчували наші сучасники — Михайло Симулик, Степан Кишко, Андрій Ігнат, Йосип Войтович, Степан Штефуровський, Юрій Сак та ін., які в тій чи іншій мірі були тісно пов'язані із гімназіальною системою навчання. Примітно, що в Ужгороді професорами гімназії працювали відомі педагоги і вчені. Так, вчителями А. Волошина були Іван Медвідь, Євмен Сабов, Вікентій Зайсмус, Спиридон Петранович та ін. Лекції професора Зайсмуса викликали в Августина Волошина захоплення, хоч вони складали предмети латинської мови, а все ж лектор знаходив можливість вдаватися й до типологічних зіставлень різних слов'янських мов з угорською мовою, виказуючи при цьому прихильність і до мови українського народу, упослідженого на теренах кількох імперій. Такі «кромольні» висловлювання педагога глибоко западали в пам'ять таких спостережливих гімназистів, як А. Волошин.

Значну увагу приділяв розвитку ужгородської гімназії Юлій Фірцак. Він у 1892—1912 р.р. очолював єпархію в Закарпатті. Тому й не дивно, що саме Ю. Фірцак у 1892 році благословив А. Волошина продовжувати навчання на теологічному факультеті в Будапешті опісля того, як юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням»¹³.

Столичний навчальний заклад був престижним серед вузів Угорщини. І хоч А. Волошин провчився в Будапешті всього один рік (на заваді стала хвороба юнака), проте за цей період обсяг здобутих знань зримо примножився. Адже молодий студент чимало часу провів у бібліотеках та архівах над книжками з різних галузей знань. У коло його зацікавлень входили іноземні мови, народнознавство, краєзнавство, дидактика та теологія. Зібрані матеріали ляжуть невзабарі в основу численних публікацій. А в 1893 році він повертається з Будапешта в Ужгород, де завершує навчання на теологічному факультеті. З-поміж викладачів — богословів тут виділявся хорвацький педагог і поет Спиридон Петранович, який нерідко підкреслював необхідність єднання національних меншин у спільній боротьбі з мадяризацією. З повною очевидністю можна зробити припущення, що саме під впливом С. Петрановича Августин Волошин дійшов такого висновку: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межинародна і аби... (діти) присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства»¹⁴. Це твердження,

¹³ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 21.

¹⁴ Волошин А. Педагогіка и дидактика. — Ужгород, 1924. — С. 12.

поза всяким сумнівом, і сьогодні зберігає своє актуальне звучання, коли мовиться про потребу виховувати підростаюче покоління на вічно живих гуманістичних засадах, що складають загальнолюдські цінності.

По закінченню богословського факультету в 1896 році А. Волошин одружується з дочкою професора ужгородської гімназії Іриною Петрик, яка відтоді стала його надійним помічником і порадиником. Цікава деталь: Ірина Петрик (1878—1936) походила зі славного роду Духновича по лінії сестри будителя, Власне кажучи, дружина її прадіда доводилася рідною сестрою Олександра Духновича. Ірина Петрик-Волошина внесла помітний здобуток у розбудову справи шкільництва та жіночого руху в Закарпатті. Так, 1909 року вона спільно із Ольгою Волошиною, сестрою Волошина, відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». «Ця школа виконувала благородне завдання у рамках практичних потреб: навчити дівчат читати — писати, ручних праць, катехизму, церковних співів, варити, пекти, основи гігієни в хаті для немовлят і хворих»¹⁵.

Заслугою Ірини Петрик-Волошиної є і те, що 1921 року вона виступила ініціатором організації «Жіночого Союзу», на рахунок якого — після його створення в 1921 році — низка вагомих просвітницьких і політичних акцій, проведених у Закарпатті в 20—30-х р.р. До того ж вона вписала своє ім'я в літопис благодійників краю. Так, 1933 року Ірина Петрик-Волошина спільно із Августином Волошином безкоштовно передали власний будинок на вулиці Ракоці з цільовим призначенням — під сиротинець (орфанотрофіум). Його вартість складала понад 300 тисяч чеських крон. Її ім'я справедливо пов'язується із заснуванням народної кухні при жіночому союзі — першого в Закарпатті такого типу функціонального закладу. Заходами цієї кухні було організовано тільки в 1932—1933 р.р. близько 290 тисяч безкоштовних обідів для дітей знедолених родин та пристарілих. Ще багатьом планам цієї мужньої жінки не судилося здійснитися: 13 березня 1936 року Ірина Петрик-Волошина померла від злоякісної пухлини вуха. Панахида відбулася за участю великої кількості людей на кладовищі побіля Ужгородського замку. На превеликий жаль, на початку 60-х років, коли руйнувалися сотні церковних реліквій, меморіальних хрестів, архітектурної вартості каплиць, була знищена цими прислужниками, осавулами від системи і могила дружини Августина Волошина. Її смерть була непоправною втратою, особистою трагедією для

¹⁵ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 38.

Августина Волошина¹⁶. Слова Августина Штефана про Ірину Петрик певним чином окреслюють її портретну характеристику, а також її місце та роль в житті Августина Волошина: «Це середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ощадна господиня, була гостинна і толерантна. . .» порадиця і помічниця для її чоловіка¹⁷.

Повертаючись, однак, до хронологічного опису подій, що мали місце наприкінці ХІХ ст. і пов'язуються із процесом становлення Августина Волошина як громадського, культурного, церковного діяча і вченого, заслуговує на увагу низка фактів, які проливають світло на певну універсальність цієї постаті.

22 березня 1897 року Августин Волошин був висвячений і відтоді розпочалася його служба як капелана в Ужгороді. Одразу наголосимо: богословська діяльність А. Волошина невіддільна від його культурно-просвітницької праці. До того ж греко-католицька церква в Закарпатті у межах його історичної території переживала і тоді, як і тепер, не кращі часи, оскільки проти неї вели боротьбу з Будапешта навіть окремі прибічники цієї конфесії. Так, наприклад, парох Еміл Меллеш вимагав обов'язково запровадження угорської мови в українські церкви під час богослужіння. На нашу думку, Августин Волошин явив у змаганнях за українську церкву, не тільки вміння стратегічно мислити й оцінювати близькі та далекі цілі, але й прогнозувати можливі наслідки. Нема жодних підстав для таких закидів, ніби він прилучався до ліквідації справи викладання української мови в школах, а натомість — запровадження угорської. Подібне звинувачення проектується деякими дослідниками у зв'язку із рішенням комісії¹⁸, що в 1904 році рекомендувала єпискому Мукачівської греко-католицької єпархії замінити кирилицю латинською абеткою. Ужгородський науковець М. Болдижар, якого важко запідозрити у будь-якій прихильності до Августина Волошина, співвідносить надто різні речі, коли обстоює думку про те, що постать Волошина «неоднозначна та суперечлива» (хіба аналогічну паралель не можна висловити на адресу першого — ліпшого діяча?), оскільки «еволюція його поглядів дувує: у молодості він виконує замовлення угорських властей на розмову методики мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 році кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!»¹⁹ Приписувати

¹⁶ Свобода. — 1936. — 13 березня.

¹⁷ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 38.

¹⁸ Див.: Документи свідчать. — Ужгород, 1985. — Документ № 10.

¹⁹ Болдижар М. Політична драма чи авантюра. — Цит. праця.

А. Волошину відчуття конфорізму з огляду на цілу епоху (1904—1939) — це, прецинь, вияв несумлінності, що не передає адекватно сутності істини. А об'єктивність полягає в тому, що на зламі ХІХ — початку ХХ ст. у Закарпатті склалися суспільні обставини, які надто мало сприяли розвитку української культури і, в першу чергу, шкільництва. Досить згадати проєкт закону «Про народні школи», розроблений 1907 року тодішнім міністром культури Угорщини Апоні. Головна ідея цього документу — насильницька мадяризація неугорського, іншими словами, українського населення краю. З метою збереження школи як визначальної ланки у справі становлення української інтелігенції А. Волошин — у рамках неодмінного виконання названого законопроєкту Апоні — йшов часом на свідомий компроміс, передбачаючим можливе викладання угорською мовою окремих предметів (підкреслення — наше). Бо ж перехід, згідно із законом, відбувався тільки там, де 20% населення уважало угорську мову рідною. Шовіністичний закон Апоні діяв аж до 1918 року. Отже, службовець системи, яку обмережувала свято-стефанівська корона. Волошин — переконаний прибічник прав і свобод українців як автохтонного населення Закарпаття — стояв завжди в обороні національних меншин краю, у тім числі болгар, румун, євреїв, циган. Зрозуміла річ, він ніколи не упосліджував красу угорської мови, свята й звичаї і ширше — загалом багату культурні традиції волелюбного угорського народу, історію якого досконало знав і досліджував Августин Волошин. Та це, ні в якому випадку, не можна поцінювати, як його заподатливість чи опосередковане служіння справі мадяризації. У цьому контексті він продовжував і поширював прогресивні тенденції А. Бачинського — визначного діяча на просвітницькій ниві. Мовиться про тенденції, що зміцнювали у минулому і зміцнюють сьогодні фундамент злагоди між етнічними одиницями (русини — українці, угорці, росіяни, словаки, чехи, болгар, поляки, євреї, румуни, цигани), яким судилося спільнотою жити в Закарпатті. Наголосимо: А. Волошин здобув не тільки теологічну освіту; у 1899—1900 р.р. він одержав по закінченню вищої педагогічної школи в Будапешті диплом викладача математики та фізики. Це дало йому право викладати названі предмети в Ужгородській вчительській семінарії, роль якої в культурному житті краю ще недостатньо досліджено. Майже двадцять шість років (1912—1938) А. Волошин був директором цього навчального закладу. Добре розуміючи потреби семінарії, зважаючи на відсутність підручників з багатьох дисциплін, йому довелося невтомно працювати і в царині видавничої справи (Див.: Фекета І. Альма матер. Ужгородській учительській семі-

нарії — 200 років // Карпатський край. — Ужгород, 1994. № 1/2; Кондратович М. Історія Подкарпатської Русі для народу. — Ужгород, 1924). Так, лишень у 1919 році він видав укладені ним особисто чотири книжки, у т.ч. «Наука про числа для різних класів народної школи»²⁰, а також перевидав «Методическу грамматику карпаторусского языка для народных школ» (перше видання з'явилося ще 1899 року, а третє побачило світ у 1923 р.)²¹. На початок 20-х років припадає і поява ще кількох важливих навчальних підручників і посібників, зокрема. «Фізика» (Ужгород, 1921), «Наука стилізації» (Ужгород, 1923), «Педагогіка і дидактика» (Ужгород, 1923), «Історія педагогіки» (Ужгород, 1923)²². Ряд перевидань зазнала «Читанка» Августина Волошина²³.

Отже, за перші три десятиріччя А. Волошин практично забезпечив учнів народних шкіл та студентів вчительських семінарій найголовнішими підручниками. Діти в українських родинах зачитувалися над цими книжками, любувалися Волошиними «Читанками», «Практичними граматиками», виданнями з бібліотеки для молоді й селян. І всюди він збуджував інтерес різних верств українськомовної громади і передусім — дітей, учнівську та студентську молодь — до красного письменства України, його класиків — Тараса Шевченка та Івана Франка. За свідченнями Августина Штефана, автор «Практичної граматики» був незвичайно вдоволений, коли на її сторінки вдалося «всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув»²⁴.

У процесі становлення А. Волошина як педагога й культурно-громадського діяча відіграв суттєву роль ще один важливий чинник. Ведемо мову про його плідотворні творчі зв'язки з пред-

²⁰ Волошин А. Наука о числах для I и II кл. нар. школ. — Ужгород, 1919; Наука о числах для III кл. нар. школ. — Ужгород, 1919; Наука о числах для IV кл. нар. школ. — Ужгород, 1919.

²¹ Волошин А. Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ. — Ужгород, 1899; (II вид. — 1919; III вид. — Методична грамика карпаторуського языка для низших кл. народ. школ. — Ужгород, 1921; Наука стилізації для IV—V—VI кл. народних школ. — Ужгород, 1923; Педагогіка і дидактика для учительських семінарій. — Ужгород, 1923; Історія педагогіки для учительських семінарій. — Ужгород, 1923.

²³ Волошин А. Читанка для упрорусской молодежи. — Ч. I—II. — Ужгород, 1900 та ін. (Волошин А. О письменном языке подкарпатских русинов. — Ужгород, 1921; Волошин А. Спомини. — Ужгород, 1925; пор. також: Бірчак В. Августин Волошин. — Цит. праця; Бірчак В. Карпатська Україна. — Цит. праця; Стерчо П. Августин Волошин. — Цит. праця; Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919—1939 роках. — Торонто, 1965; Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. — Нью-Йорк, 1984).

²⁴ Штефан А. За правду і волю. — Цит. праця. — С. 244.

ставниками інтелігенції зі Львова, Станіслава, Коломні, Перемишля. Ще наприкінці XIX ст. А. Волошин кілька разів побував у Львові — одному з найбільших культурних центрів України, де дужим струменем упродовж 1880—1916 р.р. витав дух Франкового слова, а ще — «Руської Трійці» — Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича. Ми поділяємо думки В. Бірчака, що саме диригент Львівського Мистецького товариства «Боян» П. Губчак²⁵ вперше запропонував Августину Волошину відвідати місто Лева. До речі, як нам вдалося встановити, в сумний травневий день 1916 року біля домовини Івана Франка стояв у сумній задумі єдиний посланець від Закарпаття Августин Волошин. На жаль, цей факт випав із дослідницького арсеналу франкознавців.

Поїздки в Галичину спричинили справжній переворот у з'ясуванні Волошином багатьох питань національної історії України. Львівська преса, окремі видання якої він охоче збирав і читав («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.), прихильно оцінювала багатогранну діяльність закарпатського педагога. Добрий наслідок мало налагодження дружніх і творчих взаємин між Волошином і Гіядором Стрипським (1875—1946), який навчався у стінах Львівського університету. де й зазнав благотворного вливу Івана Франка, Володимира Гнатюка, Михайла Павлика. Можна б з великою ймовірністю стверджувати: вірш «Голос радості» О. Духновича (1860), в якому міститься рядок «Бо свої то за горами — не чужі», щоразу нагадував Августину Волошину про необхідність єднання духовних устремлінь на всіх українських землях в одне культурне річище.

§ 3. Вершинні виміри буття (Зрілість Августина Волошина)

Не кажи, що не варто боротись з життям.
Що стіну головою пробити не вдасться.
Не кажи, у зневіру не падай, затам:
Борьба — то життя, перемога і щастя.

Зореслав (Севастіян Сабол)

Якщо оглядати життєпис Августина Волошина з огляду на хронологічний перебіг подій, то мимоволі зринає на думку можливість його умовного поділу на такі періоди: 1874—1900 — роки

²⁵ Бірчак В. Августин Волошин. — Цит. праця. — С. 13.

становлення, 1900—1939 — роки зрілості, 1939—1945 — роки еміграції. 1945 роком завершилося життя визначного діяча України і передусім — Закарпаття першої половини ХХ ст. «Подібно до Івана Франка в Галичині, — слушно відзначає Г. Дем'ян, — А. Волошин на Закарпатті, як справжній патріот, мусів часто залишати улюблені літературні та наукові заняття і розробляти ті теми, що були невідклякними у відповідний історичний період». Без сумніву, другий етап, що охоплює 1900—1939 роки, був найбільш плідним для А. Волошина. Саме в цей час він постає на весь зріст виданням професійним педагогом, теоретиком педагогічної думки, автором численних книжок, засновником і видавцем газет та журналів, провідним діячем товариства «Просвіта», а відтак — активним політиком, головою Християнської-народної партії, представником і оборонцем інтересів трудового люду Закарпаття у парламенті Чехословацької Республіки. До речі, нещодавно створена в Ужгороді Християнсько-народна спілка Закарпаття, програма якої заґрунтована на стержневих засадах своєї попередниці, очолюваної А. Волошином.

Завдяки різнобічній діяльності А. Волошин здобув заслужений авторитет у найширших народних масах, що згодом спричинило загальне визнання з примітним епітетом «Батько Волошин». Подібною якості довір'я серед населення Закарпаття свого часу удостоювався тільки Духнович. До слова, саме з ініціативи останнього в 1864 році було засноване «Общество Св. Василя Великого», що було покликане поширювати освіту в народі. Діяльність цього товариства — на різних етапах його розвитку — пов'язуємо з Іваном Раковським та Іваном Мондоком. Коли ж воно в умовах мадяризації почало занепадати, благородну справу підхопили у 80-х роках патріоти-священники Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин, очоливши різні секції товариства. Вони прагнули відновити традиції О. Духновича. Серед завдань, які вони ставили перед собою, першорядного значення набувала потреба випускати друковану продукцію. У 1899 році товариство придбало друкарню, започаткували видання світської та богословської літератури різними мовами. Так, з'явилися друком «Буквар», «Мала Біблія для нижчих кл. народних шкіл» (Ужгород, 1904 — українською мовою, угорською мовою побачила світ ця ж книжка — »Kis Biblia a gör.-kat. népiskolák alsó osztályai (Ungvár, 1909). Заслугує на увагу той факт, що було налагоджено ряд систематичних видань: «Наука», «Листок», «Месясцеслов» та ін.

Звісна річ, багатогранна діяльність А. Волошина викликала в українофобів типу Євмена Сабова, за словами В. Гренджі-Донського, запеклого «україножера» спротив і несправедливі

звинувачення. «Если б русини наши жили не под Карпатами, не коло Галичини, но далеко коло Сегеда, тогда б я знав виробити из них одну образцеву народность, но под Карпатами, близь до Львовського митрополита, власна є руська культура», — підкреслював Є. Сабов, мимоволі увиразнюючи органічний зв'язок Закарпаття із Галичиною¹. Чимало фактів свідчить про намір тодішньої влади покласти край діяльності товариства. А. Штефан пише: «Инж. Євген Бачинський, який довше жив у Росії, аж 1874 р. вернувся додому, 1902 р. був у Будапешті і випадково довідався, що малярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати «Общество»; відразу повернув до Ужгорода і повідомив про це пароха в цегольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А. Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о. Петром Гебеєм та з єпископом Юлієм Фірцаком, А. Волошин, запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон й уряд міг діяти лише в рамках закону»².

Таким чином, 1902 року почало функціонувати акціонерне товариство «Унію», а на його базі — друкарня та книгарня. В. Камінський і А. Волошин стали власниками «Унію». На цей період припадає поява перших видань серії «Поучительное чтение», які могли придбати не тільки заможні верстви населення. Дешеві книжки відіграли значну роль у поширенні освіти у краї. Скажімо, зі сторінок газети «Наука» лунали заклики до створення кооперативів, хат — читалень, проводилося цілеспрямоване роз'яснення шкоди від алкоголізму й розпусти. Між іншим, слід сказати, що напередодні першої світової війни в Закарпатті діяло, за підрахунками А. Штефана, близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариства.

Рішення Сен-Жерменського мирного договору (1919), внаслідок якого Закарпаття увійшло до складу Чехословацької Республіки, створили ґрунт для сприятливіших, ніж в рамках дії законів Австро—Угорської монархії, умов для функціонування багатьох культурно-освітніх осередків краю. Тут добрим словом варто згадати першого перзидента Чехословацької Республіки Т.-Г. Масарика (1868—1936), який був у дружніх і творчих стосунках з багатьма українськими діячами. (І. Франко, В. Гнатюк, Д. Дорошенко, О. Олесь та ін.). Певним чином по-

¹ Волошин А. Спомини. — Ужгород, 1923. — С. 10.

² Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 37.

ліпшення обставин зумовило політику активізацію праці Волошина упроводж 20-х і 30-х р.р. Його ім'я не сходить зі сторіжок таких видань, як часопис «Русин», «Альманах», «Підкарпатська Русь», «Місячник» «Кооператив». А 1922 року побачили світ перші номери газети «Свобода», а також місячника «Благовісник», адресованого вірникам греко-католицької конфесії. Видавцем і редактором названих видань був А. Волошин. Зримо зростала кількість предеплатників газети «Свобода», що виходила за редакцією А. Волошина, власне, замість видання «Науки». Газета «Свобода» (від 15 червня 1938 року — «Нова Свобода»), за слушною оцінкою Ю. Балеги, спочатку «мала переважно культурницький характер, але поступово все більше і більше втягувалося в політику, як і її видавець»³. Вона постійно інформувала своїх читачів про роботу в осередках «Просвіти», подавала оглядові матеріали з народознавства, краєзнавства, статті про так звану «мовну проблему» (її актуальність не зникає й досі на втіху кривдникам нашої історії) в Закарпатті. Нерідко тут містились повідомлення про СРСР, події, що відбувалися «в імперії зла і безбожництва». У лютому 1935 року громадськість Закарпаття дізналася про трагічну долю сім'ї видатного українського діяча, професора А. Крушельницького, ім'я якого закарпадцам було добре відоме, бо ж його «Читанками» захоплювалося не одно покоління. Ось рядки цієї сумної звістки: «Впало під червоними стрілами і двоє синів знаного нам професора А. Крушельницького... Щоб батьківське серце за розстріляними синами, з розпуки так само трісло, розстріляли наперед синів, а батько в тюрмі жде свою чергу, де він здурів»⁴. Особливо багато статей з'явилося про незнану в історії до того часу велетенську м'ясорубку людей — голодомор 1932—1933 р.р. в Україні.

Не можна оминути у цьому зв'язку таку промовисту деталь: комуністична преса всіляко замовчувала акції сталінських психологів, використовуючи при цьому — з метою пропаганди своїх людиноненавистницьких цілей — імена вітчизняних і зарубіжних представників письменницького цеху (М. Горький, О. Корнійчук, А. Барбюс, А. Курелла та ін). На совісті провідників подібних ідей, у тім часі Олекси Борканюка, чимало гріхів «від лукавого», оскільки вони не тільки приховували факти про

³ Балега Ю. Він був сином свого часу... і майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда. — 1991. — 13 вересня.

⁴ «Свобода». — 1935, 7 лютого.

⁵ Див.: Вегеш М. М. Газета «Свобода» про голод. 1932—1933 р.р. на Україні // Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. — Кам'янець Подільський, 1991. — С. 317—318.

голодомор, але й фальсифікували справжню картину подій в Україні, вели агітацію в користь сталінського режиму. З цього погляду слід критично оцінювати пізнавальну вартість праці О. Борканюка «Хто ми такі і куди належимо» (1932), хоч, звісна річ, аргументованість її визначальної ідеї з проекцією на споконвічну єдність Закарпаття з Україною не підлягає сумніву⁶. Таким чином, А. Волошин, вихований в душі християнської моралі, чітко протиставив правду кривді, надавав гласність волюючим фактам людоїдства в Україні, що обливали невинною кров'ю карту Європи в українських селах. Будучи фактично видавцем газети «Свобода», він об'єднав навколо неї молоді сили, сприяв становленню закарпатської журналістики.

З особливою прихильністю друкувалися репортажі, які висвітлювали народознавчі акції, по-новому розкривали самотність традицій, свят і звичаїв населення Українських Карпат, невід'ємного сектору української культури загалом. Так, наприклад, 7 липня 1929 року відбувся в Ужгороді Перший З'їзд молоді краю. В. Гренджа-Донський із захопленням писав на шпальтах газети «Свобода» від 11 липня 1929 року: «Народ через своїх заступників усьому культурному світові проголосив, святочно заманіфестував, що ми є частиною того великого українського народу, що живе за Карпатами, і від нього культурно ніколи не відірвемось.» Як слушно підкреслює О. Мишанич, Гренджа-Донський справедливо «порівнював цей з'їзд за значенням із Хустським конгресом 21 січня 1919 року»⁷.

А. Волошин доклав великих зусиль для видання 14 томів «Наукового Збірника товариства «Просвіти» (1922—1938); на жаль, це надбання й досі, не отримало докладної оцінки на рівні характеристики заслуг Волошина. У 30-х роках помітними були також місячник «Учительський голос» (1930—1939) та тижневик «Українське слово». Вони виходили буквально до тих безрезневих днів 1939-го, які позначені окупацією краю угорськими регулярними військами. Волошин був також співробітником багатьох видань, у т.ч. ілюстрованого журналу «Пчілка» (1932—1938). За спогадами С. Бобинця (1912—1992), просвітянина із село Ізки, що на Міжгірщині, якими він поділився з одним із авторів цих рядків (М.З.), місячник «Пчілка» користувався

⁶ Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз // Вибрані статті, промови, інтерв'ю. — Ужгород, 1976. — С. 107.

⁷ Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. — Цит. праця. — С. 29; пор. також: Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918—1948. — Пряшів, 1979; Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії і культури русинів-українців Чехо-Словаччини. — Пряшів—Київ, 1992.

особливо у 20-х р.р. великою популярністю на Верховині. Справді, у цей час це був один із найкращих періодичних органів, де виступали, за твердженням В. Гренджі-Донського, «найкращі літературні й науково-педагогічні сили Закарпаття»⁸. Серед авторів бачило імена таких відомих письменників і культурно-громадських діячів, як Ю. Боршош-Кум'ятський, В. Бірчак, О. Маркуш, В. Гренджа-Донський, Олександр Олесь, Зореслав (Степан Сабол), Марійка Підгірянка, І. Панькевич, М. Бращайко, В. Гаджега, Л. Дем'ян, Л. Бачинський та ін. Особливою розмови заслуговує журнал «Наша Земля» (1930—1939) — найбільш авторитетне видання в Закарпатті 30-х років. Історія української преси краю невіддільна від імен А. Волошина, В. Гренджі-Донського та О. Маркуша.

Всюди, куди прилучав свої сили А. Волошин як автор чи видавець, він робив це, кажучи сучасним поняттям, на громадських засадах. За підрахунками А. Штефана, пристрасного бібліографа А. Волошина, перу останнього належать 42 книжки⁹.

З-поміж них назвемо передусім такі праці вченого: «Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ» (1899), «Читанка для угрорусской молодежи.» Ч. 1—2 (1900); «Азбука» (1904); «Азбука і перша читанка для 1 кл. народних шкіл на руском язичі» (Будапешт, 1905—1913); «Малая Библия для низших кл. народних шкіл» (1904); «Фізика» (1921); «О письменном язичі Подкарпатських русинов» (1920); «Наука стилизації» (1923); «Педагогика и дидактика для учительських семінарій» (1923); «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1923); «Дидактика» (1923); «Педагогічна психологія» (1935); «Логіка» (1935); «Методика народно-шкільного навчання» (1935); «Історія педагогіки» (1937) та ін.

Окрім згаданих книжок А. Волошин написав низку студій, які засвідчують: в особі А. Волошина маємо не тільки педагога-вченого, але й мовознавця, літературознавця, публіциста, соціолога, історика, політолога та, не в останню чергу, виданого представника богословської науки. Тут виділяються такі розвідки з огляду на ґрунтовність викладу фактичного матеріалу: «Що хоче угро-руський народ» (1918); «Дві політичні розмови» (1923); «Пам'яті Александра Духновича» (1923); «Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі» (1930); «Підкарпатська Русь» (1936); «Про шкільне право будучої української держави» (1942) та ін.

⁸ Гренджа-Донський В. Твори. — IX. Вашингтон, 1989. — С. 438.

⁹ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. — праця. — С. 33.

Аналіз брошури О. Борканюка «Хто ми такі і куди належимо» (1932) показує, що на її автора справила помітний вплив праця А. Волошина «Що хоче угро-руський народ». На жаль, дослідники життя Олекси Борканюка (1901—1943), до яких відносимо насамперед вмілого знавця історії Закарпаття професора І. Гранчака¹⁰, полишили поза увагою цю цікаву деталь. А вона однозначно націлює нас оцінювати О. Борканюка таким чином, що він на початку 30-х років добре розумів суть полеміки з русофілами, одне слово, з тими, хто прагнув «відірвати закарпатське українське населення від його природного ґня, від його культури, бо в такий спосіб легше буде його денаціоналізувати»¹¹.

До речі, у 1937 році О. Борканюк аргументовано вів мову про належність населення Закарпаття до українського етносу, наголошуючи: «Нам не треба доводити, що наш народ український, бо це доводить сама історія і сама дійсність»¹².

Отже, у цьому питанні Олекса Борканюк обстоював, на нашу думку, позицію Августина Волошина. Щоправда, його погляди як секретаря крайкому КПЧ у багатьох випадках не збігалися з принципово відмінними засадами діяльності А. Волошина. Так, зокрема, для ватажка комуністів «Просвіта» була такою організацією, через яку українська буржуазія буцімто «заносить свою фашистську політику до трудящих мас.» А між тим не хто інший, як А. Волошин говорив 17 жовтня 1937 року на з'їзді «Просвіти» в Ужгороді: «За перше наше завдання уважили ми оснувати товариство, яке би... розширяло культуру та національну свідомість» найширших верств українського населення¹³.

Тільки осліплені ненавистю до рідного народу манкурти, Івани без роду й історичної пам'яті можуть шукати в цих словах «фашистські» інтонації. Деякі автори, заперечуючи взагалі позитивну роль «Просвіти», перекручували факти, підганяли їх під потрібну ідеологічну риску. Ось один із них стверджував, наприклад, таку схематичну думку: «Не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад... угруповань типу «Просвіти»... часто — густо існували недовго, розпадалися і сходили з полі-

¹⁰ Див.: Гранчак І. Олекса Олександрович Борканюк. — Ужгород, 1974. — 96 с.

¹¹ Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз. — Цит. праця. — С. 107.

¹² Борканюк О. — Цит. праця. — С. 221.

¹³ Волошин А. Заснований й розвиток «Просвіти» // Просвіта. — Ужгород, 1991. — № 1; пор.: Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України (1920—1939). — Ужгород, 1991; Бабота Л. «Власними руками я гріб проти хвилі» // Дукля-Пряшів, 1993. — № 4; Баглай Й. Товариство «Просвіта» — фундатор українського професійного театру на Закарпатті // Матеріали уст. конференції... — Ужгород, 1991.

¹⁴ Білак С. Народ за ними не пішов. — Ужгород, 1981. — С. 7.

тичної арени так швидко, як і з'являлись»¹⁴. Звісна річ, це не відповідає дійсності, бо діяльність «Просвіти» охоплює 1920—1939 р.р., тобто майже 20 літ. А за вельми змістовми словами Д. Буковича, через клерикальну націоналістичну «Просвіту» духовні отці намагалися «підняти українство», суть якого зводилася до «самостійної, соборної України»¹⁵. Зрозуміло, в сьогоднішніх умовах легше критикувати названих авторів, ніж по-розуміти ті обставини з недалекого минулого, коли, як пише М. Болдижар, «не допускалися ніякі інші барви, навіть півтони»¹⁶, окрім фальсифікованої розповіді, далекої від історичної істини. Нині відчинені вікна в літопис України. Чимало білих програли з її історії заповнюється, опрацьовуються архівні матеріали, над якими тяжіло «табу» системної цензури. До них належала й історія «Просвіти», заснованої 1868 року як українське культурно-освітнє товариство у Львові. Згодом воно поширилося на інші регіони України.

Як вже згадувалося, 9 травня 1920 року, коли в Ужгороді була створена «Просвіта», першим її головою було обрано Ю. Бращайка. Проте не всі знають, що це була друга справа заснувати цю організацію в Закарпатті. А перша — зазнала невдачі. Її виникнення репортажно описав А. Волошин. «... Нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 апріля 1920 року, на 8-му годину рана в катедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбутися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо оного — 20 напоених людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в салі жупанату і коли зачав говорити др. Ю. Бращайко, скоро накиннулися на нього наємники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи приказав розпустити збори»¹⁷.

А. Волошин приділяв своєму дітищу постійну увагу, оскільки з «Просвітою» він поєднував стратегічно важливі завдання, які він у повній мірі реалізував у 1923—39 роках. «В народі є сильна наклонність до науки, освіти», — писав А. Волошин. А звідси — завдання: «Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйте школи, організујме читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то требе от нас много праці повної самопосвяти. Вже виходить из школ молодіж, повна ідеями й любов'ю до свого народу. Втягајме її до народної праці, най розносить свое знання й свою одушевленість во всі

¹⁴ Букович Д. Павутиння омани. — Ужгород, — 1974.

¹⁵ Болдижар М. Політична драма чи авантюра. — Цит. праця.

¹⁷ Волошин А. Засновання й розвиток «Просвіти». — Цит. праця.

кути нашого краю»¹⁸. Цікаві думки висловив Волошин про тему діяльності хати — читальні. Так, 30 червня 1922 року, він виступив з рефератом на з'їзді товариства «Просвіта», тема якого розкривала сутність запитання: «Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?». Відповідь була однозначною: «Не доста, чтобы читальня була центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потрібного народного, культурного чи економічного руху»¹⁹. Переконлива квінтесенція його реферату: «Читальня повинна заступати торговицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити «в товариство ничестивих». За словами доповідача, читальня не повинна підняти школу, а тільки доповнювати процес виховання з боку школи й церкви; водночас читальня — це «безпартійне місце» для «обговорення громадських, господарських і всяких інших справ». Як правило, читальні в селах і містах Закарпаття виникали з ініціативи вчителів, а в окремих випадках — селян, що особливо радувало А. Волошина. «Як основати читальню?» — запитував він і відповідав порадою. «... Найбільше если читальні створюють самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити к тому. Не обіцяйте много, лиш то, что можете сповнити. Указувати на потребу й хосен самовиховання»²⁰.

А в жовтні 1928 року, виступаючи в Ужгороді з нагоди відкриття народного будинку «Просвіти», збудованого на кошти населення, Волошин підкреслював: «Сей народний дом має бити серцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знанне самого себе, свого язика, своєї літератури, знань народного генія, знань красот краю, знань і любов до всего, что е наше, народне»²¹.

У цьому контексті А. Волошин окреслював і велике значення жіночого руху, участь жінок в культурно-освітньому житті Закарпаття. Про це мовиться, скажімо, в його виступі від 28 травня 1934 року на жіночому конгресі. «Всегда, де жінки впливали на громадську думку, — говорив оратор, — прийнято найкращі закони для оборони проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших»²². Справді,

¹⁸ Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки // Свобода. — 1929. — 18 липня.

¹⁹ Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? // Свобода. — 1922. — 16 липня.

²⁰ Там же.

²¹ Волошин А. Промова з нагоди створення «Народного Дому» в Ужгороді // Свобода. — 1928. — 11 жовтня.

²² Волошин А. Жіноче питання // Свобода. — 1934, — 31 травня.

місце жіночого руху у духовних змаганнях просвітання, без перебільшення, добре освітлене плодами одержимої праці, до якої завжди спонукав інших А. Волошин своїм прикладом. Тому й не дивно, що «Просвіта» зростала кількісно швидкими темпами, перетворившись в одну із масових організацій краю. За підрахунками самого Волошина, «вже у 1923 р. було 4 філії і 80 читалень, які числили вище 4.000 членів. У році 1935 було вже філій 10. 234 читалень з 16.550 членами. Бібліотека централі числить 7.000 книг. Народних домів вибудовано до року 1935 централею в Ужгороді і 5 народних домів по селах»²³.

Додамо: «Просвіта» не отримувала від чеських властей жодних субсидій, а всі заходи проводилися на зібранні кошти та пожертви. Поширення освіти, культури у гущі народу лежало на плечах вчителства. А. Волошин надавав велику значимість вчителю, роль якого він вбачав у безпосередній щоденній роботі з людьми. Як відомо, закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське товариство Підкарпатської Русі». Наприкінці 20-х років воно перетворилось під впливом русофілів — емігрантів із Росії в центр, що мав чітку, а нерідко — замасковану антиукраїнську спрямованість. Тому у травні 1929 р. з ініціативи А. Волошина був створений організаційний комітет, що, як відзначає А. Штефан²⁴, розробив статут об'єднання українських вчителів. Власне, так виникла «Учительська громада», почесним головою якої був обраний А. Волошин (1930—1938). Кількість її членів зростала з кожним роком. Приміром, якщо в 1930 р. нараховувалось всього 220 членів, то в 1938 р. — їх було вже 1.631 чол. Активістами «Учительської громади» зарекомендували себе учні А. Волошина — досвідчені педагоги А. Штефан, Ю. Гуснай, В. Свереняк, О. Полянський, І. Васько, І. Міцода, О. Дірей та ін.

Заходами «Учительської громади» видавалися часописи «Учительський голос» та «Наша школа». Обидва видання і, в першу чергу, «Учительський голос» (1930—1939) викликали помітний резонанс, залишили добрий слід у справі виховання молоді. Останній конгрес «Учительської громади» відбувся в липні 1938 р., на якому А. Волошин пристрасно закликів вчителів до удосконалення самосвіти та підвищення свідомості у ставленні до праці з представниками різних верств населення. «Хоч наша організація є найбільшим товариством народної інтелігенції, —

²³ Волошин А. Засновання й розвиток товариства «Просвіта». — Цит. праця.

²⁴ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 51—52.

наголошував педагог, — у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, — тому закликаю всіх до праці над собою»²⁵.

А. Волошин постійно проявляв велику турботу про розвиток шкільництва у віддалених гірських округах Закарпаття. З його ініціативи були відкриті школи у Волівському окрузі (нині — Міжгірський район), зокрема, в Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці. Примітний факт: у 1920 році в Закарпатті функціонувало 475 початкових (народних) шкіл, у тім числі 321 з українською мовою навчання. У 1923 р. діяло вже 532 школи, з них 373 — українські. Окрім того, існувало ще 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна — угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія та 2 українські торговельні школи. А наприкінці 30-х років в усіх районах, де переважало українськомовне населення, діяли українські школи. Все це було красномовним свідченням того, що українська ідея у 20—30-х роках нашого століття стала тим сонячним перевеслом, яке спричинило згодом не штучну, а природню закономірність, за якої підкарпатські русини стали закарпатськими українцями. І в цьому великою є заслуга Августина Волошина як педагога та культурно-освітнього діяча. Набагато менше А. Волошин відомий, власне, як письменник і літературознавець, з-під пера якого з'явилися вірші, оповідання, повісті, п'єси, біографії Євгена Фенцика, Івана Сільвая, розвідки про О. Духновича тощо. Деякі й зого художніх творів друкувалися в газеті «Свобода», інші побачили світ окремими виданнями. Деяко з його спадщини прийшло до читачького загалу під псевдонімами: Іванович та Андрій Верховинський. До кращих художніх набутків Волошина — письменника відносяться, на наш погляд, такі твори, що містяться у популярних книжках: «Робінзон», «Сорок Казок»; «Ілько-Яцько»; «Празники», «Наш страшний ворог», «Розговор о векслях», п'єси: «Фабіола», «Без Бога ні до порога».

В. Гренджа-Донський високо оцінював художнє розв'язання сюжетних ліній в історичній драмі «Фабіола», що йшла з успіхом не тільки в Ужгороді, але і в Празі. За свідченням А. Штефана, п'єса «Марійка-Верховинка» належить до кращих драм закарпатських авторів.

Визначальні ідеї поетичного ужинку А. Волошина — це палка любов до батьківщини, материнської мови, виховання дітей патріотами Вітчизни. Звісна річ, на цих мотивах заґрунтовані художні надбання Шашкевича, Шевченка, Федьковича, Духно-

²⁵ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 66.

вича. Петефі — улюблених письменників Волошина. В одному з віршів він писав:

Люби рідне слово, милу руську мову,
Єї не встидайся, за ню бийся в груди.
За твоє рідне слово будь готов до всього
І знай, що ти русин, того не забудь!

Знай, що ти є сином великого роду.
Його не встидайся, од него учись.
Отці твої знали вмерти за свободу.
Будь їх годним сином, за волю борись.

Боротися за волю рідного народу, працювати в ім'я його щастя — це стало лейтмотивом життєвого й творчого шляху А. Волошина. Тому й закономірно, що він був у центрі суспільно-політичного життя в Закарпатті 20—30-х років. А. Волошин обирався послом до парламенту Чехословацької Республіки, де в Празі обороняв соціальні інтереси краю; очолював Християнсько-народну партію, а 27 жовтня 1938 року був призначений прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі. Вершину на теренах політики А. Волошину судилося сягнути 15 березня 1939 р., коли Сойм Карпатської України одностайно обрав його президентом Карпатської України — самостійної держави, гімном якої служили немвирущі рядки «Ще не вмерла Україна», завітчані барвами блакитно — жовтого прапора.

§ 4. «Не спалося, а ніч, як море...» (Смерть Августина Волошина)

... Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену збудять...
Ох, не однаково мені.

Тарас Шевченко

За свідченнями старожилів, ніч, що припадала з чотирнадцятого на п'ятнадцяте березня 1939 року, була напрочуд ясною. Високе небо над Хустом було засіяне мірадою зірок. Здавалося,

між землею і небом запанувала гармонія, узгоджена з природними силами. Ніби ніщо не віщувало тої біди, що з першими проміннями сонцесходу назавжди залишила печальну борозну в історії Закарпаття. Без перебільшення можна стверджувати: преса численних країн світу була прикута до тріумфу Карпатської України, незалежність якої народилася тої ночі, а відтак — і до її трагедії. Трагедія сталася безрезневого ранку. Вранці, 15 березня 1939 року, Карпатська Україна впала під жорстокими ударами регулярної армії Угорщини.

Навряд чи можна навіть уявити, яким було в ту ніч обличчя першого й останнього Президента Карпатської України Августина Волошина. Проте, як стверджують очевидці, воно було зосереджене і вольове, втомлене і огорнуте роздумами — сподіваннями. Либонь, звідси — його одухотвореність на фотографіях, а ще в достопам'ятній єдиній кінострічці про велич і трагедію Карпатської України, що дивом збереглася і дійшла до наших днів. Таким чином, Карпатська Україна, як самостійна держава проіснувала недовго. Однак, це — не метафоричний образ незалежності чи пориву до свободи; слід її виразний в історії України. Незважаючи на піввікову заборону, власне, не те, щоб вивчати, а навіть згадувати цю вікопомну подію в літописі Закарпаття, її історичне значення зростає. Уряд Карпатської України на чолі з її президентом до останніх хвилин був, як повідомляв журнал «Жіноча воля», в «в обстрілюваному Хусті. З Хусту перейшли до Рахова»¹. З наступної інформації дізнаємося про те, що «о. Др. А. Волошин святкував Великдень в Югославії. По святах виїхав у товаристві до Відня»². А в газеті «Нова Зоря» писалося про перебування А. Волошина в Берліні³, де він зустрічався з багатьма українськими діячами і вченими, а також гетьманом Павлом Скоропаським. До речі, він добре знався з такими відомими представниками української діаспори в Німеччині, як Д. Антонович (1877—1945), І. Мірчук (1891—1961), Д. Дорошенко (1882—1951), З. Кузеля (1882—1952), Б. Круницький (1894—1956) та ін.

Які сподівання роїлися в колишнього президента Карпатської України, коли йшов ослабленим кроком знаменитою берлінською вулицею Унтер ден Лінден? Ще були пошуки істини, намагання розгадати лукаву політику Адольфа Гітлера, спільника Міклоша Горті у справі жорстокого загарбання Срібної Землі. Бо ж, як виявилось, Угорщина окупувала територію Українських Карпат з благословення канцлера III-го рейху, який добре знав

¹ Жіноча воля. — 1939. — № — 4.

² Жіноча воля. — 1939. — № — 5.

³ Нова Зоря. — 1939. — 27 квітня.

сценарій інтервенції краю гір і долин. Віриться, недалеко той час, коли буде переглянуто окремі сторінки про початок Другої світової війни. Адже вона розпочалася фактично з моменту нападу на Карпатську Україну. Це недвозначно впливає з тексту телеграми А. Волошина, яку останній надіслав у березні 1939 року з міста над Тисою до Шпрее... як свого часу (у березні 1918 р.) гетьман Павло Скоропатський (1873—1943), так і Августин Волошин вбачав у Німеччині (у березні 1939 р.) гарантію безпеки й розбудови самостійної Української держави. Проте ці сподівання були марними. І в інтерв'ю кореспонденту агентства Рейтер А. Волошин з жалем інформував світову громадськість: «Німці ганебно нас обманули»⁴.

У травні 1939 р. політична кар'єра А. Волошина завершилася. Опісля переїзду до Праги, де жив до закінчення Другої світової війни, він не займався політикою, цілковито віддавшись педагогічній роботі, зокрема, у стінах Українського Вільного Університету. Цей навчальний заклад, як відомо, було засновано в січні 1921 р. у Відні. Але вже у вересні того ж року університет почав функціонувати у Празі, де для нього були створені кращі умови⁵. Та це й не дивно, бо одним із меценатів вузу був перший президент Чехословацької Республіки Т. Масарик (1850—1937), заслуги якого перед українською справою загалом достойно ще не оцінені. З врахуванням усіх суперечливих моментів, які мали місце в ставленні Масарика — політика до України, він, без сумніву, заслуговує на серйозне вивчення і вдячне слово за його всебічну прихильність до українського народу, творчу співпрацю з багатьма українськими діячами, у тім числі, з Михайлом Грушевським, Іваном Франком, С. Дністрянським, І. Горбачевським, О. Колесою та ін. До речі, 23 травня 1919 р. Т. Масарик приймав у Празі офіційну делегацію посланців від Закарпаття, в яку входили Г. Жаткович (перший губернатор Підкарпатської Русі), А. Волошин та А. Бескід. Не без матеріальної підтримки Масарика в Чехо-Словащині працювали, окрім Українського Вільного Університету, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська студія пластичного мистецтва у Празі, Українська господарська ака-

⁴ Див. про це детальніше: Вегеш М. М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України ХХ ст. — Київ, 1992. — С. 311—312.

⁵ Мушинка М. Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету // Від наукового товариства ім. Т. Шевченка до Українського Вільного Університету — Пряшів, 1991. — С. 9; Якимович Б. Український таємний університет у Львові і УВУ: питання генези; Гой П. УВУ: історія і перспективи // Науковий збірник Українського Вільного Університету. — Т. 16. — Мюнхен—Львів, 1993. — С. 12, 25.

демія у Подєбрадах, десятки гімназій та інших навчальних наукових, господарських установ. На превеликий жаль, всі вони зазнали краху після 1945 р., коли директивами з боку силових структур СРСР були ліквідовані «як антирадянські та буржуазно націоналістичні»⁶. Чехословацькій україністиці була нанесена непоправна шкода, за яку й досі не поніс ніхто навіть морального осуду. Відшкодування можна б сьогодні віднести на баланс нової демократичної Росії, яка є безпосередньою правонаступницею колишнього Радянського Союзу й несе певну моральну відповідальність за нищення українських інституцій на території нині суверенних Чехії, Словачії та України. Мовиться тут про повернення вивезених архівів, бібліотечних фондів та інших матеріальних і духовних цінностей. Згадаймо тут і непоправні жертви в особі видатних вчених і педагогів. Як наголошує сучасний представник українознавчої науки за рубезами України Микола Мушинка, автор ґрунтовної монографії про життєвий та творчий шлях Володимира Гнатюка⁷, професорів, які не встигли емігрувати на захід, органи висілали в Сибір. Жертвою терору НКВД у перші післявоєнні дні став і останній ректор УВУ Августин Волошин»⁸. Слід відзначити, що у стінах УВУ працювали такі науковці з європейським іменем, як Д. Антонович, Д. Дорошенко, І. Горбачевський, С. Дністрянський, Т. Щербина, О. Колєсса, С. Смаль-Стоцький, С. Шелухін, В. Щербаківський, І. Мірчук, О. Мицюк, Л. Чикаленко, П. Феденко, Е. Вінтер та ін. Поміж ними постать А. Волошина посідає чільне місце. Ще в 1938 р. йому було присуджене звання почесного доктора філософії УВУ. Цю високу відзнаку А. Волошин отримав за праці в галузі педагогіки, підручники, видані упродовж 20—30-х р.р. У 1938—39 навчальному році А. Волошин обіймає статус професора, читає лекції з курсу педагогіки. За короткий час він сягнув у чеських, словацьких, німецьких, австрійських наукових колах визнання. А колеги обрали його продеканом філософського факультету, згодом — ректором УВУ. Окрім педагогічної діяльності, А. Волошин займався і літературною працею. За свідченням А. Штефана, він саме у празі написав ітсоричну п'єсу «Князь Лаборець» та драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа». Однак в умовах протекторату Чехії під Німеччиною епоки Гітлера цензура не дозволила публікацію творів Воло-

⁶ Мушинка М. — Цит. праця. — С. 9.

⁷ Мушинка М. Володимир Гнатюк. — Дослідник фольклору Закарпаття // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. 190. — Париж—Мюнхен, 1975. — С. 118.

⁸ Мушинка М. Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету. — Цит. праця. — С. 9.

шина — драматурга⁹. Така ж доля спіткала й інші його рукописи, зокрема, оповідання з життя верховинців («У Плаю»), переклади творів Св. Августина («Божий Город», «Ісповідання»). Виняток становили «Молитовник Св. Йосифа» та драма на історичну тематику «Фабіола», що вийшли з друку. У цей час вчений працює над підготовкою до перевидання своїх вибраних праць з педагогіки, над удосконаленням їхнього фактичного змісту тощо. У цьому зв'язку він підготував до друку такі монографічні дослідження: «Педагогічна дидактика», «Педагогічна методика» та «Педагогічна хрестоматія» (у двох томах).

Їхня поява передбачалася у видавництві «Пробоем», яке очолював С. Росоха. Проте, на жаль, у зв'язку з арештом останнього видавництво було закрито і Волошинові праці залишилися у рукописному вигляді. Сьогодні Ужгородський університет мав би за честь, коли б його силами були опубліковані кращі позиції із педагогічної спадщини Волошина у серії «Наукових записок» окремим збірником. Упродовж 1939—1945 р.р. А. Волошин приділяв значну увагу розвитку шкільництва, залученню українських дітей до школи у тих місцевостях Чехо-Словаччини, де українці проживали з діда — прадіда спільнотою. Відомості про це знаходимо у спогадах А. Штефана, який згадував: «В липні 1940 р. Президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо Чехи хочуть її зліквідувати. . . По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії»¹⁰. Таким чином, А. Волошин фактично врятував цей навчальний заклад, для якого він був і порадником, і благодійником. Він, за словами А. Штефана, неодноразово навідувався до Модржанської української гімназії, де «біля 90 карпатоукраїнських хлопців і дівчат та біля 120 з інших українських земель мало там регулярну середньошкільну науку, та були помішні в гуртожитках»¹¹. Колишнього президента Карпатської України можна було зустріти і в інших селах та містах Чехії і Словачкиї, де навчалися українські діти. Так, 1940 р. він відвідав інтернат у Мозтанах, де проживали діти українських емігрантів з України. Особливо він піклувався долею студентів Мукачівської торговельної академії, заснованої в Ужгороді 1921 р. Після 1939 р. вихованці Мукачівської торговельної академії були вимушені продовжувати своє навчання на словацькій землі.

⁹ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 34.

¹⁰ Штефан А. — Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 131.

¹¹ Штефан А. — Цит. праця. — С. 132.

У тому, що уряд сусідньої країни прихильно поставився до цієї установи і дозволив її існування в Братиславі, теж є дешифрація заслуг А. Волошина і, в першу чергу, директора академії А. Штефана (1893—1986). За свідченнями Михайла Ледиди, Христини Бабурич та Івана Ільтьо, які навчалися в той час і успішно закінчили студії в місті над Дунаєм, А. Штефан явив справжнє батьківське піклування про своїх вихованців. Цим він заслужив їхню неминущу пам'ять та нев'янучу любов. Серед них бачимо таких відомих нині людей, як поет Іван Ірлявський, видатний художник слова Федір Потушняк, вчені та педагоги Петро Стерчо, Олекса Приходько, Іван Трухлий, Вікентій Шандор, Юліян Химинець та інші¹². Варто сказати, що саме А. Штефан був головою Союзу Карпатської України, міністром культури, шкільництва й освіти в уряді Августина Волошина. На жаль, його ім'я, як і Волошинове, було віддано на поталу забуття, було проскрибоване і тільки з нагоди 100-х роковин від дня народження відбулися торжества в честь А. Штефана в місті Мукачєво, в селах Порошково та Скотарське.

Не так давно стали відомі архівні матеріали про останні дні життя А. Волошина. 11 травня 1945 року беріївські наглядачі зробили обшук у Волошина, конфіскували архів і навіть... ключі від канцелярії ректорату УВУ. Будемо сподіватися: невзабарі наша громадськість отримає із московських спецфондів додаткові архівні позиції — важливий причинок про А. Волошина та УВУ, що були конфісковані весною 1945 р. колишнім НКВД.

21 травня 1945 р., тобто через 10 днів після обшуку, А. Волошина було заарештовано у Празі органами НКВД і літаком перевезено до Москви. Камера для однієї особи у стінах сумнозвісної лефортівської в'язниці стала останнім притулком для людини похилого віку. Тут почалися, осліплені жорстокістю диких тортур допити автора драми «Фабіола»... Четвертий виявився останнім: стан здоров'я Августина Волошина внаслідок мук і глузувань з боку сталінського сатрапа Вайндорфа різко погіршився. Лець живого в'язня, громадянина чужої держави, перевели в бутирську в'язницю.

Тут, на 52-й день описля арешту, і зупинилося серце Августина Волошина. Урядовці з московського Кремля повідомили президенту Чехо-Словаччини Е. Бенешу, що А. Волошин помер 17 липня 1945 року. Але, в дійсності, смерть вирвала його з рук катів ще 11 липня 1945 р. Так завершилося змістовне й багато-

¹² Папоя В. «Я світ узрів під Бєсکیدом...» «Сторінки історії». — Ужгород, 1993. — С. 216.

страждальне життя Августина Волошина. Воно колись (віримо, що ближчим часом) стане основою для цікавого художнього твору про визначного педагога та культурно-громадського діяча України першої половини ХХ ст.

Свогочасу академік Дмитро Яворницький писав поміж рядками автобіографії: «Моїм правилом в житті було працєю ... працєю до тих пір, поки служать тобі руки і поки б'ється живе серце в твоїх грудях, працєю на користь твого народу і для блага Вітчизни дорогої тобі». Ці промовисті слова можна з повним правом віднести на адресу Августина Волошина, високоосвіченої людини, талант якої і плоди її праці були доціла віддані благородній справі — служінню рідному народові, Батьківщини. До цього закликає наша гідність, незамулена віра в те, що ніколи не зів'януть неопалимі мальви, які вплітали у вінок слави українського народу, його історії та культури діячі з різних регіонів України. Сьогодні вони складають одну цілісність у межах соборної України як незалежної держави. Мимоволі спадають на думку красномовні рядки Василя Симоненка:

Древній, обікрадений народе,
Над тобою прошумів розбій,
Та кати не вкрили твою вроду,
Не всушили дужий мозок твій...

Розділ III

АВГУСТИН ВОЛОШИН — ПЕДАГОГ

§ 1. Педагогічні погляди А. Волошина

Педагогічні погляди Августина Волошина — це тема для окремого дослідження; її торкалися різні шанувальники наукової спадщини Волошина, наголошуючи на потребі вивчення цієї проблематики. Щоправда, переважна більшість висловлених оцінок стосується, як правило, окремих праць вченого. Так, приміром, В. Бірчак був високої думки про книжку «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій», яка побачила світ двічі (1923, 1935). «Книжка отся чи не найгарнійша из всіх, які видал Августин Волошин, — писав В. Бірчак. Своїм методом та обємом матеріалу, гарним стилем та легким народним язиком стоїть ся книжка на тій висоті, що не повстидалиби неї и инші больше розвинені народи»¹. Названий автор чи не першим порушував питання про критерії оцінки заслуг А. Волошина. В. Бірчак переконливо стверджував, що найважливішою «громадянською працею Августина Волошина се його педагогічна діяльність»². На його думку, А. Волошин як вчитель «міг не тільки вчити, але і виховувати молодь».

Зауважимо: зміст згаданої праці (186 сторінок) охоплює 115 питань, які А. Волошин ґрунтовно висвітлив у чотирьох розділах: «Загальна педагогіка», «Фізичне виховання», «Духовне виховання» та «Дидактика». Особливу увагу дослідник приділив процесу виховання, у центрі якого — вихователь; етапам цього процесу, його типам і формам. Вчений посилається на працю «Ємлі або про виховання» Ж. Ж. Руссо (1712—1778), який вирізняв три фактори виховання: 1) «природа, 2) людина та 3) вихователь». А. Волошин, не заперечуючи французькому провітителю, називає п'ять визначальних чинників, а саме: 1) Сім'я

¹ Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя и діяльність. — Цит. праця. — С. 19.

² Бірчак В. — Цит. праця. — С. 24.

(родинний будинок), 2) школа, 3) держава, 4) церква, 5) вихователь³.

Ці фактори, на думку педагога, тісно взаємопов'язані між собою і, власне, доповнюють один одного. Так, скажімо, школа і сім'я органічно поєднані між собою, бо ж мовиться про гармонійне виховання дитини. Доводиться пошкодувати, що видатний український педагог сучасності В. Сухомлинський не знав педагогічних поглядів А. Волошина. Воістину у ріднім краю геніїв не має, якщо їх оминати. Звісна річ, сказане не відноситься на адресу всесвітньовідомого педагога з Кіровоградщини, який серце віддав справі виховання дітей. Але чи не цікавий факт. А. Волошин був добре поінформований нерідко навіть про деякі, сказати б, опосередковані моменти, деталі; проте всі вони важливі, якщо розглядати їх крізь опуклу лінзу характеристики світоглядних позицій підростаючого покоління, власне, щодо їхнього формування. Візьмемо для прикладу збори батьків, що передусім у стінах школи набули традиції «у Німеччині, Франції та Швеції»⁴.

Під час зустрічі з батьками учитель має можливість обговорити поведінку дитини. Щоправда, від вчителя подібні збори вимагають належної підготовки, терпіння, тонкого педагогічного такту і компетентності. Ведучи мову про «ідеали виховання», А. Волошин надав певну значимість тому, що у різних народів неоднакове розуміння й тлумачення цього питання. Насамперед в уяві представника того чи іншого народу постають імена «прославлених людей», бо саме про них складаються «легенди», історичні пісні, тріхи ідеалізують їх. «Таким» загалом — людським ідеалом видається Ісус Христос». Звичайно, мають місце й інші прояви ідеального на різних етапах «морального розвитку дитини». Тут особливо вагоме місце батьків і вчителів. Помітний вплив на виховання моральних принципів справляють церковнослужителі.

Цікава деталь: розглянути ідеал крізь призму «зверхлюдини» як результат процесу розвитку особи, виписаний німецьким філософом та поетом Фрідріхом Ніцше (1844—1900), А. Волошин наголошує, що така «зверхлюдина» «не є конкретною особою і не є ідеалом загалом моральним»⁵. Педагог обстоює, таким чином, висловлену ним тезу про те, що ставлення до дитини не складає «безправного предмету виховання». Іншими словами, виховання особистості залежить від цілого комплексу засад, а

³ Волошин А. Педагогіка и дидактика для учительських семинарій. Ужгород, 1923. — С. 183.

⁴ Волошин А. — Цит. праця. — С. 15.

⁵ Волошин А. — Цит. праця. — С. 11.

найперше — від висококомпетентної особи вихователя. Мета виховання, на думку А. Волошина, «вимагає від вихователя знання і звання. До всього того потрібна щира любов до дітей і захоплення до вихователської праці». Мовиться тут не лишень про вчителя, а радше — про роль вихователя загалом (мати, батько, церковнослужителі тощо). На його погляд, виховний процес, скажімо, у родині «Так треба приладити, чтобы дитина інтелектуально и морально могла развиваться»⁶. У цьому плані український дослідник із Закарпаття солідаризувався з настановами таких відомих педагогів, як Монтень, Руссо, Толстой, а також німецький вчений Ціллер, працями якого широко користувався А. Волошин. Приміром, він у багатьох місцях послуговується книжкою Ціллера «Основи вчення про виховне заняття», що з'явилася у Лейпцігу ще 1865 року⁷.

Доречні вказівки А. Волошина щодо еволюції «морального характеру» дитини в умовах сім'ї. Батьки, у першу чергу, служать взірцем для дитини; розвиток і становлення її морального характеру «бере свій початок на рівні наслідування, тобто «призвичаєваня». У зв'язку з цим заслуговує на увагу висновок автора «Педагогіки і дидактики» про визначальні принципи, які спричиняють успішне виховання справжнього громадянина-патріота своєї держави. Вони і сьогодні зберігають своє актуальне звучання.

Ведемо бесіду про безперервне виховання на ранніх етапах життя людини, оскільки цей процес «зачинається вже з першої хвилини життя дитини й триває до того віку, доки вихованець не дозріє. Старша особа вже не підлягає впливам своїх вихователів». Окрім цього, не слід забувати, що свобода виховання обмежена природними обдаруваннями дитини, а також умовами і обставинами життя. Інакше кажучи, «дитина не є такою матерією, як воск і з котрого можна виліпити, яку ми хочемо форму, но не является і такою личністю, котра на світ Божий принесла з собою вже готову свою індивідуальність»⁸. Цікавий погляд А. Волошина — педагога на етапи виховання дитини. За його твердженням, слід розрізняти «чотири доби» (етапи), які творять цілісність виховного процесу від немовляти до зрілості:

⁶ Волошин А. — Цит. праця. — С. 15.

⁷ Ziller T. Grundlegung zur Lehre vom erzieherischen Unterricht. — Leipzig, 1865. — S. 20, 24, 63. — Vgl. auch: Ziller T. Einleitung in die allgemeine Pädagogik (1901); Ziller T. Vorlesungen über allgemeine Pädagogik (1876; hrsg. von Th. Fritsch, 1914); Pädagogisches Lexikon mit einem Anhang über die Geschichte der Pädagogik und über das Bildungswesen der Länder. Hrsg. von H.-H. Groothof und M. Stallmann. — Stuttgart—Berlin, 1965.

⁸ Волошин А. — Цит. праця. — С. 13.

- 1) доба: від немовляти до кінця першого року;
- 2) доба: від недолітка до сьомого року;
- 3) доба: вік дитячий — від 8 до 15-го року;
- 4) доба: вік юнацький — від 15 — до 24-го року⁹.

Для кожної з названих етапів характерні свої відповідні рамки, що обмежують дію факторів виховання взагалі. До них відносяться: а) природні дані дитини з моменту її народження; б) вплив навколишнього середовища (природа, товариство); в) стан виховання, його якість, а звідси — «і недостатки науки виховання».

Примітно, що А. Волошин теоретично обгрунтував і докладно описав, власне, особливості форм виховання на кожному з цих етапів. З цього випливає важливість особливостей з боку вихователя, бо ж «педагог повинен знати психологію (розрядка Августина Волошина — автори) дитини». Вчений поділяє думку англійського мислителя Герберта Спенсера (1810—1903), який вважав, що кожний «педагог має бути філософом». Отже, формування особистості з огляду на становлення світоглядних позицій, переконань, духовних запитів, суспільних і особистих зацікавлень здійснюється у поєднанні з такими складовими компонентами, як а) духовне, б) фізичне, в) естетичне, г) трудове виховання. Важливість стану здоров'я дитини і його врахування під час виховного моменту — на поршесму місці. Але А. Волошин слушно застерігає: вихователь (мати, батько, вчитель) не повинен «бити дитину по голові, торгати єї за вуха, волосся», «щоб не зашкодити нервовій системі» вихованця. Натомість «для морального виховання» дитини слід ширше використовувати такі форми розваги, як «забава, казка і розмови». Казка, на думку дослідника, «служить для душевної забави недолітка»; «вона повина бути така, чтобы в душі воззивала живу і пріємну діяльність фантазії і почувань»¹⁰.

Наголосимо: А. Волошин вбачав першорядну роль у трудовому вихованні підростаючого покоління. Тут він дещо поглибив французького психолога та педагога, одного з творців експериментальної педагогіки Едуарда Клапареде (1873—1940), на класифікацію типів праці. Умовну, а часом і чітку межу між собою мають чотири типи: а) легка, б) зацікавлена, в) важка, г) нудна. При цьому варто й бажано спостерігати за дитиною: якщо вона правдиво втомлена, то їй необхідно дати можливість відпочити. Коли навіть дитина імітує в школу, то і в такому випадку «не треба її далі примушувати до праці».

⁹ Волошин А. — Цит. праця. — С. 17.

¹⁰ Волошин А. — Цит. праця. — С. 19.

Сьогодні модним стало у практиці вчителів говорити про тести, їхню сутність на рівні завдань і передбачуваних рішень А. Волошин розкрив ще в 1923 році на сторінках цитованої праці «Педагогіка і дидактика». Отже, як бачимо, нове — це добре призабуте. Важливі думки педагога про духовне виховання дитини. Аже саме воно є «першою умовою інтелектуальності». Дитина повина одержати «можливо більше способів ознайомлення зі зовнішнім світом».

Духовне «виховання має підтримати свіжість і бадьорість сил дитячого розуму, не допускати до індиферентизму, вялості й лінивості». Великого значення надав закарпатський вчений такій школі, яка функціонувала б на засадах народності; вона повинна привити учням любов і зацікавленість до вивчення рідної мови, народних звичаїв, традицій, культури загалом. Педагог накреслив шляхи та прийоми.

Помітні результати духовного виховання дітей мають місце у тих школах, де належним чином викладається історія та географія — предмети, матеріали яких можна і доцільно пов'язати з літописом рідного народу, рідного краю, багатством і красою рідного села чи міста у вужчому розумінні, а відтак — Вітчизни загалом. І знову на передній план А. Волошина висуває питання про роль вчителя народної школи. Він повинен із палким завзяттям говорити учням про все те, що є народне, що є наше, аби викликати в дітей відчуття любові й поваги як до рідного народу, так і до чужих.

Щодо форми виховання, то автор «Педагогіки дидактики» поділяв досягнення цієї мети. Зокрема, це завдання найбільш ефективно реалізується у процесі викладання рідної мови. Цьому питанню А. Волошин приділяв особливу увагу, оскільки у мові вчений слушно вбачав ґрунт для національної атрибуції того чи іншого народу, у т. ч. й українського¹¹. Є два найважливіші прояви: а) індивідуальний, б) колективний. При цьому підкреслимо: А. Волошин віддавав перевагу індивідуальному вихо-

¹¹ Волошин А. О письменном язичі подкарпатських русинів. — Ужгород, 1921. — С. 4—42; див. також: Юсип Ю. В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х років, XX ст. // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. — Ужгород, 1993. — С. 338—342; Чучка П. П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Закарпатська правда. — 1991. — 5 листопада; пор. також наступні дослідницькі студії: Турянця В. В. Августин Волошин про методикку навчання рідної мови // Українська мова на Закарпатті. — Цит. праця. — С. 303—308; Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? — Пряшів—Київ, 1992. — С. 35; За рідне слово! Полеміка з русофілами. — Част. перша. — Мукачів, 1937. — С. 23; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941): Стан і статус // Сучасність; — 1987 — С. 23—24; Зимомря М. І. Погляди на етнічну

ванню, оскільки його наслідки «суворо залежать від вихователя». Це стосується і таких навчально-виховних інституцій, як сиротинець, тобто у наближеному зіставленні — школа — інтернат у сучасних умовах. Як увиразнює А. Волошин, «найкраще процвітають виховні інститути в Англії». Вимоги до виховання у сиротинцях («виховних інститутах») окреслюються трьома рівнями, а саме: а) гігієною («гігієнічно відповідним») б) педагогікою («педагогічно ведений») з врахуванням належного забезпечення стану навчання та дисципліни, в) релігійно-моральною «теплотою живого духовного життя»¹². Сиротинці як виховні центри («інститути») повинні мати у своєму розпорядженні «свою школу, свою робітню, город і поле»; в першу чергу, дуже добрий персонал, щоби дух був там родинний, веселий, теплий і бодьорий. «Гадаємо, не буде перебільшенням, коли скажемо: ці свої настанови — рекомендації А. Волошин успішно реалізував на практиці, відкривши на свої кошти аналогічний сиротинець в Ужгороді. Про виховний процес у ньому, що відбувався під особистим патронажем Ірини та Августина Волошиних, поділились спогадами із авторами цих рядків кілька жителів Закарпаття, у тім числі доцент Ужгородського університету Степан Штефуровський (1914). До речі, А. Волошин стверджував на сторінках «Педагогіки і дидактики», що в сиротинцях необхідно залучати до виховання дітей переважно жінок. Адже вони — в екстраординарних умовах — краще, ніж чоловіки, розуміються на характерних підступах до вихованців та «мають до них тепле почуття і материнське серце».

Аналіз педагогічних праць А. Волошина показує, що в його особі українська педагогічна наука мала і методиста; він вже на початку 20-х р.р. нашого століття розробив цілісну систему поглядів на проблемні питання з прикладної методики, загальної дидактики тощо. А. Волошин розрізняв домінантні відмінності між трьома частинами, що складають «Загальну дидактику» і націлюють на конкретні вимоги-договорки а) що

приналежність і мову корінного слов'янського населення Закарпаття у німецькомовних дослідженнях // Українська мова на Закарпатті. — Цит. праця. — С. 170—174; Франко З. Мова як засіб національної атрибуції літератури // Сучасність, 1992. — № 11. — С. 113; Дем'ян Г. Августин Волошин // Таланти Бойківщини. — Львів, 1991. — С. 221; Зілгалов В. Вони долали картагену провінційности. Український Вільний університет у Празі і Закарпатті // Карпатський край. — Ужгород, 1993. — № 9—11. — С. 24—25; Дзендзелівський Й. ПОН і забутий Гарайда // Тиса. — Ужгород, 1994. — № 1—2. — С. 39—46; Федик О. Українська мова: дихотомія «лінгва—середовище» // Науковий збірник Українського Вільного університету. — Т. 16. — Мюнхен—Львів, 1993. — С. 207—214.

¹² Волошин А. — Цит. праця. — С. 31.

вчити; б) як вчити; в) забезпечення шкільної дисципліни. Ці програмні положення, містять водночас і запитання, не залишилися без відповіді.

«Учити значить, — підкреслює А. Волошин, — подати нове пізнання, щоби воно сталося власністю душі ученика. Школа надає таку науку, котра служить цілям виховання.» У цьому зв'язку постають особливі завдання саме перед школою.

Таких завдань — сім: 1) розвивати тілесну силу плекання і добрих забав і спорту; 2) охороняти й розвивати здоров'я словесних органів; 3) подати знання; 4) розвивати порозуміння законів і краси природи; 5) вказати розвиток народного мистецтва з метою його порозуміння та сприйняття; 6) підготовка учнів до дитських життєвих обставин, передусім любов до праці; 7) довести учнів до співжиття.

А. Волошин надавав особистості вчителя, його педагогічній майстерності в навчальному процесі, як вже підкреслювалося вище, надзвичайну роль. Він поділяв погляди німецького вченого Ернста Лінде, який стверджував: «Метода вчителя лиш тоді має силу, а навчання тоді буде артистичне, коли вчитель є артистом, коли в навчання вкладає своє живу особистість». Без сумніву, в успіхах учнів заґрунтована невтомна, часом непримітна праця вчителя. Його знання, любов до дітей і вміння пробудити в них інтерес до лізнання нового, відкриття незвіданого. Головна тут думка А. Волошина полягає в тому прагненні, яке свого часу сформулював німецький філософ І. Кант (1724—1804): «Відкривати людське в людині — ось вирішальне завдання вчителя». Безумовно, що праці уславлених німецьких мислителів Гегеля, Фіхте та Канта були добре відомі автору праці «Педагогіка і дидактика». Завершуючи її розгляд, наголосимо: на сторінках цієї винятково важливої праці в усій педагогічній спадщині А. Волошина суттєве місце відведено методиці викладання різних наук, у т. ч. рідної мови, теології, історії, географії, краєзнавства, науки про числа, (математики) фізики, науки сільського господарства, малювання, співу, гімнастики тощо. Ми переконані: перевидання «Педагогіки і дидактики» давно на часі.

Перу Августина Волошина належить ще одна праця, яку дослідники оминули своєю увагою. Ми робимо спробу ввести її, таким чином, у науковий вжиток. Мовиться про змістовну брошуру «О соціальному вихованню», що побачила світ 1924 року невдовзі опісля видання «Педагогіки і дидактики». Її автор дає короткий огляд еволюції соціалізму, слушно відзначивши, що людське суспільство зазнає поступових змін, які зумовлюють різні ступені культурно середовища. За словами дослідника,

«християнська культура розбила і розбиває інститути рабства, нерівності і несправедливості»¹³. Роль соціального виховання поєднується з метою — «ширити культуру, понести світло знання і хотіння доброго в усі куточки людського життя»¹⁴.

Соціальну педагогіку А. Волошин простежує у двох напрямках: а) позитивістському та б) іделістичному; на його думку, соціальна педагогіка заснована на моралі, освіченості, а звідси — «виховання волі». Цікаве визначення соціалістичної ідеї знаходимо у праці а. Волошина, який розглядає її як «ідею суспільної солідарності». Все це засвідчує той факт, що йому були близькі, зрозуміли позиції Сен-Сімона, Комта, Традендорфа, Гілла. Зовсім інша справа, як ці соціалістичні ідеї зазнали цілковитої деформації під орудою Й. Сталіна (1879—1953), його попередників і наступників, коли було упосліджене все людське, знецінене навіть поняття «соціус», що у перекладі з латинської мови означає «товарищ», а натомість у пошані були інші величини, зокрема, жорстокість, ненависть, немилосердність до людини.

Як у попередній книжці «Педагогіка і дидактика», так і в брошурі «О соціальному вихованню» багато місця відведено вихованню дітей в умовах школи. У школі процес виховання повинен опиратися на власні інтереси батьків, які теж прагматично зацікавлені, аби їхні діти здобули грамоту. Однак школа повинна мати самоуправління, що означає також «свого роду автономію для учнів»¹⁵. У цьому контексті заслуговує аналізу розділ «наука о дітині».

Як підкреслює А. Волошин, соціальна педагогіка спричиняє подвійний вплив на виховання, тобто в теоретичному й практичному ключі. Скажімо, виховний процес має одні особливості в сільському, інші — у міському середовищі, де наявні ширші можливості для пізнання світу, ніж у селі. А. Волошин як педагог-гуманіст, який черпав своє розуміння доброти й любові до людини у рядках Святого Письма, а також у творах Коменського, Песталоцці, Гете, Руссо, Шекспір, Шевченка, Толстого, був глибоко переконаний: всі чинники виховання повинні бути пройняті «ідеєю людської солідарності», значить і любов'ю до ближнього. Хто знає, либонь, звідси впливає чітка від'ємна позиція А. Волошина щодо використання у виховному процесі «тілесної кари». На його думку, «тілесна кара в школі шкодить і учневі, і учителеві. Шкодить учителеві, бо зменшує

¹³ Волошин А. О. соціальному вихованню. — Ужгород, 1924, — С. 5.

¹⁴ Там же. С. 52.

¹⁵ Там же. С. 50.

любов та поштану до нього. Ніяка кара не повинна нищити моральної гідності людини»¹⁶.

Багато праць А. Волошина несуть на собі печаль християнської моралі. Але всюди вона трактується не тільки з огляду на певну релігійну спрямованість розповіді, але й з погляду на гуманістичне розуміння її предмету. Такий висновок напрошується і при оцінці такої Волошинової книжечки, як «Методика» (Ужгород, 1935). Тут міститься, зокрема, розділ «Методика науки віри»; в якому ставиться мета вивчення істини віри, а також, щоб «довести учнів до визнання християнської віри не лише устами, але й серцем»¹⁷.

А хіба випадкова бесіда автора «Методики» про педагогіку, що висвітлює статеві відносини, статеве виховання підростаючого покоління? Звісна річ, не з усіма його рекомендаціями можна погоджуватися сьогодні, але у свій час вони сприймалися справедливо, як «універсальні поради». Педагогіка статевого виховання молоді як проблема була вперше в Закарпатті покладена саме А. Волошином на конкретну наукову основу, хоч певні застереження щодо підступів до з'ясування окремих питань у світлі нинішніх оцінок мають місце¹⁸. Вони зумовлені насамперед тим, що А. Волошин окремий цикл питань висвітлював у рамках так званого гармонійного виховання статевої відносини, ґрунтуючись на постулатах богословської науки.

Проте його загальні твердження суттєво не розходяться з тогочасною педагогічною думкою визначних вчених з європейських країн (Англія, Німеччина, Франція, Італія, Угорщина, Чехія, Словачія, Росія, Польща, Україна). Особливо впадають в око типологічні зіставлення з доробком А. Коменського та Ф. Ферстера. Стержневим є висновок Волошина про те, «щоби духовне» я «одиниці запанувало над тілесним»¹⁹. Отже, А. Волошин вже в 20—30-ті р.р. порушував складні питання соціальної педагогіки і, не оминаючи «гострих кутів», розв'язував поставлені ним завдання на рівні вимог своєї доби. Низка його характеристик у рекомендаційному плані не втратила актуального звучання і для сучасного читача.

Новим кроком у науковому набутку А. Волошина стала поява книжки «Педагогічна психологія» (Ужгород, 1933). На

¹⁶ Волошин А. Педагогіка і дидактика. — Цит. праця. — С. 72.

¹⁷ Волошин А. Методика. — Ужгород, 1935, — С. 25.

¹⁸ Гоца Е. Туряниця В. Августин Волошин про статеве виховання молоді // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. — Ужгород, 1992. — С. 271—274.

¹⁹ Волошин А. Методика. — Цит. праця. — С. 41.

правах рукопису ця праця у 1935 році розповсюджувалася, як окреме видання з ціною 25 чеських корун.

А. Волошин приділяв першорядне значення психологічним студіям, оскільки «психологія є тою наукою, яка описує та вивчає духовні явища»; в її завдання входить «опис і пояснення процесів та явищ, що відбуваються в людській душі. Отже, вона вивчає саму людину». Сутність такої позиції пов'язується з давньогрецькою філософією. Адже ще Сократ закликав: «пізнай самого себе».

Автор «Педагогічної психології» робив вододіл між загальною та диференціальною психологією, бо ж «психологія не може інтересувати тільки те, що є в душах загальне, але й те, що є різне»²⁰. А звідси — залежність: справжній вчитель, власне, вихователь тільки тоді, коли він — психолог. Від цієї залежності постає успіх як результат діяльності педагога. На сторінках цього монографічного дослідження розкрито десятки питань. Серед них чотири «типи пам'яті»: 1) візуальний, 2) акустичний, 3) моторичний, 4) мішаний. Щодо вивчення процесу розвитку, тобто «розвивання пам'яті» в дітей, він відзначав, що одним із перших експериментально досліджував це питання московський педагог А. Нечаєв²¹. Щоправда, А. Волошин не копіює свого сучасника із Росії, а радше — дає своє трактування проблеми. Закарпатський вчений вважав, що «найголовнішим засобом розвивання пам'яті» є метод звичайного «повторення матеріалу. Особливо «цінною творчою силою нашої душі» є фантазія, у т. ч. фантазія дитини. Свого часу французький психолог-педагог Альфред Бінет розрізняв чотири типи уявлення: 1) описуючий, 2) чуттєвий, 3) толкуючий (філософічний), 4) ерудичний²². А. Волошин поділяє думку німецького вченого А. Меймана²³, який характеризував «добру фантазію»; як а) живу, б) багату, в) оригінальну.

Почуття людини А. Волошин розкриває у двох іпостасях: почуття смислові та духовні. Ведучи бесіду про «розвивання естетичних почувань», він наголошує: виховання естетичного смаку до 10-ого року життя дитини має лише підготовляючий характер... По 10-му р. можна вже науково (підкреслення на-

²⁰ Волошин А. Педагогічна психологія. — Ужгород, 1933. — С. 5.

²¹ Нечаєв А. Руководство к экспериментально-психологическому исследованию детей. — Москва, 1925.

²² Волошин А. Педагогічна психологія. — Ужгород, 1935. — С. 34.

²³ Mehmman A. Intelligenz und Wille. — Berlin, 1920; vgl.: Vetter A. Die Erlebnisbedeutung der Phantasie (1949); Ewert O. Phantasie // Pädagogisches Lexikon. Hrsg. von H.-H. Groothoff, M. Stallmann. — Stuttgart, Berlin, 1965. — S. 707—708.

ше — автори) приготувляти учня до критичної інтуїції». До речі, у виданні 1935 року, яке чітко різниться від попереднього очевидним дотриманням норм української літературної мови, тут є різночитання, доповнення, окремі нові спостереження. І водночас в обох виданнях містяться аргументовані формулювання, скажімо: шкільна наука при кожній нагоді повинна повзбуджувати любов до правди і витворювати в душах учнів добрі ідеали». Чимало тематичних питань, досліджуваних на сторінках «Педагогічної психології», розкрито у науково-популярній площині. Однак, це не завадило авторові «Педагогічної психології» використати десятки наукових джерел різними мовами (українська, російська, чеська, німецька, угорська), що належали перу українських, німецьких, чеських, словацьких, французьких, англійських, угорських, і російських вчених. З-поміж найбільш відомих імен назвемо такі, як С. Русова, Я. Ярема, Й. Гендріх, В. Штерн, К. Бюлер, О. Кульпе, В. Вунд, Е. Лінде, П. Янет, А. Бінет, Е. Клапереде, В. Давталл, А. Нечаев, Л. Віготський, О. Вільманн, А. Мейманн, Г. Гофдінг, Ф. Шмідт та ін. Корпус використаних наукових одиниць, не в останню чергу, стверджує той факт, що А. Волошин був добре обізнаний з найновішими досягненнями у царині педагогічної думки другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст. Тому й не дивно, що «Педагогічна психологія» користувалася значним попитом, власне, вона стала настільною книжкою для закарпатських освітян. Це відноситься і до інших праць Волошина, зокрема: «Дидактика» (Ужгород, 1932) та «Логіка» (Ужгород, 1935). Як відомо, А. Волошин написав «Дидактику» у двох частинах, які розповсюджувалися «на правах рукопису» накладом педагогічного товариства Підкарпатської Русі. На жаль, нам не вдалося розшукати перший випуск; ми мали в розпорядженні тільки другу частину цієї цікаво задуманої праці. Вона містила два розділи: а) загальна дидактика; б) школа й вчитель²⁴.

Як перший, так і другий розділ, у свою чергу, членується на конкретизовані і підрозділи, в яких лаконічно мовиться про роль навчального плану в державній школі, розкладу годин, екскурсії, шкільних свят, театру, виховання естетичного смаку, почуттів патріотизму («вихова народного духу в школі»), а також релігійного життя. У другому розділі «Школа й учитель» сгислю розглядаються форми виховання дітей, власне, умози виховання молоді у світлі наукових засад. Автор не оминув своєю увагою і питання педагогічного уміння, такту вчителя або вчительки проводити заняття з хлопцями чи дівчатами у вищих і вищих

²⁴ Волошин А. Дидактика. — Ч. 2. — Ужгород, 1932.

класах, розвитку слухняності у дітей, що має три фази (безпосередня сугестія (посередня сугестія та ауто сугестія) — Мовиться також про вміння вчителя або вчительки використовувати накази, заборони, поради попередження у стінах школи, здійснювати нагляд, оскільки без нагляду дитина «може причинити й собі і другим велику матеріальну або моральну шкоду». У цьому зв'язку заслуговує ширшої оцінки параграф 21, в якому А. Волошин вельми аргументовано обстоює слушність тези, висловленої ще в 1896 року німецьким педагогом Ернстом Лінде на сторінках книжки «Особиста педагогіка». Дозволимо собі ще раз процитувати слова. Е. Лінде — А. Волошина: «Методика вчителя лише тоді має силу, а навчання тоді буде артистичне, коли учитель є артист коли в навчання вкладає свою живу особистість. Особистість є там, де знання з'єднується з почуттям. Зимний, байдужий чоловік не може бути добрим учителем, хочби й як держався правил дидактики»²⁵.

Окремі питання з дидактики знайшли своє подальше розкриття у наступній книжці, що з'явилася під назвою «Логіка» 1935 року і є результатом співпраці: її написав А. Волошин, а переробив Андрій Алиськевич», відомий діяч на теренах освіти в Перемишлі та, у першу чергу, в Закарпатті, як директор уславленої української класичної гімназії в Берегові²⁶.

Вже з перших сторінок цієї праці панорамно закроена бесіда про сутність питання: «Що то значить «учитися», а що значить «учити»? Отже, «учитися» значить: лущити нові зображення (відомості) з давніми в одну нерозривну цілість, в нові асоціативні ряди дорогою аперцепції». З іншого боку, «учити» значить: подавати другим нове знання, нові зображення так, щоби сталися їх душевою власністю, а то, дорогою аперцепції, ваги і зацікавлення (розбудження душевного, всестороннього інтересу). Школа подає таку науку, яка служить цілям раціонального виховання»²⁷. Таким чином, логіка, за визначенням Волошина, — це наука про «правила справного думання». Автор дає класифікацію цього впливового об'єкту, поділяючи логіку на загальну (або елементарну) та систематичну (методологія). Ось кілька визначень у пов'язі з предметом логіки як науки, без якої процес виховання та навчання — невіддільний. «Логіка або наука правильного думання (мислення) ... не учить нас правильно дума-

²⁵ Волошин А. Дидактика. — Цит. праця. — С. 34.

²⁶ Волошин А. Логіка. — Зложив Августин Волошин. Переробив Андрій Алиськевич — Ужгород, 1935; пор.: Зведомлення руської держ. реальної гімназії в Бергсасі (Берегово) на 1920—21 учебний год. Зладив Андрій Алиськевич. — Ужгород, 1921.

²⁷ Волошин А. Логіка. — Цит. праця. — С. 13.

ти, так само як граматики не учить нас говорити, але як підручник душевної гімнастики подає нам закони правильного думання, котрих знання єсть кождому образованному — чоловікови, а тим більше учителеви потрібне, щоб вмів доказувати або провірювати правдивість своїх і чужих сусідів, поглядів і тверджень, щоби учився обережності, критичности в думаню». А. Волошин дійшов правильного висновку: «Правила справного думання подає окрема наука, котра називається логікою, а для доброго учителя є приготуванням, введенням до дидактики, себто до науки о засадах і способах навчання». Автор прискіпливо розкриває сенс кожного питання, що спричиняє «творення понять» (конкретних, збірних, матеріальних, абстрактних, надуманих, уявних у свідомості учнів завдяки а) відновленню (репродукції), б) рефлексії, в) абстракції, г) синтезу, д) комбінації основних конститивних прикмет. Адже дитина (учень), на відміну від дорослої людини, тільки тоді «творить логічні поняття»), якщо матиме «уяву», відомості про даний предмет»²⁸. Вчений вказує і на труднощі, які виникають у дитини (учня) з появою кількох понять, предметів, нерідко різних, протилежних для розуміння.» Коли в нашій свідомості, — відзначає А. Волошин, — являється, окремі два поняття або дві групи понять і ми установимо межі ними відносини, тоді повстане суд (осуд) — іншими словами це (судження — автори) є та форма нашого думання або така психічна проява, в котрій висловлюємо взаємні відношення одного поняття до другого»²⁹.

Особливо чіткі дефініції неоднакових систематичних проявів містяться у розділі «Методологія», де розкрити, зосібна, об'єктивні й суб'єктивні докази, а також індукція, дедукція, аналогія, гіпотеза, класифікація наук, історія логіки тощо. З останніх сторінок цієї праці зацікавлений читач міг дізнатися про основоположні принципи логіки, розроблені Сократом (469—399), Платоном (427—347), а також Аристотелем (384—322). Він увиразне здобутки людської цивілізації в добу Відродження, надбання в галузі природничих наук (математика, астрономія, фізика), що пов'язуються з іменами Коперніка, Галілея, Келлера, Ломоносова, Лейбніца, Декарта, Бекона, Спенсера, Больцано, Гумбольдта, Вундта, Комте; з такими мислителями, як Вольтер, Гегель, Фіхте, Кант, Іберверг, Лоце, Гуссерль, Лінднер, Масарик, Дртіна, Крайчі.

З російських вчених А. Волошин користувався працями М. Лоського та Виготського; охоче він називає ім'я славнозві-

²⁸ Волошин А. Логіка. — Цит. праця. — С. 13.

²⁹ Волошин А. Логіка. — Цит. праця. — С. 23.

сного Володимира Соловйова (1853—1900), творця вершинної філософської думки Росії, ім'я якого кровними узами пов'язане з Україною. Адже його рідним дідусем по материнській лінії був всесвітньовідомий український філософ Григорій Сковорода (1722—1794). З контексту наукових праць, виданих А. Волошином упродовж 20—30-х років, не випадає цікавий підручник — «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій»³⁰. Ця книжка першим виданням з'явилася в Ужгороді 1923 року, а другим — в 1931 році. Таким чином, в особі А. Волошина маємо і літописця педагогічної науки. На цей факт звернув увагу Штефан, відзначивши, що Волошин присвятив себе педагогічній діяльності і залюбки студював праці Я. Коменського, Й. Песталоцці, Й. Гербарта, Ф. Фребеля, Ф. Кіндерманна, В. Паржизка, Х. Залцманна, Ж. Руссо, В. Ченінга, Г. Манна, І. Мілтона, Ф. Фенелона, Д. Локке, Роттердамського, М. Монтеня, Ж. Мілла, Г. Спенсера та ін., популяризував їхній доробок. Важливо, що він вів широку пропаганду художньої і філософської спадщини Гете, Шіллера Канта, Фіхте, Гегеля, Толстого, Ушинського та ін. Поза всяким сумнівом, мав рацію А. Штефан, зауваживши, що А. Волошин «став найкращим фахівцем — педагогом... в системі народного шкільництва»³¹.

Додамо — не тільки в Закарпатті, але й на інших землях Західної України. Вчений прагнув подати читачеві стислий нарис світової педагогічної думки, пов'язавши її безпосередньо із надбанням педагогіки в Україні. Слід наголосити: в «Короткій історії педагогіки» А. Волошин висвітлює поетапний розвиток педагогічної думки «в час передхристиянській», «в період «до Реформації», в часи «від Реформації до Песталоціого», «новішу добу», тобто від початків формування педагогічних поглядів у певну цілісність до 20-х — 30-х років ХХ ст. Окремий підрозділ складає огляд історії шкільництва в Закарпатті. Тут згадується Грушевський монастир як центр просвітництва³², де були опубліковані, за твердженнями багатьох вчених (М. Возняк, О. Горбач, А. Ігнат, О. Орос, Н. Полонська-Василенко (у т. ч. А. Волошина, «Молитослов» і «Буквар» церковно-слов'янською мовою. З-поміж діячів на ниві освіти названі Де Камеліс, І. Брадач, А. Бачинський, в заслугу яких покладено видання «Катехизису» (1692), «Азбуку» (1770) тощо. Не доводиться дивуватися, що дослідник при кожній okazji удостоює високої оцінки спадщину Михайла

³⁰ Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. — Ужгород. 1923.

³¹ Штефан А. За правду і волю. — Т. — С. 247.

³² Полонська — Василенко Н. Історія України. — Мюнхен, 1972. — Т. I. — С. 497.

Лучкая («Грамматика славо-рутена, «Історія Карпато-рутено-рум»); а також «Русько-угорськую грамматику «Івана Фогорашія (Відень 1833). За його словами, Олександр Духнович (1803—1865) був «найсумліннішим педагогічним письменником ХІХ ст. «Його перу належать: «Буквар», «Скорочена граммати-ка», збірник «Хліб душі», а також педагогічна праця «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских» (Львів, 1857).

Цікавий факт: за підрахунками А. Волошина, тільки в 1922—1923 р.р. в Закарпатті було надруковано 20 нових підручників. Як доводить автор «Короткої історії педагогіки», особливості доби дохристиянської педагогіки добре узгоджуються із ілюстраціями історії виховання в Греції, Римі, Китаї, Індії та Ізраїлі. Вже у дохристиянський період існувало поняття «народна школа», в якій «учителя поважали ліпше, як батька». Серед тих, хто прилучився до найбільш активного розвитку педагогічної думки, А. Волошин називає Гомера, Піфагора, Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана. Початки християнського виховання припадають на роки життя Ісуса Христа (7 до н. е. — 30), який «просвітив своїм приміром і своєю наукою людський рід і назначив нову ціль і нові середники для виховання, будучи при цьому «правдивим вихователем»³³. А. Волошин дає оцінку системі шкільництва та виховання в середні віки, коли дітей виховували «в дусі християнства» у стінах середньовічних університетів (Париж, Прага, Відень, Болонья) тощо. Він докладно характеризує діяльність Лютера, Цвінглі, Тродендорфа, Штурма, а також представників так званої «течії реалізму в педагогіці» — Монтена, Беккона, Декарта. Саме останнім вдалося застосувати на практиці «Методи обсервації, експериментів досліджування». Осібно високої похвали з боку А. Волошина удостоїлась педагогічна спадщина Я. Коменського, який «подав новий напрям шкільному ділу», поєднуючи «наукову освіту» з «моральним та й релігійним вихованням». На його думку, жоден педагог... не мав таких значних заслуг в ділі виховання і шкільної науки, як славетний син чеського народу»³⁴.

З багатой та різнорідної спадщини Д. Локке та Ж.-Ж. Руссо ужгородський вчений виділяє дві праці: «Гадки про виховання дітей» та Єміль, або про виховання». А. Волошину імпонувала теза французького гуманіста Ж.-Ж. Руссо з його твору «Єміль, або про виховання», що вперше побачив світ 1762 року: «Чоловік родиться на світ слабим, і виховання має йому все додати. Вихователь повинен вислідити натуру дитини і оддалити все,

³³ Волошин А. Коротка історія педагогіки. — Цит. праця. — С. 6; 12.

³⁴ Волошин А. Коротка історія педагогіки. — Цит. праця. — С. 29—30.

чтоби могло шкодливо впливати, т. є. має обороняти серце дитини від злого (негативне виховання). Чинниками виховання суть: природа і люде. Природа учить нас, як розвивати наші внутрішні сили і органи³⁵. Іншими словами, Ж.-Ж. Руссо зацікавив найширший читацький загал до справи виховання; він підкреслював, що «вихованне має бути природнее!» Між іншим, тут падає в око така примітка: Волошин робить посилання на висловлювання Вольтера про значення педагогічної системи Ж.-Ж. Руссо, арсенал якого був спрямований на розвиток освіти серед тих, хто читатиме книжку «Єміль, або про виховання».

Продовжуючи бесіду про досягнення французьких педагогів, А. Волошин зупиняється на теорії позитивізму Августа Комта (1798—1859), Альфреда Фуйє (1838—1912), Йосипа Жакото (1770—1840), Фелікса Дюпаклу (1802—1878), Альфреда Біне (1857—1911) та ін. Зауважимо, що закарпатський дослідник вперше у вітчизняній критиці звернув увагу на теоретичну цінність розробки аналітичного методу в процесі вивчення іноземних мов шляхом писання та читання чужоземного тексту. А. Волошин, розглядаючи сутність педагогічних поглядів Песталоцці з проєкцією на оцінку його творів («Як Гертруда учить свої діти», «книжка для матери»), наголосив, що автор названих праць «подав теорію модерної народної школи». Саме тут, власне, і полягає «головна заслуга» Песталоцці. Ця теорія знайшла своє продовження у працях І. Гразера (1766—1841), Х. Гарніша (1787—1864), А. Німайєра (1754—1828), А. Дістервега (1790—1865). Ми вже підкреслювали: у центрі уваги А. Волошина постійно були естетичні цінності, які органічно поєднуються з надбаннями художників слова, наприклад Ф. Шілера, Т. Шевченка, П. Куліша, Л. Толстого, О. Духновича та ін. Твори видатних письменників, як і філософів, служили йому переконливою основою для характеристики визначальних завдань загальної педагогіки. До речі, засновником передшкільної педагогіки він по праву вважав Фрідріха Фребеля, праця якого «Виховання Людини» (1826) містила чимало поваторського щодо здійснення навчання дітей шляхом впровадження у систему навчально-виховного процесу гри. Ідеї Фребеля знайшли вдячний ґрунт в Україні та в Росії. Вони широко використовувались у педагогічних закладах Ніжина, Одеси, Львова, Тули та в Ясній Полянї, де навчав дітей славетний Лев Толстой. Оцінюючи педагогічні погляди автора роману «Війна і мир», А. Волошин писав: «Головним принципом виховання по Толстому має бути свобода, а головним чинником виховання повинен бути родинний дім, а не

³⁵ Волошин А. Коротка історія педагогіки. — Цит. праця. — С. 36.

школа». Він цілком слушно згадав при цьому і заслуги Д. Писарева (1840—1868), який вказував на велике значення так званого «свобідного напрямку педагогіки». Ми поділяємо погляд М. Мороз, яка дійшла правильного висновку: «У становленні національної народної школи на Закарпатті, в якому помітну роль зіграли А. Волошин та О. Маркуш, було використано і досвід російської педагогічної думки»³⁶. У цьому зв'язку підкреслимо і такий факт: із хрестоматії Л. Толстого «Російські книжки для читання «подані у «Читанці для угро-руської молоді» А. Волошина (1908) байки «Заяць і жаби», «Олень», «Кінь і осел», «Старий дід і внук», «Поділ спадщини». Щоправда, автор «Читанки» розрізняв той вододіл, який постав у педагогічній науці Росії в 1917 році, коли до влади прийшли більшовики й оголосили про нову систему виховання, що фактично заперечувала багато вагомого й не минушого з історії педагогіки попередніх епох. «Більшовики витворили новий тип педагогіки, — пише А. Волошин, — опертої виключно на матеріалістичним світогляді. Ціль виховання: виховати для комуністичної держави свідомих борців, тому найважнійший предмет і знання комуністичної програми»³⁷. Можна з великою ймовірністю припустити, що ці рядки (відсутні у першому виданні «Короткої історії педагогіки») були написані її автором опісля знайомства зі змістом «Педагогічної Енциклопедії», виданої 1925 року за редакцією А. Луначарського. Звісна річ, А. Волошин добре знав досягнення української педагогічної науки, розвиток якої він поділяв на три головні етапи: 1) стара доба, 2) середня доба, 3) нова доба. «Повчання дітям», що було створено Володимиром Мономахом у 1117 році, тобто тоді, коли автор цього твору став великим князем Київським (1113—1125), А. Волошин справедливо вважав «першим оригінальним педагогічним твором «старої доби». Для дослідження А. Волошина характерне органічне взаємопроникнення історичної, теологічної та науково-документальної

³⁶ Мороз М. Традиції шкільних підручників Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського в «Часописі для угро-руської молоді» А. Волошина і «Світлі» О. Маркуша // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті І. Панькевича. — Ужгород, 1992. — С. 337; пор.: Лесів М. Джерела до історії розвитку української мови // Народний календар. — Варшава, 1961. — № 11; Шевченко Ф. П. Роль Закарпаття в загальноукраїнському історичному процесі // Гранчак І. М., Зимомя М. І. (Упор.) Ю. І. Гуца-Венелін і слов'янський світ. — Ужгород, 1992. — С. 37; Белей Л. О. Мовна ситуація на Закарпатті у міжвоєнний період / на матеріалі споминів Ф. Тихого «Ужгород 1923» // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. — Ужгород, 1993. — С. 58.

³⁷ Волошин А. Коротка історія педагогіки. — С. 65.

аргументації. Тому й не дивно, що вчений спрямовує свою увагу на нерідко різні градації, коли веде мову про педагогічні спрямування Костянтина Острозького, фундатора славнозвісної Острозької школи, відкритої між 1576—1580 р.р., діяльність Львівського братства (1670—1788), Києво-Могилянської академії чи заслуги Івана Мазепи перед Україною в галузі освіти за час його плодотворного гетьманства (1687—1708) тощо.

На XIX—XX ст. припадає, власне, «нова доба» української педагогічної думки. Після поразки Івана Мазепи та його смерті (1709), а також після зруйнування «Християнської республіки» — Запорізької Січі (1775) «народна просвіта занепадає» в Україні. Однак, її струмені потужно заяснили у різних регіонах України завдяки культурно-освітній діяльності Т. Шевченка, П. Куліша, М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, Ю. Федьковича, О. Духновича та І. Франка. Це засвідчували і «Букварі» Т. Шевченка й О. Духновича, «Русалка Дністровая» (1837) М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича. Високо оцінював В. Волошин просвітницький рух в Галичині, що після поділу Польщі в 1772 р. увійшла до складу Австрії.

Завершуючи цей розділ, не можна оминати увагою ще одну працю А. Волошина, а саме — «Пам'яті Александра Духновича (Ужгород, 1923), що сприймається нами як знак пошани «про року народних ідей», заґрунтованих на гуманістичних засадах і позначених суб'єктивним вираженням індивідуального образотворення. Для нього О. Духнович — це виразник народної ментальності, «провідна зірка» для грядущих поколінь, а його дух «межи нами буде от рода в род!»³⁸

У короткому життєписі А. Волошину вдалося виділити найголовніше в багатогранній діяльності О. Духновича, за влучним висловом Олени Рудловчак, невтомного оратора закарпатоукраїнського діла. «Духнович засіяв як зірка своєю письмовою працею», тоді, коли почався «час швидкого й небезпечного упадку нашого життя, коли стали пропадати всі скарби руської самосвідомості». Саме в такий період Духнович постав на повен зріст будителем українського населення від глибокого сну. Таким чином, А. Волошин розкривав сутність патріотизму Духновича, наголошуючи, що автор художнього твору «Добродетель превyšаєт богатство», «з глибини душі любив свій народ» і бажав йому «віку кращого». У зв'язку з цим його віра в єдність усіх русинів по обидва боки Карпат, «бо свої то за горами — не чужі, Русь єдина», а звідси — «судьба будучи наша тісно зв'язана, что ми без культурної єдиности з найближшими нам га-

³⁸ Волошин А. Пам'яті Александра Духновича. — Ужгород, 1923. — С. 6.

лицькими Русинами. — пропадеме»³⁹. Без сумніву, в особі А. Волошина греко-католицька конфесія, якій випали на долю у 40—90-х рр. ХХ ст. надзвичайно важкі випробування, має видатного свого представника. Ідеями християнського моралі просякнуті всі, без виятку, опубліковані праці А. Волошина. Це стосується й цитованої вище книжечки «Пам'яті Олександра Духновича», в якій міститься переконлива характеристика Духновича як вірного і щирого сина своєї церкви». Це засвідчують такі видання О. Духновича, як, наприклад, «Хліб душі», «Литергический катахизис», «Народна педагогія...»¹⁷

За словами Степана Жупанина, сучасного дослідника творчої лабораторії О. Духновича, «наукова літературна педагогічна спадщина Духновича — явище не локальне чи периферійне, а загальноукраїнське, загальнослов'янське, загальнолюдське. Заново перечитуючи твори О. Духновича, — зізнається С. Жупанин, автор багатьох поетичних творів для дітей та наукових праць з педагогіки, — переконаюся, що ідеї, висловлені в них, сучасні, актуальні і добре послужать для практичної реалізації завдань культури, освіти, навчання і виховання. Народознавчий зміст його творів імпує українській педагогічній громадськості нашої доби»⁴⁰.

Безумовно, А. Волошин і його видатний попередник О. Духнович покладали великі сподівання саме на освіту, як один із визначальних засобів, що є дороговказом у напрямку до щасливого майбуття. І вони прокладали цей шлях у міру своїх можливостей, поширюючи за різних історичних обставин в народі знання; цим вони зміцнювали національну свідомість українського народу. Ось висновок, сформульований А. Волошином: «Народ нам шляхом просвіти постане з глибокого сну й піднесеться до кращого матеріального життя і забезпечить собі «кращу будучину».

У цьому контексті цікавим видається питання про Августина Волошина як людину великих моральних чеснот і душевних

³⁹ Волошин А. Пам'яті Олександра Духновича. — Цит. праця. — С. 22; див.: Рудловчак О. Олександр Духнович (Життя і діяльність) // Олександр Духнович. — Твори. — Т. І. — Братислава, 1968; Ричалка М. О. В. Духнович — педагог і освітній діяч. — Пряшів, 1959; Бача Ю. Літературний рух на Закарпатті середини ХІХ ст. — Пряшів, 1961.

⁴⁰ Жупанин С. Народознавча педагогіка Олександра Духновича // Дукля. 1992. — № 4. — С. 33; Зямомря М. І., Вегеш М. М. Духовні устремління О. Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера // О. В. Духнович і слов'янський світ. — Ужгород, 1993. — С. 178—179; Бача Ю. Життя і творчість Олександра Духновича // Олександр Духнович. — Додаток до газети «Нове життя». — Пряшів, 1993. — № 14. — С. 3—14.

щедрот у світлі спогадів тих, хто добре знав свого навчителя і наставника. Адже, окрім значної громадської діяльності, що вимагала організаторської енергії, А. Волошин працював і рядовим педагогом, вихователем. Він часто виступав із лекціями у стінах учительської семінарії, на міських мітингах, в будинку «Просвіти» тощо. Правилком його життя було: «не вимагай від інших того, чого не дотримуєшся сам».

Людиною високої культури, широкої ерудиції — таким заном'ятався образ А. Волошина в пам'яті його учнів, вихованців, сучасників — тих, хто зводив підвалини для незалежної Карпатської України. На нашу думку, зібрані досі спогади — це той причинок, який дає можливість краще збагнути подвиг Волошина як вченого і патріота України. Ще живе чимало людей, які в 20—30-х р.р. навчалися в учительській семінарії, в Ужгородській гімназії, де бував видатний педагог. Ось, приміром, заслужений учитель України Е. І. Шутяк близько знав Волошина, бо йому судилося вчитися в учительській семінарії у місті над Ужем. Він радо згадує про свого вчителя, який викладав у його академічній групі, що мала 40 студентів; серед них 10 — діти службовців, а решта — вихідці із селянських родин. До слова, плата за навчання була тут помірною, оскільки багато студентів звільнялися від оплати, якщо представляли «посвідку бідності». Харчування у семінарії було майже безкоштовне. У цих соціальних вимірах теж немало зусиль директора семінарії, який постійно цікавився станом життя й навчання своїх вихованців. Неодноразово випадала Е. Шутяку щаслива нагода вслухатися у змістовні слова А. Волошина, осмислювати цікаві факти, почуті з уст свого вчителя. За його словами, «А. Волошин був людиною культурною, незвичайно ввічливою, вимогливою, з широкою обсервацією думки і діла». Подібні висловлювання доводилося чути і від таких відомих учених і громадських діячів Закарпаття, як С. М. Кишко, О. М. Кишко, А. М. Ігнат та ін. Хто мав приємність зустрічатися з цими яскравими представниками закарпатської інтелігенції у найширшому розумінні... цього слова, той пригадає просвітлені добром, злагодою душі, привітною усмішкою обличчя нині покійних Степана Кишка, Олександра Кишка, Андрія Ігната. Як їх не вистачає сьогодні у лавах тих, хто працює нині у стінах Ужгородського університету! Хто знає (бо про це ніколи не говорилося вголос), але у рисах названих носіїв нуртували моральні імпульси від Августина Волошина — педагога, які сполучали, сказати б, естафету до нової верстви інтелігенції краю. Тому і закономірним видається твердження Шутяка про те, що директор Ужгородської учительської семінарії «користувався незмін-

ним високим авторитетом серед вихованців та вихователів»⁴¹. У цьому зв'язку заслуговують на увагу також спомини ветерана — освітянина А. І. Суботи, який навчався у Білківській гімназії і добре пам'ятає про приїзд А. Волошина в с. Білки, де працював такій, без всякого перебільшення, талановитий педагог і невтомний ентузіаст хорового мистецтва, як Петро Світлик. Ось рядки із спогаду А. Суботи. «Про Волошина говорили багато: І мені дуже хотілося його побачити. Нарешті, він приїхав. Спочатку побував у церкві, а по Службі вийшов на майдан перед церквою, повністю заповнений людьми. І ось він на своєрідній трибуні, складеній нашвидкоруч із бочок. Вибух овації, радість, захоплення присутніх селян. Августина Волошину ніяк не вдалося почати виступ.»

Може, і вивітрився б із пам'яті той епізод, але мав місце тут виховний «сеанс» для самого автора споминів. «Коли Волошин повільно прямував до церкви, я намагався бути ближче до церковної брами. Дорослі навкруг мовчали, а я — на відстані якихось трьох метрів од Волошина — на повен голос вигукнув: «Хай живе наш батько Волошин!». Августин Волошин зупинився і, озернувшись у мій бік, з лагідною посмішкою підійшов до мене і тихим голосом прошепотів: «Хлопчику, побіля церкви не гідно кричати, бо тут — храм божий. Я враз почервонів, а Волошин увійшов до церкви».

Про те, що в особі А. Волошина ми мали майстра усного слова, оратора, який завжди володів (як лектор-педагог) цікаво дібраним фактичними матеріалами, писав Павло Яцко, згодом відомий педагог у Закарпатті. «Його (А. Волошина — автор) широке чоло, — пише П. Яцко, — мені здавалося великим складом людських знань, складом сконцентрованої енергії. Кожде його речене було ясне, логічне». Спогади П. Яцка важливі для нас, бо вони писані пером об'єктивної людини.

У 20-х роках П. Яцко перебував під від'ємним тягарем москвофілів, які заперечували право українського народу на свою мову, протиставляючи останній російську мову. Завдяки аргументованій позиції А. Волошина П. Яцко зазнав помітної новизни в еволюції поглядів на ці суперечливі, сумні тенденції і переходом він під впливом Волошина чимало зробив для поширення української мови в Закарпатті. Це ілюструють переконливо його спогади про вчителя⁴².

Як відомо, Т. Шевченко справив на А. Волошина особливо

⁴¹ Вегеш М. «Любов народна і межинародна». Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. — 1990. — 29 вересня.

⁴² Яцко П. Августин Волошин як педагог. Спомини // Августин Волошин. Єго життя і діяльність. — Цит. праця. — С. 31.

благотворний вплив. Кобзареву творчість любив і добре знав закарпатський педагог. За свідченням А. Штефана, він періодічно декламував своїм вихованцям «поезію Шевченка про родинне щастя», підкреслюючи окремі місця у тому чи іншому вірші автора славетного «Заповіту».

У нашім раю на землі
Нічого кращого не має,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Цитуючи Шевченкові рядки про Україну, педагог робив акценти на відповідних думках, увиразнюючи паралелі, окремі художні деталі та реалії, приміром: «Це так, як у нас під Хустом, чи за Севлюшом (нині Виноградове, районний центр у Закарпатті), при Терембі, чи в Перечині . . . крім того, ми маємо ще Карпати»⁴³.

Спомини А. Штефана примітні тим, що вони містять діалоги між вчителем (А. Волошином) і учнем (А. Штефаном), завдяки чому маємо документально передані думки автора «Педагогіки і дидактики» про найрізноманітні події, факти, імена. До речі, подібну форму фіксації дійсності винятково високо цинив І.-В. Гете, про що ми дізнаємося з відомої книжки Й. П. Еккермана «Розмови з Гете в останні роки його життя». Ось, скажімо, на сторінках 244—245 книжки А. Штефана «За правду і волю» читач віднайде ілюстративний діалог, що розкриває сутність історико-пізнавального значення творів О. Пушкіна, М. Гоголя, Л. Толстого у російській літературі, з одного боку, і Т. Шевченка в українській — з другого. Цитуючи неминущі рядки з Шевченкового «Кобзаря», А. Волошин пропагував не тільки поетичну спадщину автора «Гайдамаків» але й мову українського народу, його багатющу історію, гідну пера Шекспіра. До слова, Іван Рогач, який 1939 року виконував обов'язки особистого секретаря А. Волошина, написав тоді ж цікаву статтю під назвою: «Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р.» Ось кілька рядків з його спомину: «Батько Волошин вставав завжди рано по священничому звичаю. О шостій годині ранку був вже завжди перед престолом маленької каплиці свого сиротництва, де відправляв своїм сиріткам Службу Божу. По Божій Службі заходив ще, звичайно, між сирітки, потішав їх, поговорив з ними і по короткому сніданку щодня

⁴³ Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. — Книга перша. — Торонто, 1973. — С. 245—246.

точно і: в тій самій 8-ій годині ішов Капітульною вулицею до мурів учительської семінарії, в якій був директором повних 26 літ та виховав десятки генерацій свідомого вчительства... Прем'єр пильно працює, не раз до пізньої ночі. Завжди свіжий і бадьорий, хоч і має вже 65 літ плідного життя. Це додає духа і молодим»⁴⁴.

А ось ще одна красномовна деталь, що характеризує Волошина — педагога. Вона міститься на сторінках вже згадуваної монографії Штефана, який зауважив, що професор Волошин «нікого не підозрівав у злім вчинку... і судив лише, на основі чесних доказів», не був злопам'ятним і швидко забував нанесені йому образи⁴⁵. Показовим у цьому плані є спогад соратника Волошина, визначного діяча України В. Гренджі-Донського. Поет залишив на шпальтах «Щоденника» — цього виняткового важливого документа тогочасної доби — цікавий запис про взаємовідносини між Волошином і такою доволі посередньою особою, якою був чеський урядовець, директор Вака. Останній характеризується автором «Щоденника», як «запеклий чеський шовініст», що явив ненависть до найбільшого свого добродія. Волошина, якому може завдячувати свій маєток, свою кар'єру». Це ім'я кануло б в Лету, коли б не існувало проникливе слово В. Гренджі-Донського, який писав про цього невгамовного задрісника: «Критикував він Волошина ганебними словами, я не міг слухати, як він ображав, як він ганить культурну, а особливо політичну діяльність Волошина, нераз підло, брутально, словами військового зупака».

«... Коли Волошин записав свій ужгородський поверховий будинок сиротинцеві «Свята родина», директор Вака, у своїй запеклості чеського егоїста, критикував поступовання Волошина немилосердними словами, що просто описати гидко⁴⁶. Воістину: за вдяне добро очікуй зло від мізерного за природою своєю носія людської подобі! Звідси — такий подив з боку Василя Гренджі-Донського, цього талановитого співця «Шляху тернового», коли він був свідком ганебних і лукавих вчинків військового зупака «Вака і йому подібних «зупаків», з одного боку, і проявів людинолюбства «прощення» «такого знаменитого психолога»⁴⁷, як Волошин, — з другого. Мимоволі спадають на

⁴⁴ Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р. // Нова свобода. — 1939. — 7 січня.

⁴⁵ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — С. 128.

⁴⁶ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник // Твори. — Т. 8. — Вашингтон, 1987. — С. 141—142.

⁴⁷ Гренджа-Донський В. — Цит. праця. — С. 142—143.

Думку аналогічні паралелі взаємовідносин між сучасними нам людьми, які поміж великими і малими суперечками, амбітними вчинками не бачать за деревами лісу . . .

Тут можна б ще навести цілу низку фактів про те, що А. Волошин як педагог керувався у щоденному житті гуманістичними засадами, принципами високої моралі. Її сутність — у розумінні явищ, діалектики природи й суспільства, людського життя.

Хіба не показовою була спроба якоїсь Єлизавети Гроскопф публічно образити Волошина як політичного діяча? Проте прем'єр звернувся до державної прокуратури з проханням не відкривати кримінальної справи щодо цієї особи, явивши цим ще один взірць милосердя, власне, навіть тоді, коли мовилося про підступні дії з боку «Лицарів абсурду»⁴⁸.

Зрозуміло, такі факти були поодинокими, якщо розглядати їх на тлі всенародного вияву пошани до Августина Волошина з боку населення Українських Карпат. Ось свідчення цієї заслуженої любові з боку земляків-келечинців у 30-х роках: «Проводити отця Волошина зібралось багато селян. Худко підходив до кожного, щоб подати руку, піднявся на звичний в умовах Верховини транспортний засіб, помахав рукою і кочія, мов пір'їнка на ватрі, понеслась над шляховими вибоїнами. Комусь з присутніх від небажання прощатись, комусь з гордості за славного сина Верховини, а комусь просто від мужької слабості в такій ситуації на очах виступили сльози. І, якби громада наперед знала, що це остання зустріч із своїм улюбленцем, який тільки чотири роки тому відзначав своє 60-ліття, їхніх ридань не вгамував би після здійсненої куряви з-під коліс кочії вже за першим поворотом»⁴⁹.

Ми ведемо мову про Августина Волошина як визначного педагога. Таким він і постає зі слів А. Штефана: «В класі Волошин говорив спокійно, виразно, незаперечно, щоденним розговорним голосом. Не вживав так званого співучого декляматорства. Просив, щоб студенти ставили питання. Був певним і мудрим керівником . . . Часто підкреслював Августин Волошин: «Панове! Не говоріть «Я» . . . Визнавайте і других! Коли пояснюєте причини невдач і помилок», скажіть: «На жаль! Я . . . ! Моя вина!»⁵⁰.

Августину Волошину судилася тривала багаторічна служба на педагогічній ниві. Всі свої знання, уміння, досвід він щедро

⁴⁸ Задорожний В. Вегеш М. Лицарі абсурду. Надзвичайний стап у Карпатській Україні // Закарпатська правда. — 1992. — 15 грудня.

⁴⁹ Могорита М. Синівська пам'ять // Карпатська Україна. — 1993. — 11 березня.

⁵⁰ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Цит. праця. — 128.

передавав підростаючим поколінням. Розмаїтою спадщиною заслужив А. Волошин як громадсько-культурний діяч і вчений-педагог добру пам'ять найширших верств народу, до якого завжди звертався з промовистими словами:

«Солодкий мій народ!»

Нові часи розвіяли чорні хмари, що тяжіли брилою над світлим ім'ям Августина Волошина, одного з найвидатніших синів Закарпаття — невід'ємної галузки України.

§ 2. Концепція навчання

Августин Волошин — педагог упродовж усієї багаторічної діяльності працював над удосконаленням навчального процесу. Це — комплексна проблема, концепція якої полягає у реалізації цілої низки завдань, найважливіші напрями — два: а) процес навчання, як основний шлях опанування основ наук та інтелектуального розвитку учнів; б) навчання й освіта — важливі компоненти формування та «виховання особистості учня. Автор «Педагогіки і дидактики» поняття «навчання» формулював, власне, як фактор такої діяльності, що схематично відображає її шлях «від учителя до учня», інший фактор — «учіння» — передбачає насамперед активну діяльність з боку учня. Отже, навчати означає, за словами А. Волошина, подати нове пізнання, щоб воно стало власністю внутрішнього світу учня звідси — «школа подає таку науку, котра служить цілям — виховання». Знання — це продукт діяльності пам'яті, сприйняття, мислення, уваги та інших психічних процесів, які складають домінують розумової активності. З цього випливає той факт, що знання можуть бути засвоєні саме в результаті розумової праці. Таким чином, навчання спричиняє формальну і матеріальну мету. Ось ілюстративне свідчення А. Волошина. Коли, наприклад, дитина навчиться пізнавати годинку (себто годинник), то цим збільшується у неї матеріал знання; «се есть матеріальна ціль наочності». Але разом з тим розвивається у дитини і розум, пам'ять і почування, а ця робота зветься вже освітою формальною. Звичайно, як стверджує педагог, «всяка наука, повинна досягати обі цілі». Навчання — це активний процес, у першу чергу, з боку вчителя, якому слід домагатися не лише формальної передачі знань своїм вихованцям, але й формувати в них вміння самостійно здобувати знання. Важливо підкреслити тут таку деталь. А. Волошин розумів процес навчання, як прояв творчої праці вчителя з учнями. Іншими словами, навчання пе-

редбачає взаємодію між вчителем і учнем. «Учитель має викликати увагу учня, має вибрати і подати матеріал, а учень повинен уважати, прийняти повне познание і закріпити собі у пам'ять», — наголошує А. Волошин. Педагог продовжує цю тезу переконливим висновком, сутність якого не втратила своєї методичної дидактичної вартості й сьогодні¹, а саме: праця вчителя має бути цілісною, тобто мистецтвом².

А. Волошин обстоював принципи психологічних підступів з боку вчителя в процесі навчання, увиразнював важливість «інтуїції» вчителя, активного використання різноманітних механізмів, які сприяють фронтальному засвоєнню «матеріалу нуки» у рамках навчального плану.

Вчений розглядав фізичний розвиток дитини в органічній єдності з її психічною еволюцією; чим вищий рівень зрілості організму, тим успішніше навчається дитина. Поза навчанням чи без нього психічний розвиток дитини застигає. Отже, навчання в його найрізноманітніших виявах — це вирішальний чинник для становлення основних видів психічної діяльності, у т. ч. пам'яті, мислення, мовлення, уяви, рецепції тощо. Концептуальний наголос твердження А. Волошина позначений тим, що навчання у сполучі з трудовим, естетичним, релігійним вихованням сприяє розвитку школярів. Воно відіграє провідну роль у цьому процесі. Щоправда, успіх залежить у значній мірі від

¹ Див: Выготский Л. С. Психология искусства: — Москва, 1968; Андреева Г. М. Социальная психология. — Москва, 1981; Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Москва, 1975; Иванов В. П. Человеческая деятельность — познание — искусство. — Киев, 1977; Костюк Г. С. Психология. Київ, 1955; Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особливості. — Київ, 1989; Ситін Г. М. Психологія самовиховання. — Київ, 1973; Психологічний словник. За редакцією В. І. Войтка. — Київ, 1982; Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича. — Київ, 1966; Шкоран В. В. Нестандартний урок української мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. — Ужгород, 1993; Баженова І. М. (Упор.) Педагогічний пошук. — Київ 1988; Кость М. В. Морально-естетичне виховання на уроках української мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. — Цит. праця; пор. також такі дослідження, як, напр.: Rubinsztein S. L. Podstawy psychologii ogólnej. — Warszawa, 1962; Kupisiewicz Cz. Podstawy dydaktyki ogólnej. — Warszawa, 1973; Nagajowa M. Kształcenie języka ucznia w szkole podstawowej. — Warszawa, 1985; Bortnowski S. Spór z polonistyką szkolną. — Warszawa, 1988; Rudniański J. Metoda pracy umysłowej ucznia. — Warszawa, 1967; Pädagogisches Lexikon. Herausgegeben von H.-H. Groothoff und M. Stallmann. x Stuttgart — Berlin, 1965; Jakóbiec M. Aleksander Brückner jako historyk literatur słowiańskich. Przegląd humanistyczny. — Warszawa, 1990. — N 10; Czech M. Świadomość historyczna Ukraińców pierwszej połowy XVII w. w świetle ówczesnej literatury polemicznej // Słavia orientalis. — Warszawa, 1989.

² Волошин А. Педагогіка і дидактика. — Цит. праця. — С. 81.

діяльності вчителя. Мовиться про його мистецтво працювати, майстерність комунікації, загальну обдарованість і відданість справі шкільництва. Дослідник виділяє мотивацію «учіння», прагматичні потреби в поширенні знань, почуття відповідальності й обов'язку. У цьому аспекті погляди Волошина суглосні тим засадам, що містяться у сучасному підручнику «Педагогіка», виданого за редакцією професора М. Д. Ярмаченка. Тут докладно висвітлені суспільні мотиви навчання (на кшталт — «хочу бути корисною для суспільства людиною»), прагматичні потреби виникнення пізнавальних зацікавлень (скажімо, «цікаво вчитись, бо щодня, я довідують про щось нове»), моральних настроїв («я повинен добре вчитись, аби не зашкодити батькам, класові»), устремління до самовиховання чи самооцінки («хочу розширити свій світогляд»), прагнення спілкуватися з однокласниками чи з тими школярами, які близькі, зрозумілі, прихильні («з ними завжди весело»).

А. Волошин акцентує у цій концептуально важливій позиції, що необхідно розвивати передусім позитивні мотиви, а від'ємні — усувати. При цьому не слід забувати про те, що ці мотиви — динамічне явище; воно змінюється, підпадає під впливи, набуває видозміни в залежності від обставин. Ці зміни відбуваються у «глибинних каналах внутрішньої структури особистості, на яку справляють вплив зовнішні причини, пов'язані з життєдіяльністю школяра». На передньому плані — спільність фонду співпраці вчителя і учня. Либонь, тому А. Волошин надавав такого великого значення належній розробці навчальних програм, в яких закладений матеріал кожного предмету по класах, визначає ціль науки — (усіх навчальних предметів) і подає число тижневих годин». До навчальних планів, наприклад, народної, (елементарної) школи введено вивчення таких предметів, як релігія, рідна мова, арифметика, геометрія, географія, історія, фізика, господарська наука, спів, ручна праця, гімнастика. До речі, у 20—40-х роках функціонували в Закарпатті державні, конфесійні та приватні школи. Як відомо, утриманці школи мали право укладати свої плани, проте загальний навчальний план недержавної школи мав бути неодмінно затверджений державною компетентною інституцією. До навчального плану додавалися і методичні рекомендації, що зобов'язували вчителя зважати на природний розвиток дитини, зокрема: а) вік дитини; б) конкретику вікової характеристики; в) аналіз рецептивних можливостей дитини (свідомість).

Складаючи план роботи, вчителю рекомендується враховувати специфіку кожного уроку, що має, у свою чергу, завершену цілісність від його початку до закінчення. Його завдання поля-

гає в тому, щоб охопити увесь матеріал у логічній послідовності від легкого до складного. План (відносно його частин та відповідного групування його розділів) може бути аналітичним або синтетичним, індуктивним або дедуктивним. А. Волошин пояснює різницю між аналітико-синтетичним та індуктивно-дедуктивним етапами. «Індукція опирається на окремі випадки», з них впливає загальне судження (правда), дедуктивний підхід навпаки — із загального судження впливають частинні.

За переконанням вченого, індукція в широкому розумінні — це форма мислення, за допомогою якого думка школярів скеровується на певне загальне правило чи стан, що характеризує одиничні предмети певного класу. Цей процес забезпечує перехід від одиничних факторів (часткових висловлювань) до загальних.

Педагог стверджує на ділі ту аксіому, що «теоретичне мислення взагалі було б неможливим, якби людина не проходила індуктивним шляхом до встановлення загальних положень, не висувала б гіпотез». Отже, індукція набуває ваги на рівні від факту до узагальнення, від менш загального до більш загального судження, що спричиняє хід пізнання зовнішнього світу. Серед форм логічного мислення певну роль відіграє дедукція, тобто виведення з чогось, коли мовиться про перехід від загального судження до часткового, поодинокого, а визначальним щодо висновку постає силогізм.

У дидактичних міркуваннях А. Волошина виділяємо три структурні компоненти навчального процесу.

І. Конкретизована позиція вчителя і її рецепція з боку учнів на рівні пізнавального завдання. За твердженням А. Волошина, «аналізою приготуємо ученика ко науці». Вчитель повинен довідатися, що знає учень про об'єкт і, ґрунтуючись на це пізнання, прив'язувати його до «нового матеріалу».

Підготовка учнів до його засвоєння повинна бути короткочасною, аби викликати у дітей інтерес до предметної характеристики, події, факту, явища. Інакше кажучи, підготовка передбачає визначення мети, що, у свою чергу, заснована на а) ясній постановці питання чи завдання, б) конкретизі матеріалу, в) інтерпретації (цікава, змістовна, складна, логічна). Бо ж «дитина на те уважна, що душу її захоплює, т. є., що на почуття сильніше впливає». Автор «Педагогіки і дидактики» рельєфно увиразнює потребу «любовознавства» (тобто прагнення до знань, до навчального предмету), а також певні умови, зокрема: а) добрий фізичний розвиток учня, б) сила і приємність вражень, в) усунення (віддалення) непотрібних уявлень (ілюзії). Звичайно, першочерговою умовою є загальна схильність школярів до нав-

чення. А. Волошин підкреслює важливість визначення, наприклад, мети навчання у пов'язі з особою учня, завдання (у рамках відповідно доступного), окреслення прагнень щодо подальших успіхів учня.

П. А. Волошин вбачав другий структурний елемент у пізнанні навчального предмету на рівні сприйняття, тобто рецесії матеріалу у широкому розумінню слова. У всьому параграфі його праці розглядається механізм сприйняття (розділ «Синтеза»), переконливо розкривається значення логічної наступності щодо викладу нового матеріалу. Ця «синтеза» складається з двох взаємо-пов'язаних між собою етапів: а) повідомлення (інформативна фаза); б) обговорення (інтерпретація матеріалу). Повідомлення, як стверджує вчений, може бути висвітлене різними засобами. А. Волошин називає, зокрема, оповідання, казку, експериментацію (експромт). На його думку, повідомлення — це чітке, лаконічне формулювання, ключові слова якого слід записати на дошці. Мовиться, власне, про завдання. А виклад матеріалу реалізується різними формами, у т. ч. бесідою. «Учитель лиш то каже сам, що дитина винайти або видумати не годна».

Звідси — певна сума запитань, якими вчитель спрямовує увагу учнів на матеріал, допомагає заглибитися у його зміст. Тому й не дивно, що А. Волошин аргументовано коментує важливість розуміння матеріалу, факту, події, осмислення явищ, узагальнення та систематизації знань. У цьому плані особливо корисними видаються засоби наочності.

Посилаючись на думки Коменського, Песталоцці та Локка, Волошин зробив спробу подати систему унаочнень, зауваживши, що «нагляд», тобто унаочнення, відноситься до характеристики предметів і явищ. Тому так важливо прилучати дітей до природи, привчити їх спостерігати природні явища, навколишнє середовище, використовуючи при цьому тільки у поодиноких випадках штучні предмети, картини, схеми, а саме тоді, коли безпосередній зв'язок із природою неможливий. Ось кілька рекомендацій з-під пера педагога, що вміщені на сторінках «Педагогіки і дидактики»: 1) демонструвати те, що вже обгрунтоване науково (педагогікою); 2) картина чи модель повинні відповідати дійсності, мати естетичний вигляд; 3) демонструвати небагаторічний предмет; 4) учителю слід звернути увагу дітей на цілісність предмета, а відтак на його окремі деталі; 5) прагнути відтворювати картини — об'єкти, предмет спостереження шляхом моделювання, малювання тощо; 6) наглядова наука повинна сполучатися з працею, спонукаючи дітей до фізичної діяльності відповідно до можливості, навчаючи їх дінувати фізичну працю. Ці компоненти дабувають ефекту, якщо їх поєднувати з

метою і прагненням формувати в дітей естетичний смак, виховувати почуття любові до рідної землі, батьківської хати, бережливого ставлення до природи. У світлі цих педагогічних вимірів А. Волошин прогнозує успіх від праці вчителя, методики використання ним різних прийомів, у т. ч. унаочнень. Проте він застерігає, що предмети, моделі природних явищ і т. д. слід демонструвати системно з врахуванням побудови розмовної ситуації, діалогу за схемою «запитання — відповідь». Тут важливе місце посідає експеримент. Його проведення цілком залежить від учителя, бо ж навіть елементарно нескладний експеримент вимагає серйозного ставлення, оскільки увага дітей повинна бути постійно привернута до того явища, що аналізується, вивчається.

При цьому не можна забувати, що вчитель тільки спрямовує діяльність учнів, тобто його участь в експерименті порівняно незначна. До того ж певні закономірності, дефініції, правила укладаються самими учнями — результат самостійної праці, обговорення тексту, запитань, і відповідей. На думку А. Волошина, вельми корисними видаються вправи з гімнастики, малюнки, наспіви мелодій улюблених народних пісень, а також ручні вироби. Вони використовуються так, щоб «нагляд (унаочнення) мав суб'єктивну силу». Пізнавальна діяльність учнів зримо активізується, якщо вдаватися до словникової гри, пояснення виразів, тлумачення певних ускладнених для розуміння понять, явищ і т. д. Педагог цей розділ узагальнює одним терміном — загальником: «толковане» (§ 10). Все це викликає в учнів ісобіякі асоціації нового розряду і їх з'ясування — на базі давніх і призабутих — сприяє засвоєнню досі невідомих словосполучень, реалій, загадок, прислів'їв тощо.

III. А. Волошин першочергову увагу надавав системності навчального процесу, що розглядається у спеціальному розділі «система» (§ 12). Її роль у тому, що, власне, саме система веде до вдосконалення знань, формування умінь і навичок. Він стверджував, що після абстракції цей акт найважливіший, оскільки він є причинком до «поданого познання». У свою чергу, це пізнання досягається за допомогою, таких функціональних ходів: 1) відокремлення абстрактного від конкретного; 2) формування знання на рівні правила («описане»); 3) групування за аналогією (предметна подібність); 4) результат пізнаного та його запис «на табу або в зошит».

Одне слово, тут мовиться про певну школу розкриття факту пізнання, як підсумок розумової праці дитини, щоб вона була впроможі відповісти на запитання: «Чому вона навчилася? тої години? «На нашу думку, заслуговує окремої розмови погляд А. Волошина на структурні елементи чи ступені навчання. Сут-

ність його полягає в тому, щоб фактично застосувати здобуті знання на практиці, пристосувати їх, кажучи словами вченого, «новое познание ко виховуючим і науковом цілям тої частини навчання», яке має здійснюватись з допомогою вправ, контрольних завдань, моральних нагадувань тощо. Чи не централізує тут місце посідає момент закріплення знань у пізнавальному русі (математична формула, хімічний склад речовини, музичний ряд, мовне словосполучення, ідіома, народна поговорка, поетична строфа улюбленого письменника и т. п.). Так, в одному з параграфів (§ 14) шостий ступінь названо «заученне», де відзначається: «... не доста» толковати і вивести новое познание», але слід ще і вкріпити у пам'ять». Тому дослідник принципово піддає критиці таких вчителів, які не достатньо дбають про закріплення поданого матеріалу, а радше надають перевагу тільки поясненню. Цікавим є твердження Волошина про те, що процес запам'ятовування в кінцевому рахунку має подвійну мету: поглибити засвоєння вивченого матеріалу і досягти його органічно природного відтворення. При цьому стержнева роль належить повторенню; воно може бути словесне й розумове (сміслові). Останнє загострює асоціацію нових уявлень за старими квінтесенціями, втворюючи цілком похідні пізнавальні моменти.

У цій площині вимальовується вимога до вчителя — ретельно дотримуватися дидактичних принципів, закономірності, правил навчання, які містять визначальні координати, оволодіння матеріалом. Вкрай необхідними слід вважати такі позиції, як системність, свідоме опанування програмою навчання, унаочнення тощо. У цьому аспекті А. Волошин відштовхувався від основоположних ідей Коменського та Песталоцці, які вважали, що вмиле використання, зокрема, унаочнення вимагає саме природа дитини. Адже навчання з допомогою унаочнення усуває безладдя, скажімо, у схемі спостереження з боку дитини і воднораз веде до розмежування різних або (об'єднання спільних) уявлень. Все це сприяє кращому розумінню нових понять як одним учнем, так і групою школярів. А. Волошин підкреслював слушність висновку Коменського: «Наочність — золоте правило дидактики».

Закарпатський педагог рекомендував подавати виклад навчальних предметів доступно, систематично, враховуючи індивідуально-психологічні особливості школярів. Це викликає нові емоції, спричиняє виникнення інтересу до навчання, а разом з цим і утверджує відчуття впевненості у свої сили, в досягненні мети й успіху. Обґрунтовуючи концептуальні засади навчального процесу, А. Волошин вказував: під «формою навчання» розуміємо «той спосіб говоріння, як зацікавлюються ученики і учитель под час науки, як учитель подає ученикам духовну поживу і як

діти її приймають»³. Отже, тут мають місце різноманітні форми подачі програмового матеріалу. Наголосимо: Волошин високо оцінював класноурочну систему, що постійно вимагає повного складу учнів у класах, а також чітко визначеного часу початку й завершення знять, розкладу уроків, планування кожного заняття, провідну роль вчителя на уроці. Правильними слід вважати передусім такі дві форми: а) викладава або монологічна (тобто, коли вчитель розповідає, а учні слухають); б) питальна форма або діалогічна (тобто, коли вчитель опитує, а учні відповідають). До першої форми відносимо оповідання (вчитель розповідає дітям, наприклад, казки; щоправда, всі оповідки повинні бути нескладними короткими і зрозумілими). По — друге, розповідь учителя повинна справляти вплив на почуття дітей. По — третє, розповідь вчителя має викликати в дітей живе захоплення) скажімо, розповідь біографії Шевченка, характеристика образу Миколи Джері, декламування відповідно дібраного уривку з оповідання, поезії, казки тощо).

З-поміж різноманітних форм навчального процесу варто ун-разнити «опис», що застосовується, як правило, у природознав-стві.

Читання, письмо, ручна праця, співи, гімнастика — ці пред-мети добре засвоюються, якщо застосувати так звану показову форму (моделі, малюнки, вірці народних вишивок, образи). А. Волошин певне значення надавав і таким формам навчання, як зразкове читання, вміле рисування, а також вправи для пам'яті. Дослідник окремо веде бесіду про значення пам'яті, її роль в процесі навчання. З метою тренування й кращого засвоє-ня дефініцій варто практикувати вивчення напам'ять віршів, уривків прозових творів рідної й чужоземної літератури, при-слів'їв, приказок, загадок і т. д. Звичайно, успіх від цього заходу залежить у значній мірі від того, чи зрозумілий учням матеріал, чи має він практичну значимість. Викладацька форма реалізується у середніх і вищих навчальних закладах, однак, її можна використовувати і в народній школі, якщо вчитель без-доганно володіє предметом, знає і враховує психологічний розви-ток дітей, має багатий образний словесний арсенал.

А. Волошин переконливо розкрив зміст поняття «опитова форма навчання» (§ 16). Мовиться про діалогічну форму, сенс якої полягає в тому, що вчитель пояснює матеріал учням, а школярі відповідають на задані запитання. Або ж навпаки: вчи-тель відповідає на запитання учнів. Тут можуть використовувати-сь різні прояви цієї форми, зокрема: а) «катехитична» позиція,

³ Волошин А. Педагогіка і дидактика. — Цит. праця, — С. 92.

що бере свій початок від перших віків християнства і використовувався, як правило, при навчанні релігії; б) «сократична» позиція (названа іменем грецького філософа Сократа) складається з двох компонентів — іронії та індукції; в) «гевростична» позиція (не передбачає попереднє знання можливих запитань, оскільки вчитель керується в основному прагненням спонукати учнів до роздумів, осмислення факту). За допомогою цих позицій вчитель веде учнів, за словами А. Волошина, «до нового познання»⁴. Як різновидність діалогічної форми навчання може мати так звану «парламентарну форму», що застосовується в час проведення дискусії. Диспути спричиняють активне логічне мислення, формування навичок і вміння робити самостійно судження, критичні міркування, відстоювати свої переконання, хибні чи правдиві висновки, власне, відповідно до заданої ситуації. З-поміж усіх цих видів праці з учнями А. Волошин вирізняв «гевростичну» форму, якій вчений віддавав перевагу, бо мовиться про народну (елементарну) школу. Тут опитова форма навчання сприяє певній активізації індивідуально-пізнавальної діяльності учнів, зважаючи також на умову належного робочого ритму з боку кожного школяра⁵. Адже при такій ситуації учень здобуває практику мислити, чітко, ясно, однозначно формулювати й висловлювати думки, привчаючись до самостійного володіння обставинами. З іншого боку, вчителіві кортить вивчити індивідуальні здібності, індивідуально-психологічні особливості того чи іншого вихованця, що видається передусім важливим у творчій роботі з учнями. До речі, на вагомість цієї позиції вказують сучасні закарпатські педагоги З. С. Баконій, З. З. Жовчак, В. А. Бунда, які особливу увагу надають діяльності з творчо обдарованими дітьми.

Від наставника-вчителя вимагається досконале володіння предметом, майстерність викладу матеріалу, любовне ставлення до школярів. Таку постановку питань А. Волошин з'ясовує у «§ 17» своєї цінної праці «Педагогіка і дидактика», поділяючи їх на а) аналітичні, б) синтетичні, в) екзаменаційні. Отже, прокласифіковані, таким чином, запитання «повинні бути логічно і граматично відповідні, а відтак — лаконічними, виразними, а також доцільно відповідати «шавчальному предмету», його програмі, бути співвідносними до поетапного розвитку розумових можливостей учня. Разом з тим дослідник формулює вимоги до учнівських відповідей у підрозділі «Отвіти» (§ 18). Зауважимо: Волошинова дидактика містить спеціальний підрозділ Екскур-

⁴ Волошин А. Педагогіка і дидактика. — Цит. праця. — С. 94.

⁵ Волошин А. Дидактика. — Ужгород, 1932. — С. 5.

сія», де А. Волошин чітко обрамляє важливість цього заходу для а) «фізичного» виховання, б) «для морального виховання». Позитивно тут особливо розглядається екскурсія навчального типу. «В інтересі навчання, — писав А. Волошин, — прогулька прив'язується до науки географії, природи, господарства і промислових наук для того, щоби пізнання учні набували в самій природі». Таким чином, екскурсії — це ще одна функціонально вагома можливість набувати знання на основі живого споглядання, що посилює інтерес школяра до навчання, збуджує його допитливість відкривати для себе незвіданий досі світ. А звідси — значення належного вивчення таких шкільних предметів, як рідна мова, історія, географія, краєзнавство, малювання і т.д.

А. Волошин достовірно окреслив цикл методичних порад, етапи і способи проведення природознавчих та краєзнавчих екскурсій, вказавши на практичне значення такого етапу, як підготовка екскурсій. Він виділяє план екскурсії, визначення її мети, опрацювання відповідних тем. Завершальний характер мають так звані комплексні екскурсії, що проводяться за календарним планом школи. Цінні рекомендації подає вчений-педагог і щодо проведення семінарських занять, практикумів (§ 21). Він зазначає: навчання складається не лише з того, що містить лекційний виклад; тут вагоме «научання в своїй цілості». Іншими словами, А. Волошин робив акцент на системність навчання, взаємозв'язок між практичним заняттям у стінах школи і самостійною роботою поза школою. Все це сприяє розвитку у дітей (у результаті вирішення різноманітних завдань і контрольних вправ, тестів) розумової (словесно-логічної) пам'яті.

У цьому контексті вельми продуманою нам видається Волошинова концепція навчання, яка висвітлена на сторінках підручника «Педагогіка», виданого 1923 року. Автор, базуючись на власний досвід директора вчительської семінарії, глибоко усвідомлював: метод — це мета, що визначає в дидактиці шлях до пізнання істини; метод показує на ступінь розвитку «практики шкільної». Дидактичні методи відіграють суттєву роль у пізнавальній спрямованості. За їхньою допомогою учні (під керівництвом вчителя) прямують дорогою від «незнання» до «знання», від неповного (одиначного) до завершального (загального). З цього погляду дидактичні постулати — це форма руху, висвітлення змісту навчальної програми. Методи, залежно від сполучки — дія школяра, плюс дія вчителя — визначають способи спільної діяльності педагога та його учнів.

Сучасна дидактична наука під поняттям «методи навчання» розуміє упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності як

вчителя, так і школяра, що в кінцевому рахунку, спрямоване на розв'язання комплексу навчально-виховних завдань загалом.

А. Волошин був одним із перших в Україні, хто аналізував методи у світлі теоретичних положень Коменського, Песталоцці та Гербарта, підкреслював першочергову вагу освіти: сутність розумової праці та її значення у справі виховання й формування особистості. Як відомо, Й. Ф. Герbart не визнавав такого навчання, яке не виховує. А. Волошин, поділяючи думки Гербарта про методи різнобічного навчання, поглибив їх і окреслив прагматичну роль інтересів особи (емпіричні, естетичні, соціальні, релігійні вияви зацікавленень школяра.) Звідси — визначення видів навчання, яке буває описуючим, аналітичним та естетичним. За його твердження, тільки синтез може піднести струнку систему такого складного процесу, яким є виховання, з одного боку і навчання — з другого. А. Волошин обґрунтував необхідність створення системи знань, що може бути втілена на практиці за допомогою різних тактичних і стратегічних ходів і різні методи у пов'язі з психологічними категоріями (увага, пам'ять, мислення, почуття) призводять до зримого поширення пізнавальних запитів з боку учнів.

Основні етапи формальних ступенів членуються у такому порядку: 1) підготовка (а) аналіз, розгляд того, що вже знає учень про предмет, визначення мети; 2) повідомлення (в) синтез, ілюстративна частина — казка, оповідання, уявочення, експеримент, враження, асоціація, порівняння; в) система (форма нового знання, поняття, правило, закономірність, опис, перегляд); 3) застосування; (г) метод, моральні, практичні оцінки.

Навчання з його пояснювально-ілюстративними функціями Волошин реалізував шляхом словесних (оповідка, опис, лекційний виклад, роз'яснення, коментування), наочних (демонстрування, ілюстрація спостереження) та практичних (вправи, лабораторна праця, практичне заняття засад.)

Підкреслимо: А. Волошин як педагог був за своїм духовним вихованням і покликанням теологом. Тому, звісна річ, він не оминав своєю увагою проблематики духовного зростання учнів, методики духовного навчання. В українській педагогічній науці він вперше подав історичний огляд християнської катехизації, розкривши при цьому методику засвоєння релігії («науки віри»). Перу вченого належать детальні методичні рекомендації щодо висвітлення цілої низки питань катехизації в 1—2 класах, об'єднаних 5—6 класах, а також катехизації (греко-католицька конфесія) в середній школі та позашкільних закладах. На цій темі варто б зупинитися окремо, оскільки в добу демократизації суспільного життя в Україні після проголошення державної не-

залежності 24 серпня 1991 року, дедалі актуальнішою стає справа організації недільних шкіл, а також введення до шкільної програми предмету історії релігії. Тому й злободенною є Волошинова методика навчання релігії як науки загалом і навчального предмета — зокрема.

Звісна річ, опісля багаторічного тотального запровадження воявничого атеїзму в систему освіти тепер нелегко повертатися до першоджерел віри, до зруйнованих храмів та знищених пам'яток, які нерідко відповідали не тільки на пекучі питання нашої тисячолітньої історії, але і були пройняті багатою філософською думкою, щедрою піснею — молитвою народу. Згадаймо хоча б «Ісповіданіє віри» та «Слово о законі і благодати» (1049) Київського митрополита Іларіона. В одній із молитв його «Слова о законі і благодати» висловлена віра в мир, що утверджується на землі й поміж людьми всемогутнім Богом.

Тому й не дивно, що божественна любов до людини, яку висповідував Ісус Христос, вела шляхом молитви «для ширення слави Божої», а його безмірне страждання і нелюдське терпіння спричинили вплив, як підкреслює Волошин, «сильно на народ». Впадає в око така деталь: вчений увиразнею прагматизм у діяльності Ісуса Христа, який упродовж трьох років навчав апостолів і учнів своїм методом практичного впливу на слухачів. Цей вплив поєднував різні рівні високого красномовства, усної проповіді, у т. ч. притчі як взірця риторичного мистецтва («про блудного сина», «милосердного самарянина»), зіставлення (сіяч, судно), лаконічні оповідки про життєві будні тощо. При цьому шляхом запитань і відповідей Христос «доводив слухачів своїх до познання правди»⁶. Відтоді розвивався катехуменат, тобто підготовча наука віри в Святе Хрещення. Перші катехитичні школи функціонували в Олександрії, Антіохії, а до того початки катехуменату припадають на друге століття. Ці школи, за словами А. Волошина, служили благородній меті богословської науки, «цілям апологетичного й полемічного образования».

Докорінно новий етап християнської катехизації пов'язується з рішеннями Трієнського Собору, у світлі яких вивчення віри проголошувалось обов'язковим правилом у діяльності церкви⁷. Від середини XVI ст. основоположний був римський катехизм, укладений у відповідності до ухвали Трієнського Собору. Найбільшого поширення у багатьох країнах світу зазнав катехизм Петра Канізіуса, який помер 1597 року. У XIX ст. популярним був катехизм, що належав перу Дегарбе і був опублікований у Німеччині (Регензбург, 1847). В Закарпатті був у вжитку кате-

⁶ Волошин А. Педагогіка і дидактика. — Цит. праця. — С. 113.

новій редакції каноником Олександром Микитою. Автор «Педагогізм, виданий 1803 року Кутковим і перевиданий 1908 року у гоґіки і дидактики» того ж 1908 року видрукував «Малу біблію», а в 1916 році побачила світ «Середня біблія» за редакцією Л. Волошина.

В окремому розділі «Педагогіки і дидактики», в якому Волоподав методу науки віри», педагог високо поцінує постулати Климента Александрійського, головна ідея якого полягає у формулі: »*Ut audento credent, credentio sperent, serando ament*« (іншими словами, щоб наукою прилучитись до віри, вірою до надії, а надією до любові). «Славнішими» називає А. Волошин катехитичні твори Рабана Мавра (776—856), зокрема його «Три книжки про церковну науку». З початком ХІХ ст. стала широко відомою в європейських країнах «Мюнхенська програма катехизму-хензму».

Вона декларувала головні засади формальних ступенів науки віри, у т. ч. три головні і дві — додаткові. Тут мовиться про формулювання мети, повідомлення матеріалу, його тлумачення, сукупність та пристосування. Щоправда, німецький вчений Е. Лінде вирізняв тільки два ступені, а саме: викладання, тлумачення. Той же педагог із Німеччини поділяв кожний урок на такі 12 етапів: 1) підготовка до уроку й визначення мети; 2) унаочнення, вказівки; 3) абстракція понять; 4) сукупність; 5) аналіз тексту⁸; 6) докази; 7) асоціація; (відносно — співставлення до аналогічних істин; 8) практичне пристосування; 9)

⁷ Schrey H.-H. Weltbild und Glaube im 20. Jahrhundert: — Göttingen, 1956; Weber O. Die Herrschaft Jesu Christi im Umbruch der Weltgestalt. — Neukirchen, 1956; Rothenberg F. S. Christ sein heute. Handbuch der Probleme. — Kassel, 1959; Die Bibel. — Freiburg, Basel, Wien, 1979; Madey J. Kirche zwischen Ost und West. Hildesheim, 1969; Fiedler J. Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften. — Wien, 1862. — Bd. XXXIX, IV. — S. 481—524; Wolf de J. Katholisch sein ist ein Verbrechen... — Köln, 1987. — S. 185. Winter E. Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine (955—1939). — Prag, 1944. — S. 36—38.

⁸ Поп.: Heinemann W., Viehweger D. Textlinguistik. Eine Einführung. — Tübingen, 1991. — S. 23; Bodmer F. Die Sprachen der Welt. — Köln—Berlin, o. J.-S. 160; Werlich E. Typologie der Texte. Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik. — Heidelberg, 1979; Blumenthal P. Semantische Dichte. — Tübingen, 1983. — S. 108; Jolles A. Einfache Formen. — Tübingen, 1982. — S. 196; Broich U., Pfister M. Intertextualität. — Tübingen, 1985. — S. 137; Levy J. Die literarische Übersetzung. — Frankfurt, 1969. — S. 43; Горбач А.-Г. Франкові переклади Шевченківської поезії // Наукові записки УТГІ. — Мюнхен, 1966. — С. 97; Зимоля М. І. Слово про Богдана Лепкого // Теорія і практика перекладу. — Вип. 17. — Київ, 1991. — С. 159; Денисюк І. Карбівничий чистого металу // Жовтень. — Львів, 1971. — № 5. — С. 104.

збудження зацікавленість; 10) вплив на волю; 11) вправи; 12) повторення («заучене»).

Варто нагадати: педагог Вілманн запропонував класифікацію, згідно якої урок має тільки три одиниці: 1) повідомлення; 2) тлумачення; 3) пристосування. А. Волошин, проаналізувавши тогочасні методики, дійшов висновку: триступенева структура уроку характерна для кожного навчального предмету, у т. ч. для церковної проповіді, що складається зі а) вступу, б) інтерпретації («розбиране»): в) висновку («заключене»).

Мету, яку ставить перед собою катехит, визначає його життєве кредо — добрим прикладом, наукою віри, обрядністю, звичаями, проповідями, активним богослужінням утверджувати «християнську віру не тільки устами, но і серцем».

Предмети теології (наука віри): Святе Письмо (Біблія), катехизм, літургія (наука про богослужіння) та «історія церкви». У цьому контексті особливу роль відіграє молитва, що є активним засобом релігійного-морального виховання як дітей, так дорослих. А. Волошин робив вододіл між «катехизацією» в першому, другому класах народної школи. Особливості впливають із різниці навчальної програми. Так, якщо у першому класі об'єктом навчання є загальна катехизація (попередні бесіди про Біблію; тут видаються важливими також коментарі до міфології, а також до пам'яток поетичного письменництва (літописання, агіографія)⁹; у другому класі — предмети Катехиз і Біблія вивчаються сукупно; у третьому класі «головним предметом катехизації є символ віри і десять божих заповідей». У четвертому класі — окрім викладання Святого Письма — вивчаються п'ять церковних заповідей та сім тан» — то все це складає одну цілісність.

А. Волошин зауважував: «Біблію і катехиз не треба нам держати за різні предмети», скільки катехиз містить аналогічні істини, що і Святе Письмо. Аналіз уроку з Біблії з боку катехета мав би спричиняти добрий зразок для учнів III—IV класів народної школи з метою його використання повсякчас. Завдання катехизації у п'ятому і шостому класах конкретизоване метою —

⁹ Пор.: Пап С. Початки християнства на Закарпатті: На основі нових дослідів. — Філадельфія, 1983; Сабол Севастіян. Голгота греко-католицької церкви в Чехословаччині. — Торонто—Рим, 1978; Маркус В. Нищення Греко-католицької Церкви в мукачівській єпархії в 1945—1950 рр. // Збірник на пошану Зенона Кузелі. Записки наукового товариства ім. Шевченка: — Т. CLXIX. — Париж—Сідней, 1962; Пагира В. Монастирі Закарпаття (1360—1939). — Мукачево, 1993.

повторенням матеріалу, засвоєного у нижчих класах. Об'єктом навчання виступають: а) Катехиз, б) Біблія, в) Літургія, г) історія церкви, д) сповідь; зрозуміло, все це передбачає систематичну участь у богослужінні в храмі.

Весь навчальний план у рамках катехизації у середніх школах відзначається не тільки збільшенням кількості предметів 1) Катехиз: 2) Біблія (Старий Завіт): 3) Біблія (Новий Завіт): 4) Літургіка: 5) догматика: 6) мораль: 7) історія церкви: 8) апологетика, але й поступовим ускладненням програмового матеріалу.

Катехизація може реалізуватися і поза школою (читальня, бібліотека, товариства молоді, пластові гуртки, театральні, хорові громади, союзи жінок тощо); таким чином, дівчата і юнаки можуть прилучатися до джерел науки віри.

Августин Волошин як педагог, розробляючи методику навчання загально-світських предметів загалом і науки про віру, поширював загальнолюдські ідеали, що сприяють і сьогодні утвердженню високої моралі у суспільстві, державних організаціях, у житті кожного громадянина, устремління якого пов'язується із свідомим служінням рідному народові.

§ 3. Концепція виховання

Для Августина Волошина як педагога, психолога, соціолога, богослова процес навчання й виховання — це нерозривна сполука. Упродовж своєї багаторічної діяльності вчений окреслював нерозривний зв'язок між навчанням і вихованням у широкому розумінні цього поняття. Його праці, зокрема, «Педагогіка і дидактика» (1923), «О соціальному вихованню» (1924), «Педагогічна психологія» (1932), «Дидактика» (1932), «Методика народно-шкільного навчання» (1935), «Логіка» (1935), «Про шкільне право будучої Української держави» (1942) та ін. — переконливе свідчення цієї єдності, коли мовиться про концепцію навчання і виховання.

А. Волошин розглядав виховання як загальну і постійну категорію, використання якої не підлягає граничним віковим обмеженням. Адже виховання забезпечує наступність генерацій, нерозривний зв'язок між ними, що сприяє прийдешньому поколінню оволодівати історичним¹, життєвим досвідом попереднього

¹ Herder J. G. Journal meiner Reise im Jahre 1769 ((Herders Sämtliche Werke. — Berlin, 1878. — Bd. IV; Engel J. Ch. Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Cosaken. — Halle, 1796; Bodenstedt F. Die poetische Ukraine. —

покоління, а звідси — безперервність поступу, розвитку духовної культури народу².

«Пізнавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалося братвтя любов народна і межинародна і аби присвоїли собі на правду людське почуття. . . в напрямі тривалого поліпшення себе і людства», — писав педагог на сторінках вже неодноразово

Stuttgart—Tübingen, 1845; Rudnytsky S. Ukraine: Land und Volk. — Berlin, 1916; Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. — Berlin, 1963; Opisy Ukrainy Eryka Lassoty i Wilhelma Feauplana. — Warszawa, 1972; Serczyk W. A. Na dalekiej Ukrainie. — Kraków, 1984; Kosyk W. Kurzer Abriss der ukrainischen Geschichte ((Jahrbuch der Ukrainekunde. — München, 1986; Hausmann G., Kapeller A. Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates. — Baden-Baden, 1993; Jensen A. Taras Schewtschenko. Ein ukrainischer Unter der Redaktion von Jurij Bojko und Erwin Koschmieder. — Wiesbaden, 1965; Zymemrja M. Deutsche Sevčenko-Rezeption vor 1917 ((Der revolutionäre Demokrat Taras Sevčenko 1814—1861. — Hrsg. von E. Winter und G. Jaresch. — Berlin, 1976; Horbatsch A.-H. Die ukrainischen Kulturprozesse im 20. Jahrhundert ((Studien zu Nationalitätenfragen. — München, 1993. N. 9.

² Див. «Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів» // Історія Русів. — Київ, 1991; Сірополко С. Народна освіта на українських землях і в колоніях // Антонович Д. Українська культура. — Мюнхен, 1898; Заброварний С. Хрещення Київської Русі 988 року // Греко-католицький церковний календар. — Варшава, 1988; Субтельний О. Україна. Історія. — Київ, 1991; Дорошенко Д. Угорська Україна. — Ужгород, 1992; Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. — Нью-Йорк, 1992; Химшиць Ю. Закарпаття — земля української держави. — Ужгород, 1991; Гранчак І. М., Зимомеря М. І. Ю. І. Гуца-Венелін — засновник болгаристики в Росії та в Україні // Ю. І. Гуца — Венелін і слов'янський світ. Упорядники І. М. Гранчак, М. І. Зимомеря. — Ужгород, 1992; Павличко Д. Джерело життя // Г. А. Нудьга. Українська пісня в світлі. — Київ, 1989; Мольнар М. Зустрічі культур: З чехословацько-українських взаємовідносин. — Пряшів, 1980; Рудловчак О. Біла джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси. — Пряшів, 1981; Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918). — Братіслава, 1969; Німчук В. Про походження українських діалектів // Україна Наука і культура. — Київ, 1993; Ковач Ф. Естафета предків і національна безтактність // Памятки України. — Київ, 1992. — № 1; Горбач О. Літературна мова бачвансько-срїмських українців; Горбач А.-Г. Особливості епічного стилю українських народних дум // Збірник на пошану Зенона Кузелі. — Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. CLXIX. — Париж—Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто—Сідней, 1962; Чижевський Э. Народ і слово Шевченка. — Київ, 1961; Мірчук І. Історія української 1952; Бочковський О. І. Вплив суспільної складні на формування і розвиток народу // Бочковський О. Вступ до націоналі. — Мюнхен, 1991—1992; Герус-Тарнавецька І. Назовництво в поетичному творі. — Мюнхен, 1966; Шаблювський С. Народ і слово Шевченка. — Київ, 1961; Мірчук І. Історія української культури. — Мюнхен, 1946; Моторнюк І. Хто «Ми» такі, або антирабська тема в українській літературі // Науковий збірник Українського Вільного Університету. — Т. 16. — Мюнхен—Львів, 1993; Погребенник Ф. Величчя й трагічна історія пісні-гімну «Ще не вмерла Україна» // Павло Чубльський. Ще не вмерла Україна. — Київ, 1991.

згадуваної праці «Педагогіка і дидактика». Ті автор ставив перед собою завдання, ще на початку 20-х років розкрити сутність «свободи і границі виховання», об'єктом якого є людина; дитина — це не безправний предмет для експерименту, це не власність вихователя, який може з дітей тільки «виробити своє подобіє». Вчений застерігав, що дитина не є такою особистістю, яка «на світ Божий принесло з собою вже готову свою індивідуальність». За словами А. Волошина, дитина приносить із своїм народженням тільки перші початки нахилів, які передбачають розвиток. Тому вихователь повинен систематично привносити свої компоненти у річище еволюції виховного процесу. Перед дитиною постають щонайменш сім визначальних завдань, вирішення яких зумовлене потребою: а) розвивати і плекати тілесну силу з використанням фізкультури, спорту та добрих (позитивних) забав; б) оберігати здоров'я, в) отримати знання; г) розвинути смак, розуміння краси природи, почуття відповідальності, усвідомлення дії законодавчих актів; д) відчувати народне мистецтво та вироблення вміння його інтерпретувати; е) готуватись до життя у дійсних (реальних) обставинах, звертаючи увагу на виховання любові до «праці»; є) готуватись до приятельського «співжиття». Отже, межі «свободи виховання» не мають нічого спільного з «насильством», що є, за словами А. Волошина, головним чинником «прилучення даровитої натури». Педагог ратував за умови формування особистості з огляду на її індивідуально-психологічні риси. Базуючись на цьому підґрунті, він визначив «межі виховання», що окреслюють 1) природжені властивості дитини, 2) вплив природи й навколишнього середовища; 3) міцність, і слабкість виховання з врахуванням недоліків, допущених у виховному процесі.

А. Волошин критично оцінював ідеї піатистів і філантропістів, які обстоювали теорію виховання, як базисну підготовку особі «до вчного життя». Йому більше імпонували погляди визначного німецького педагога Йоганна-Фрідріха Гербарта (1776—1841), який укладав струнку систему наукового виховання дитини. А. Волошин, щоправда тяжів до безпосереднього використання засад народної педагогіки. Мета системи виховання підпорядкована планові, доцільності досягнення кінцевого результату. «Виховане повино довести до того, чтобы воля стояла все в службі морально доброто», — писав А. Волошин³. Таким чином, план навчання, а водночас; виховання містить три центральні напрямки: а) керування (порядок, дисципліна); б) навчання; в) покіра. Поза всяким сумнівом, погляди А. Волошина на процес виховання відображають у значній мірі його світоглядні позиції як людини духовного сану. А звідси — розу-

міння ідеалів виховання у світлі християнської моралі. Християнство як вчення охоплює не тільки мету виховання людини, воно дає теорію удосконалення людини. Взірцем такої особистості є Ісус Христос, в образі якого поєдналися всі ідеї навколо досконалого «добродітельного життя» вічно живого образу⁴.

Отже, А. Волошин вбачав, що модель християнського виховання націлює педагога-наставника на формування (а не протиставлення «світові») «в душі виховання» таких рис добродітності й милосердя, які проповідував своїм учням Ісус Христос, власне, як людина — Бог. У цьому аспекті український вчений поділяв думку німецького дослідника Ціллера, перу якого належить цінна праця «Основи вчення про виховне навчання». Туїскон Ціллер (1817—1882) стверджував ще в середині 60-х років XIX т., що в особі Христа перед нами стоїть істинний образ морального достоїнства». Цей образ наближається до «вічного» релігійно-морального ідеалу⁵.

А. Волошин називав «ідеал соціальної педагогіки» прогресивним, бо він сприяє становленню особистості. Кожна людина живе у суспільстві і постає певною ланкою («як індивідум історичного розвитку») у ланцюжку, що єднає минувшину з сучасним днем, є водночас містком до майбутнього, пов'язуючи відповідні засади на рівні моралі релігії, патріотизму, прагнень до справедливості, свободи і щастя. Окрім цих узагальнюючих позицій, А. Волошин не оминав конкретні компоненти виховного процесу, які відіграють важливу роль у здійсненні рис характеру в дитини. Такими складовими цього комплексного процесу педагог вважав а) фізичне, б) моральне, в) трудове, г) естетичне, д) інтелектуальне виховання. Аналізуючи школу фізичного виховання, він запровадив термін «тілесне виховання», розкритий на сторінках праці «Педагогіка і дидактика».

А. Волошин тут дає оцінку гаслові «в здоровому тілі — здорова душа», який висловив ще Квінтіліан (35—95). Вчений виклав основні педагогічні вимоги для організації фізичного виховання учнів, дав конкретні рекомендації щодо характеристики фізичного розвитку організму дитини, її нервової та психічної діяльності. До речі, тут всебічно обгрунтована думка про те, який критерій позитивно впливає не лише на здоров'я, але на розумовий розвиток дитини. Мовиться про потребу зміцнювати первову систему дитини, забезпечувати її організм калорійним

³ Волошин А. Коротка історія педагогіки. — Цит. праця. — С. 53.

⁴ Ріцціотті Джюзепе. Життя Ісуса Христа. — Рим, 1979. — С. 687.

⁵ Ziller T. Grundlegung zur Lehre vom erzieherischen Unterricht. — Leipzig, 1856. — S. 24—25.

харчуванням, відпочинком на свіжому повітрі тощо. Виходячи із цих міркувань, педагог радив зводити школи біля лісової смуги, на околиці села чи міста. Йому ж належать методичні рекомендації, що дотримання правильної організації режиму, гігієни праці та відпочинку. Наголосимо: вони були спрямовані проти застосування у процесі виховання фізичних мір покарання. Ось, наприклад, одне із застережень Волошина: «бити дитину по голові, смикати за вуха і волосся не можна». Педагог-гуманіст пропагував творчий характер діяльності вихователя. На його думку, не вільно «перетяжувати пам'ять дитини надмірною, розумовою працею», натомість треба реалізовувати індивідуальні підходи відповідно до конкретних обставин, властивостей характеру дитини чи учня.

Особне значення надавав Волошин моральному вихованню в початкових класах, коли активно формується особистість школяра. Духовне виховання він пов'язував з інтелектуальним, розглядаючи останнє як складову частину виховного процесу взагалі. Активність учня в умовах народної («початкової») школи він оцінював у рамках загального розумового розвитку школяра, становлення його духовного обличчя. Вчителів слід усвідомлювати той факт, що процес формування особи учня — це напрямок систематичного засвоєння тих продуктивних ідей, знань, умінь, навичок, які включає в себе навчально-виховний процес. Він визначає поведінку учня, дає йому емоційно-вольову основу, що набуває виміру переконання. З цього формулювання випливає методична порада А. Волошина: вже з початкових класів необхідно виховувати в учня свідоме опанування законів розвитку суспільства, природи, людського життя, норм взаємини між людьми. Школярі повинні вміти порівнювати, проводити аналітико-синтетичні зіставлення, вдаватися до абстрагування, застосовувати різні прояви логічного мислення, керуючись при цьому самостійними судженнями, міркуваннями, рішеннями. Все це формує пізнавальні нахили учня, його культуру інтелектуальної праці, вміння творчо мислити. Адже струмінь розумового виховання впливає на всі аспекти психічної діяльності школяра, торкаючись його індивідуально-вікових особливостей характеру.

У процесі виховання А. Волошин значну увагу приділяв висвітленню питання духовного збагачення кожного учня як неповторної особистості (індивід). У зв'язку з ним він розглядав сутність релігійного виховання. Доволі чітку систему релігійного виховання у стінах школи та в колі родини А. Волошин виклав на сторінках своєї праці «Дидактика» (Ужгород, 1932). Релігійне переконання може бути неоднаковим (різним) як у дітей, так і у дорослих. Проте релігія, якщо мовиться про виховання

норми високої моралі, гумнаїстичних устремлінь тощо, є важливим чинником у житті переважної більшості людей. Вона постає і джерелом історії того чи іншого народу, а до того ж таким явищем, яке може у певних умовах вирівнювати психіку, скажімо, на ранніх стадіях виховання учнів. За твердженням педагога, «релігія визначає світогляд і надає санкції моральності»⁶.

На наш погляд, А. Волошину належить пріоритет введення в науку про виховання терміну «моральна правда». Її слід навчити кожну дитину. Отже, «коли школа таким вихованням подасть ученику основу морального виховання, цим подасть йому найкращий скарб». Надаючи першочергового значення вихованню в дитей високих засад моралі, А. Волошин був переконаний, що «без релігії не можливе виховання морального почуття» в дитині, яку слід навчити розрізняти правду від кривди, розуміти добро й зло. Таким чином, віра «це надія і любов, що служать «корманичами почуттів людини». Зауважимо: А. Волошин, належачи всім еством своїм до греко-католицької конфесії⁷, ніколи не виступав проти інших віросповідань (православних, римокатоликів, євангелістів, іудеїв), підтримував різні конфесійні школи, що функціонували в 20—40-х р.р. в Закарпатті. Аналіз педагогічних праць А. Волошина дозволяє зробити висновок з огляду на концепцію виховання: рушійною силою цього складного процесу виступає мораль. Початок морального виховання пов'язується з родиною, а його розвиток і становлення — із школою. Вчителеві необхідно вміти збуджувати почуття любові і взаємодопомоги між учнями, почуття дружби, справедливості, патріотизму, обов'язку. Недругорядними вважав А. Волошин і почуття альтруїстичні⁸, зокрема, терпіння, жертва, благочестивість, співпереживання, що несумісне із егоїстичними засадами (заздрість, чванство, лукавість тощо).

У цьому контексті особливе місце посідає особистий приклад батьків (виховання в колі родини) вчителя-вихователя. Важливу регулюючу роль відіграють заохочення, та покарання. Заохочення діє на учня «силою асоціації» позитивна. Нагорода може бути матеріальною й моральною.

Сенс винагороди полягає в тому, щоб учень усвідомлював моральну перевагу над матеріальним чинником. Приміром, бать-

⁶ Волошин А. Дидактика. — Цит. праця. — С. 11.

⁷ Див: Огієнко І. Історія Української церкви. — Т. 1—2: — Прага, 1942; Кость Панас. Історія Української церкви. — Львів, 1992; Яковенко С. Августин Волошин як священник // Шлях. — 1955. — 22; Стерчо П. Августин Волошин // Календар-альманах «Нового шляху». — 1974.

⁸ Альтруїзм — безкорислова турбота про благо людей, готовність поступитись особистими інтересами задля іншої людини. Альтруїзм протилежність егоїзму.

кові чи вчителеві варто утримуватись від захочень за виконання обов'язкового завдання. Адже тільки заслужена похвала чи винагорода, приносить користь і є педагогічно виховним моментом. Щоправда, покару А. Волошин теж розглядав у виховному аспекті, якщо мали місце з боку учня порушення дисципліни, правил поведінки чи інші негативні вчинки. За його словами, покара сприяє вмінню школяра переборювати шкідливі звички і привчатись до відповідного дотримання порядку, дисципліни як у стінах школи, так в колі родини (виховання послуху перед старшими). Вчитель (вихователь) різними засобами виховного впливу повинен спрямовувати поведінку учня, привчати порушника порядку до норми та організації режиму.

А. Волошин обстоював пріоритетність не стільки міри покарання, як її профілактики (зауваження, попередження, обговорення, осудження певного вчинку в учнівському гурті). Порушник дисципліни повинен усвідомлювати стан своєї поведінки, розуміючи неприпустимість подібного вчинку в майбутньому. При цьому покару аж ніяк не можна розглядати як засіб придушення ініціативи, активності учня, його жвавого характеру. Як тілесне, так і моральне покарання повинно попереджати новий прояв порушення порядку. У цьому плані слід використовувати моральну бесіду, яка може містити вираження незадоволення, усне попередження, оголошення про додаткову примусову працю, у. т. ч. залишення учня в школі після закінчення занять. Проте і тут «ніяка покара не повинна нищити моральної гідності» школяра. Хоч «карати треба рішуче, серйозно, без гніву».

У структурі виховного процесу первинний осередок — сім'я — у світлі концепції А. Волошина, на першому місці. Бо «родинне виховання є основою цілого виховання». Воно має впливову силу, бо дитину найкраще знають її рідні. Давня істина, що діти — найбільша радість батьків, їхня надія і зміна, майбутнє роду. Сімейне виховання А. Волошин назвав індивідуальною формою цього процесу, мета якого полягає в тому, щоб розвивати в дитини фізичні, трудові, моральні й розумові якості, виробити позитивне ставлення до оточення близьких людей, навколишнього середовища, закласти основи любові до щоденної праці незалежно від її якості чи складності. Звичайно, індивідуально робота є найкращою та природною в дитячому віці. Її успіх пояснюється тою обставиною, що «старші і молодші в'яжуться почуваннями любови, єдиної релігії, єдиної мови, єдиної долі»⁹. Однак не можна забувати, що «природна любов родичів нераз багато шкодить дитині, коли не є обмежена свідомістю цілей виховання.»

⁹ Волошин А. Дидактика. — Цит. праця. — С. 13.

І далі: «Там, — підкреслює А. Волошин, — де батько і мати зі сліпої любови до дитини не виступають проти злих нахилів дитини, де родичі не мають часу займатися з дитиною, або де злий приклад дають їм, там із рідного дому дитина не понесе з собою инткучесноти, котра на все життя в'яже дітей добрих родин з родичами».

Характеризуючи переваги індивідуальної форми виховання, педагог звертає увагу на потребу врахування здорової обстановки в родині — головної передумови прогресивного (правильного) виховання дитини. Він увиразнює можливий результат «сліпої любови» батьків до дитини, акцентує фактори, що спричиняють «ідеальне виховання» дитини в колі сім'ї.

У родині мали б панувати: обопільна повага між батьками, єдність поглядів на відповідні явища (це особливо важливо у родинах де батьки — представники різних націй або віросповідань), спільні трудові й культурні зацікавлення, життєві ідеали, різноманітні запити, культура побуту тощо. А. Волошин окреслював вагомість педагогічного такту з боку вчителя у виховній роботі, що вимагає чуйного ставлення до кожного школяра, поваги гідності і т. д. Попри індивідуальну форму роботи з учнями автор «Дидактики» надав певне значення колективній формі виховання з боку як сім'ї, так і школи, а також навколишнього середовища. Вчителів (вихователів) необхідно зважати на те, що школяр знаходиться під подвійним впливом; обидва чинники — сім'я та школа (якщо вони якісно доповнюють один одного) — стають плідотворними для виховання. З цього погляду школа повинна нагадувати учневі родинне вогнище.

Водночас батькам слід придивлятися до діяльності вчителя, продовжуючи вдома його працю.

Цій меті добре може прислужитися постійний контакт між вчителем і учнем, сім'єю і школою. Такий зв'язок корисний, якщо практикувати проведення спільних свят, батьківських зборів (конференцій) занять у пласових гуртках, театральних вистав, бесід — лекцій про виховання. У рамках родинного виховання насамперед вагомі такі аспекти, як праця, навчання, формування добрих смаків щодо розумних потреб, естетичних нахилів, статевих захоплень, і т. д.; якщо ж мовиться про випадки, коли діти виховуються поза сім'єю, тобто у сиротницях, школах-інтернатах, а також у спеціалізованих закладах для глухонімих, сліпих, епілетичних, дебілів і слабоумних та морально занедбаних дітей; останні «повинні виховуватися усі, котрі цього потребують», «котрим природа або якась нещасна пригода замкнула дорогу до освіти». Такий заклад «має бути для вихованця і родинною, школою та лікарнею. Має доповнювати вади тілесного

розвитку на стільки, щоб давав дитині навик до якогось практичного заняття»¹⁰.

Питання статевого виховання, яке порушував педагог, не відзначається оригінальними підходами та універсальними порадами. Вчений не шукав тут рецепту, а радше поділяв ідеї, висловлені багатьма попередниками — від Я. Коменського до Ф. Фребеля. Ось одне з міркувань А. Волошина про те, що супроти статевої небезпеки «не може вирозуміння, а лише розвивання почуття стида, гартовання тіла, образования характеру, добра лектура, відповідна аскеза». Отже, А. Волошин не оминав «гострих» питань, а прагнув до їхнього з'ясування.

Перед школою вчений висував завдання повсякчас формувати в учнів художній смак, розуміння естетичних цінностей загальнолюдського розряду. У напрямку естетичного виховання значну роль відіграють література і мистецтво. А. Волошин наголошував на потребі щоденно читати твори письменників рідної літератури, яка розвиває вміння грамотно формувати думку і висловлювати її перед слухачами.

Дитина повинна винести із стін школи вміння розрізнити красиве від гидкого, правдиве від фальшивого, поступ радуватися від розуміння краси досконалої природи. «Вже і листя дерев, — пише А. Волошин, — або фарби квітів, або склад тіла метелика — все це ілюструє нам багато краси. Найпоучиться дитина в природі узнавати результат премудростей Божих, знати одушевлятися красою природи, радуватися красному лісу, удивляти велику гору, глибоке і широке море»...

Вчений дійшов однозначного висновку: навчити учнів розуміти прекрасне в житті, природі, вміти віднайти дивосвіт краси в літературному чи мистецькому творі — ось завдання для досвідченого педагога-вихователя. А. Волошин вбачав в ілюстративному матеріалі (художні полотна Рафаеля, Мікельанджело, Леонардо да Вінчі, Дюрера, Шевченка, Бокшая, Мункачі, Матейко, ікони, вишивки, взірці художньо-промислових виробів), аргументацію для висловлених поглядів. «Естетичний смак облагороджує живот людський, піднімає думки із болота людського ко небу ідейного життя». Все це, за влучними словами Августина Волошина, отдаляє все, что неправдивое, грубое, злое». А ще — зв'язок між поезією («вираження ідей наших словами»), музикою («спів»), малярством, ручними виробами. Все це — фоновий план у процесі естетичного виховання. Тут А. Волошин розрізняв «рецептивно-пасивну» площину та активну, що мимагає від учителя знання природних нахилів дитини, її

¹⁰ Волошин А. Дидактика. — Цит. праця. — С. 15.

обдарувань, які необхідно з вмінням розвивати та збагачувати. Скажімо, словесний дар або вивчення іноземної мови успішно розвивається передусім на основі материнської мови, а спостережливість — за допомогою рисунків і ручної праці. До речі, саме праці надав А. Волошин вирішальне значення, коли висвітлював тему виховання.

Трудове виховання нерозривно пов'язане із становленням особистості. Не тільки сучасна педагогічна думка кладе особливий наголос на ставленні дітей до праці. До цього закликала завжди народна педагогіка, сутність якої висловлена в численних прислів'ях та приказках: «Пташка для літання, — людина до праці»; «Добре працюй, добре й буде»; «Хто робить, голий не ходить»; «Зароблена копійка краще краденого карбованця» тощо. Як відомо, до трьох років життя у дітей переважають забави з елементами праці. Трудове виховання дітей у молоді було відоме в усіх історичних формаціях. Воно впливає із загальноіснуючого порядку в природі. Ще англійський мислитель Томас Мор (1478—1535) чи не вперше звернув увагу на трудове виховання як фактор, що вказує на види розумової та фізичної праці. А Таммазо Кампанелла (1568—1639) на сторінках своєї книжки «Місто сонця» (1602) зробив спробу змалювати таке суспільство, в якому всі громадяни працюють і люблять працю.

А. Волошин добре знав погляди Ж.-Ж. Руссо, Р. Оуена, Ф. Фур'є, Д. Локка та, у першу чергу, Я. Коменського, Й. Песталотці, К. Ушинського, які у тій чи іншій мірі розкривали специфіку трудового виховання і його значення в житті людини й суспільства.

Трудове виховання проходить червоною ниткою скрізь: в навчанні, в забавах дітей; все це служить розвитку духовних і фізичних сил учнів.

Висвітлюючи тему «Заняття», що містить § 17 Волошинової праці «Дидактика», педагог підкреслює: людина створена «для роботи і родиться з природною нахилністю до руху й заняття»¹¹. Саме поняття «Заняття» вчений розумів як важливу складову частину системного виховання дитини. Іншими словами, щоб «в дитині розвивалася творча сила, виховникові не слід мішатися до забави дітей, так щоб вони могли вільно комбінувати та переводити свою вільну думку». Хіба не цікава деталь? «Коли дитина занята справою, то не привикає до лінивства і до всяких хиб, котрі з лінивства повстають», — застерігає А. Волошин. Він обґрунтовує ланку трудового виховання: від гри дітей, (забави) до безпосередньої праці.

¹¹ Волошин А. Дидактика. — Цит. праця. — С. 26.

Навіть забава повинна мати елемент праці, а не перетворюватись у гайнування часу. Дослідник розглядає гру, власне, як основну форму вияви активності дитини на ранніх етапах її життя. Бо ж вона грається тому, що її приваблює процес гри, зміст тих дій, які дитя при цьому опосередковано чи безпосередньо виконує. Невдовзі гра із цієї фази (забави) переходить мимоволі в іншу стадію — змістовну творчу діяльність. А тут вже дитина ставить перед собою певну мету, прагне до її здійснення. Перехід від гри до праці має бути непомітним для дитини. І в колі родини, і в школі слід за допомогою гри привчати дітей до праці, виконання конкретних обов'язків. А ось ще одне цікаве застереження Волошина — педагога: гра — це своєрідна діяльність і в дитини вона виникає із власних бажань.

Примусово дитя не може плідно гратися, тобто «працювати», бо воно не «усвідомлює» сенсу, тобто користі від тієї чи іншої забави. Тому емоційне збудження, веселий, бадьорий настрій, захоплення — все це невід'ємні супутники гри як своєрідної праці малят, дошкільнят, учнів. Без задоволення її не буває, бо гра — це вільна, проте обумовлена діяльність. А звідси впливає її квінтесенсія: «при забаві поступово привчаємо дитину до роботи. Ця праця має відповідати віку дитини, силам та спосібностям»¹². Це твердження А. Волошина в якійсь мірі перегукується з думками багатьох педагогів, у т. ч. німецького — Георга Кершентайнера (1864—1932), американського — Джона Девея (1859—1952), польських — Генрика Ровіда (1877—1944), Владислава Спасовського (1877—1941), та ін¹³.

У цьому зв'язку нагадаємо, що трудове виховання пропагували Г. Сковорода, Т. Шевченко, О. Духнович, І. Франко, Леся Українка, С. Руданський, М. Драгоманов, Ю. Федькович, М. Коцюбинський і передусім — А. Макаренко, В. Сухомлинський. Тільки участь праці дає змогу виробити моральні відносини з іншими людьми», — писав А. Макаренко.

Завдання педагога полягає в тому, щоб скерувати процес цієї участі, привчаючи дитину чи школяра до праці з врахуванням

¹² Волошин А. Дидактика. — Цит. праця. — С. 27.

¹³ Див.: Український Календар. — Варшава, — 1984. — С. 233; див. також: Леньк Б. Вчора, сьогодні, завтра. До історії Українського інтернату в Мюнхені. — Мюнхен, 1990; Рибак О. Етнопсихологічні дослідження вчених Українського Вільного Університету // Науковий збірник Українського Вільного Університету. — Т. 16. — Мюнхен—Львів, 1993; Стахів М. Організація шкільництва в Україні // Стахів М. Христова церква в Україні 988—1996. До друку викінчив др. Петро Стерчо. — Стенфорд, 1985; Мокрий В. Обрії Шашкевичевих питань // Ювілей хрещення Русі-України. Греко-кат. церковний календар. — Варшава, 1988.

вікових особливостей. Адже те, що задовільняє дошкільнятко, приносить малючкови радість, то нерідко залишить цілком байдужим підлітка, школяра чи юнака. Таким чином, Л. Волошин обстоював різновид праці як якості з павчальним стимулом. Звідси його переконання: «праця в школі має бути не забавою, а серйозною працею».

Щоправда, у молодших класах цю працю варто виконувати на рівні циклічної гри, урізноманітнюючи її а) смисловими (наприклад, гра з кольоровими кубиками, калейдоскопом, музичним інструментами і. т. п.), б) м'язовими (гімнастичні вправи, рух на ходулях), в) мовними (наприклад, згадування) вправами.

Праця перетворюється в цікаве заняття дітей за умов, коли вчитель (вихователь) виявляє особистий дослідницький пошук¹⁴, вміє налагодити настрій дітей, пробудити в них захоплення предметом розмови, уривком з оповідання, пісні, казки рідною чи іноземною мовою.

Концепція навчання і виховання, що належить перу Августина Волошина як педагога, не втратила своєї вартості. Вона і сьогодні має присутню пізнавальну ціну, велике теоретичне й практичне значення.

ПІСЛЯМОВА

Іван Франко, з'ясовуючи громадськості Австрії та Німеччини вагомість поетичної творчості Т. Шевченка для світового читачького загалу, писав 15 травня 1905 року на шпальтах віденського журналу «Рутеніше ревію» (Український огляд, 1903—1906), зокрема, в німецькомовній статті «Тарас Шевченко і його «Заповіт»: «Найвищі ідеї, найрадикальніші думки його доби зливаються в Шевченковій «поезії нероздільно з народним змістом»¹.

Либонь, не буде перебільшенням, якщо б певним чином пере-

¹⁴ В останні роки помітним став дослідницький ужинок багатьох вчителів (М. Машура, М. Алмашій, Ю. Мудра, З. Жовчак, М. Олашин, В. Петечук та ін.) Закарпаття, які видрукували низку цікавих праць, де закренені питання історії, краєзнавства, педагогіки. Див.: Зокрема: Талаліканич М., Алмашій М., Сивохов В. Наша школа. — Ужгород, 1991. — Мудра Ю. Наш край — наша історія. // Новини Закарпаття. — 1992, 1993; Зимомя М., Турянина В. З думою про отчий край // Дукля, 1993. — № 4; Данилюк Д., Ільхо В. І. З історії та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини ХІХ ст.). — Ужгород, 1990; Гомоний В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (ХІХ—ХХ Ст.). — Ужгород, 1992.

¹ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 34. — Київ, 1981. — С. 388.

фразувати ці слова і прилучити їх до оцінки діяльності іншого українського діяча, Франкового сучасника, а саме — Августина Волошина. Бо ж все, що створене його пером як вченим, справді, «пероздільне з народним змістом».

Цілком зрозуміло, тут мовиться про умовну паралель у вимірах опосередкованої аналогії, а також з огляду на чітку різницю в характеристичні як історичних постатей², так і доби, на яку припадають їхні діяння, у т. ч. контакти з іншими народами, на теренах української культури³.

На сучасному етапі, власне, напередодні й після проголошення Акту про державну незалежність України від 24 серпня 1991 року, побачили світ десятки різноманітних досліджень і статей про життя та творчість багатьох ще не так давно заборонених або «забутих» українських письменників, художників, громадських діячів і вчених (П. Куліш, Б. Лепкий, В. Винниченко, О. Олесь, О. Ольжич, Е. Маланюк, О. Теліга, М. Хвильовий, І. Багряний, Зореслав, Б.-І. Антонович, Р. Купчинський, С. Гординський, В. Стус, М. Бойчук, О. Архипенко, А. Горська, А. Шептицький, Й. Сліпий, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Анто-

² Пор.: Лучкай М. Історія Карпатських Русинів церковна і світська. — Т. 1. — Т. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1983. — № 11; 1986. — № 14; № 13; Савицький М. К. Богдан Лепкий. Життя і творчість. — Київ, 1993. — С. 6; Погребенник Ф. П. Василь Стефаник у слов'янських літературах. — Київ, 1976. — С. 41; Бочковський О. І. Вступ до націології. — Мюнхен, 1991. — С. 239; Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України (1920—1939). — Ужгород, 1991. — С. 43.

³ Жулинський М. Духовні оазиси і замулені кришні // Жулинський М. Із забуття — в безсмертя (сторінки призабутої спадщини) — Київ, 1990. — С. 3; Калинець І. Гіробуджена муза. — Варшава, 1991. — С. 20; Дзюба І. М. Що за обрідом? (Наша культура спадщина і культурне майбуття) // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Київ, 1992. — С. 7; Канцлер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: Спроба порівняння // Україна: Культурна спадщина. — Цит. праця. — С. 107; Франко І. Студії на полі карпаторуського письменства XVII—XVIII вв. // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 32. — Київ, 1981; Національний колорит у казках Бодянянського // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 34. — Київ, 1981; Нудьга Г. А. Українська пісня в світі. Київ, 1989; Тячина П. Г. З минулого в майбутнє. — Київ, 1973; Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. — Київ, 1973; Вервес Г. Д. Тарас Шевченко і польська література; Житник В. К. Тарас Шевченко чеською і словацькою мовами; Климчук В. Н. Шевченко і болгарська література; Ющук І. П. Шевченко і Югославія; Романенко О. С. Шевченко в Румунії; Шахова К. О. Шевченко в Угорщині; Погребенник Я. М. Шевченко в німецькомовну світі; Пахловська О. Є.-Я. Італійська Шевченкіана; Наливайко Д. С. Шевченко у французькій критичній та перекладах; Зорівчак Р. П. Шевченко в англомовному світі; Микитенко О. Ю. Шляхом українського Прометея: Шевченко в Греції; Фурійка В. П. Твори Т. Шевченка в Індії та Шрі Ланці // Шевченко і світ. Літературно-критичні статті. Д. С. Наливайко (Упор.). — Київ, 1989.

нович, В. Кубійович, С. Смаль-Стоцький, Ю. Шевелов, О. Грицай, І. Мірчук, Д. Чижевський, З. Кузеля, Б. Крупницький, А. Штефан, В. Маркусь, В. Шандор, І. Крип'якевич та ін.). Прийшли до громадськості України невідомі досі факти, які повному розкривають політичну діяльність Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, С. Петлюри, С. Бандери, Р. Шухевича, П. Скоропатського, а також А. Волошина.

Значення Августина Волошина як вченого (педагог, літературознавець, мовознавець, етнограф, теолог, публіцист, видавець)⁴, громадського, культурно й церковного діяча, президента Карпатської України виходить далеко за межі регіональної оцінки. Іншими словами, його ім'я посідає чільне місце в духовному оазисі історії України, її культурні та науки першої половини ХХ ст. Демократична спрямованість наукової спадщини А. Волошина як педагога, її соціальна загостреність і об'єктивне тлумачення у річницю оборони духовних устремлінь українського народу — автохтонного населення на території історичного Закарпаття, — власне його літопису, мову, традиції... звичаїв, писемного й казкового багатства — все це визначило питому вагу плодотворної діяльності цього діяча на ниві української культури. Заслугує подальшого вивчення Волошинова система виховання й навчання, що відзначається оригінальним концептуальним звучанням і нині не втратила своєї значимості. Вона увібрала в себе краще з доробку Коменського, Песталоцці, Гербарта, Фребеля, Комта, Фінаці, Ціллера, Ушинського, Духновича, Шевченка⁵ та інших мислителів. А. Волошин, рішуче відхиляючи засади так званого «позанаціонального виховання», аргументовано обстоював у своїх працях («Педагогічна психологія»; «Педагогіка і дидактика»; «Методика народно-шкільного навчання»; «Дидактика»; «Коротка історія педагогіки»; «Про шкільне право» та ін.) програму «народної педагогіки». Вона заснована, кажучи словами К. Ушинського, на «національній системі виховання», що містить «свою особливу мету і свої особливі засоби досягнення цієї мети»⁶. Мовиться про домінуючу обумовленість

⁴ Животко А. Історія української преси. — Мюнхен, 1989—1990 — С. 276. Божук Г., Зілгалов В., Чучка П. Карпатська Україна // Молодь Закарпаття. — 1990. — № 11. — С. 5.

⁵ Духнович О. В. Книжниця читальная для начинающих (1847); Шевченко Т. Г. Буквар южнорусский (1861).

⁶ Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні // Вибрані твори. — Т. I. — Київ, 1983. — С. 47; пор. також: Стерчо П. о. Августин Волошин у 100-річчя народни Батька Карпато-Українського Відродження // Альманах нового шляху на 1974 р. — Вінніпег: Новий шлях, 1974. — С. 36—47; Стерчо П. Батько Карпато-українського відродження: у 20-у річницю смерті президента о. А. Волошина // Америка. — Філадельфія, 1965. 4, 8, 10, 11 вересня.

системи ідеалів, ідей, що мають, загальну гуманістичну спрямованість, а також традицій, звичаїв, обрядів, які несуть в собі соціальну практику, історичний досвід поколінь того чи іншого народу.

Остання передумова є одним із визначальних чинників, який проєктується на виховання молоді в дусі культурно-історичної спадщини, що є, в свою чергу, міцною підвалиною для створення національної системи виховання підрастаючого покоління в ім'я незалежної України.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ПІДРУЧНИКІВ, ПРАЦЬ ТА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

1. Волошин А. Азбука и перва читанка для первого класса народных школ на русском языке — Будапешт, 1905. Друге видання: 1913.
2. Волошин А. Азбука угро-руського и церковно-славянського чтеція. — Ужгород. 1904. Друге, третє, четвєрте, п'яте, шосте і сьоме видання: 1913, 1916, 1919, 1920, 1921, 1924.
3. Волошин А. Азбука угро-руського языка. — Ужгород, 1916.
4. Волошин А. Методическая грамматика угро-руського литературного языка для народных школ. — Ужгород, 1923.
5. Волошин А. Методична граматика карпато-руського языка для нижших клас. народных школ. — Ужгород, 1923.
6. Волошин А. Наука стилізації для IV, V и VI клас народных школ. — Ужгород, 1923.
7. Волошин А. Практична граматика руського языка для народных горожанских и середних школ: У 2 ч. — Ужгород: Унію, 1927—1929; друга видання.
8. Волошин А. Педагогіка и дидактика. — Ужгород, 1924.
9. Волошин А. Наука о числах для I и II кл. нар. школ. — Ужгород, 1919.
10. Волошин А. Наука о числах для III кл. нар. школ. — Ужгород, 1919.
11. Волошин А. Наука о числах для IV кл. нар. школ. — Ужгород, 1919.
12. Волошин А. Педагогіка и дидактика для учительських семінарій. — Ужгород, 1923.
13. Волошин А. Історія педагогіки для учительських семінарій. — Ужгород, 1923.
14. Волошин А. Про шкільне право будучої Української держави. Прага, 1942.
15. Волошин А. Читанка для угрорусской молодежи. — Ч. I—II. — Ужгород, 1900.
16. Волошин А. Буквар. — Ужгород, 1904.
17. Волошин А. Мала Біблія для нижших кл. народных школ. — Ужгород, 1904.
18. Волошин А. Бєсїда на анкеті о шкільній реформі II. IV. 1929 в Празі // Подкарпатська Русь. — Ужгород, 1929. — р. 6. — № 8—9. — С. 171—178.
19. Волошин А. Бєсїда посла і предсїдателя ПТПР при отворені III загального з'їзду // Подкарпатська Русь. — Ужгород, 1928. — р. 5. — № 8—9. — С. 178—180.
20. Волошин А. Бєсїда предсїдателя Педагогичного Товариства на II загальному з'їзді 8. V. 1926 // Подкарпатська Русь. — Ужгород, 1926. — р. 3. — № 6. — С. 129—132. ви. — Ужгород, Унію, 1922.
21. Волошин А. Братское слово о вірним сынам греко-католичької церкви.
22. Волошин А. Дві політичні розмови // Книжка «Русіша». — Ужгород, 1923. — № 3.

23. Волошин А. Про наши школы / Календарь Просвіты, — Ужгород, 1923. С. 76—92.
24. Волошин А. Примітки на «Меморандум», публікований в «Русскім народнім голосі» 8. XII. 1937. — Ужгород: Учительська Громада, 1938.
25. Волошин А. Спомини: Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. — Філадельфія: Карпатський голос, 1959 (Видання друга, перероблена).
26. Волошин А. Прелат-протоіерей Д-р Василь Гаджега // Науковий збірник Товариства Просвіта. — Ужгород, 1938. — Т. 13—14. — С. 5—9.
27. Волошин А. Демократична шкільна реформа / До питання новелізації шк. законів // Подкарпатська Русь. — Ужгород, 1928. — р. 5. — № 8—9. — С. 181—186.
28. Волошин А. О письменном языке подкарпатских русинов // Выд. Т. П. Лит. наук. отдл. — Ужгород, 1921. — № 1.
29. Волошин А. Оборона кирилицы: Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього акту мадяризації перед переворотом? // Науковий збірник Товариства Просвіта. — Ужгород, 1937. — Т. 12. — С. 87—117.
30. Волошин А. Релігійні відносини на Підкарпатській Русі // Acta Conventus Pragensis pro studiis orientalibus anno 1929 celebrati. — Оломоуц, 1930. — С. 218—222.
31. Волошин А. Руська країна і чехи // Руська країна. — 1919. — 15 січня.
32. Волошин А. Хто буде з нами? // Руська країна. — 1919. — 22 січня.
33. Волошин А. Наш церковний вопрос // Руська країна. — 1919. — 29 січня.
34. Волошин А. Міркуймо, не пилюймо! // Руська країна. — 1919. — 29 січня.
35. Волошин А. Пану Гагатковн // Русин. — Ужгород, 1923. — 10 березня.
36. Волошин А. За існування і розвиток т-ва Просвіта // Календар Просвіти — Ужгород, 1938. — С. 70—72.
37. Ревай Ю., Волошин А. Вписуйтеся в члени Педагогічного Товариства // Подкарпатська Русь. — 1925. — Т. 2. — № 1. — С. 16.
38. Волошин А. К вопросу політичної консолідації // Русин. — Ужгород, 1923. — 25 лютого.
39. Волошин А. Моя родина // Весна. — Ужгород, 1923. — С. 1—2.
40. Волошин А. Що хоче угро-руський народ. — Ужгород, 1918.
41. Волошин А. Пам'яті Александра Духновича. — Ужгород, 1923.
42. Волошин А. Підкарпатська Русь. — Ужгород, 1936.
43. Волошин А. Про шкільне право будучої української держави. — Прага, 1942.
44. Волошин А. Засновання й розвиток «Просвіти» // «Просвіта». — Ужгород, 1991. — № 1.
45. Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки // Свобода. — Ужгород, 1929. — 18 липня.
46. Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? // Свобода. — Ужгород, 1922. — 16 липня.
47. Волошин А. Промова з нагоди створення «Народного Дому в Ужгороді» // Свобода. — Ужгород, 1928. — 11 жовтня.
48. Волошин А. Жіноче питання // Свобода. — Ужгород, 1934. — 31 травня.
49. Волошин А. О соціальному вихованні. — Ужгород, 1924.

50. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. — Ужгород, 1923.
52. Волошин А. Дидактика. — Ужгород, 1932.
53. Волошин А. Солодкий Мій Народе // Нова свобода. — Хуст, 1939. — 14 лютого.
545. Волошин А. Педагогічна психологія. — Ужгород, 1932.
55. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання. — Ужгород, 1935.
56. Vološin Augustin. »Narady maďarských komunistiv v 1919«. Vpad maďarských boľševikov na Slovensko v roku — 1919. — Bratislava, 1938. — С. 237—240.
57. Voloshyn Avhustyn. »Carpathian Ruthenia«. The Slavonic and East European Review. — Лондон, 1935. — Т 13. — С. 372—378.
58. Vološin Augustin. »Počátky národního probuzení na Podkarpatské Rusi« // Podkarpatská Rus, Bratislava: Keub přátel Podkarpatské Rusi, 1936.
59. Vološin Augustin. »Recko-katolická církev v Podkarpatské Rusi« // Podkarpatská Rus, — Orbis, 1923. — С. 99—112.
60. Vološin A. Kis Biblia a gör-kat. népiskolák alsó osztályai. — Ungvár, 1909.
61. Vološin A. Gyakorlati Kisország Ruszin) nyelvtan. — Ungvár, 1907. 1920.
62. Vološin A. Azbuka uhra ruszkoho jazoka. — Ungvár, 1919.
63. Волошин А. (Андрій Верховинський). Маруся Верховинська. Драма. — Ужгород, 1931.
64. Волошин А. Без бога ні до порога.
65. Волошин А. Робінзон.
66. Волошин А. Сорок казок.
67. Волошин А. Ілько-Яцько.
68. Волошин А. Празники.
69. Волошин А. Наш страшний ворог.
70. Волошин А. Разговор о вексях.
71. Волошин А. Фабіола.
72. Волошин А. Князь Лаборець.
73. Волошин А. Син Срібної Землі Юрій Довжа.
74. Волошин А. У плаю.
75. Волошин А. Педагогічна хрестоматія: У 2 т.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ПРАЦЬ ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

1. Балєга Ю. Він був сином свого часу... і майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда. — 1991. — 13 вересня.
2. Балєга Ю. Культурно-освітня діяльність А. Волошина // Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20—30-х рр. ХХ ст. — Ужгород, 1992.
3. Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уроди і 25-літньої праці. — Ужгород, 1924.
4. Болдичар М. Августин Волошин: заключний етап життя і діяльності // Болдичар М. Закарпаття між двома світовими війнами. — Ужгород, 1993.
5. Болдичар М. Навколо Волошина // Там же.
6. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. — 1991. — № 3.

7. Вегеш М. М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України. XX століття. — К., 1991.
8. Вегеш М. Августин Волошин (1874—1945) Календар «Просвіти» на 1994 рік. — Ужгород, 1994.
9. Вегеш М. Августин Волошин: ким він був? // Рад. Верховина. — 1990. — 24 березня.
10. Вегеш М. Велич і трагедія Августина Волошина // Рад. Верховина. — 9 серпня.
11. Вегеш М. Волошин-в'язень Лафортівської тюрми // Рад. Верховина. — 1991. — 13 липня.
12. Вегеш М., Задорожний В. Августин Волошин // Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. — Ужгород, 1993.
13. Вегеш М. Земляк про земляка / В. Гренджа-Донський про Августина Волошина // Рад. Верховина. — 1991. — 21 вересня.
14. Вегеш М. «Любов народна і міжнародна». Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. — 1990. — № 39.
15. Гомоннай В. Августин Волошин // Гомоннай В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX—XXст.). — Ужгород, 1992.
16. Гомоннай В. Від сповиточку / Педагогічні погляди А. Волошина // Карпатський край, 1991.
17. Гоца Е., Туряниця В. Августин Волошин про статеве виховання // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Паськевича. — Ужгород, 1992.
18. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату // Твори. — Т. IX. — Вашингтон, 1989. — С. 181—183.
19. Гренджа-Донський В. О. Д.-р. Августин Волошин // Там же. — С. 214—215.
20. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина // Там же. — С. 189—190.
21. Дем'ян Г. Августин Волошин // Таланти Бойківщини. — Львів, 1991.
22. Зимобря М. І., Вегеш М. М. Духовні устемління О. Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера // О. В. Духнович і слов'янський світ. — Ужгород, 1993.
23. Зимобря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. — Ужгород — Слупськ, 1994.
24. Кукуруза П. О. Августин Волошин // Свобода. — Джерзі Сіті. — 1957. — 15—20 березня.
25. Кушніський А. З нагоди 49-ї річниці народження о. Августина Волошина // Українське Козацтво. — 1973.
26. Лар В. Про діяльність президента Волошина // Ковчак. — 2948. — Ч. 5—11.
27. Маркусь В. Августин Волошин // Енциклопедія Українознавства. — 1955. — Т. 1.
28. Могорита М. Сянівська пам'ять // Карпатська Україна. — 1993. — 11 березня.
29. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського в «Часописі для угро-руської молодіжі» А. Волошина і «Світлі» О. Маркуша // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті І. Паськевича. — Ужгород, 1992.
30. Пагіря В. Августин Волошин // «Я світ узрів під Бескидом...» Сторінки історії. — Ужгород, 1993.
31. Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р. // Нова свобода. — 1939. — 7 січня.

32. Стерчо П. Августин Волошин // Календарь-альманах «Нового шляху», 1974.
33. Стерчо П. Батько Карпато-українського відродження: у 20-у річницю смерті президента о. А. Волошина // Америка. — Філадельфія, 1965.
34. Турянця В. В. Августин Волошин про методику навчання рідної мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. — Ужгород, 1993.
35. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Від наукового товариства ім. Тараса Шевченка до Українського Вільного Університету. — Пряшів, 1991.
36. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті. Закарпатська правда. — 1991. — 5 листопада.
37. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. — Торонто, 1977.
38. Юсип Ю. В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х років ХХ ст. // Українська мова на Закарпатті...
39. Яковенко С. Августин Волошин як священник // Шлях. — 1955. — 22 жовтня.
40. Яцко П. Августин Волошин // Августин Волошин. Єго життя і діяльність. — Ужгород, 1924.

ЗМІСТ

Переднє слово	6
Розділ I. Одна стежина до храму	5
Розділ II. АВГУСТИН ВОЛОШИН. Береги життя	15
§ 1. Заспів	15
§ 2. Великодні дзвони дзвонять (Становлення Августи- на Волошина)	16
§ 3. Вершинні виміри буття (Зрілість) Августина Воло- шина)	25
§ 4. «Не спалося, а ніч, як море...» (Смерть Августина Волошина)	36
Розділ III. АВГУСТИН ВОЛОШИН — педагог	43
§ 1. Педагогічні погляди Августина Волошина	43
§ 2. Концепція навчання	67
§ 3. Концепція виховання	84
Післямова	92
Перелік основних підручників, праць та художніх творів Августина Волошина	96
Перелік основних праць про життя і діяльність Августина Волошина	98